

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

המערכת:

משה טשרנוביץ — עורך אחראי

חיים לוף — עורך, גבריאל פרייל — עורך סיווח

מועצת המערכת:

צבי אורלינסקי, נחום גלאצר, שמעון הלקין, אברהם י. כ"ץ, שיז צייטלין

שנה ל"ז (כרך ס"ז) תשרי-חשוון, תשל"ז (320)

התוכן

- 1 בין ישראל לעולם . . . . . מ. ב.
 שעה קלה עם אריה ל. דולצין (עם כינום „ועידת-הפיסגה”
 2 היהודית בירושלים) . . . . . יצחק ארג
 5 בין ישראל לתפוצות . . . . . ש. שחריה
 13 אכספרט להגדרת פירוש המושג „פלשתינה” וא”י . . . . . אברהם ברודיס
 15 הקומוניזם באיטליה ויחסו לישראל . . . . . עמיאל אונגר
 19 עיר המבוכה (שיר) . . . . . שמואל וייטהיל
 20 שלמה לויזון כהיסטוריון . . . . . משה ברמליזינברגר
 דרכו הסיפורית של מ. ד. בראנדשטטר ב„מרדכי
 28 קיזאוויטץ” . . . . . משה פלאי
 31 מחודש לחודש . . . . . י. מישאל
 33 על שיר אחד של א. צ. הלוי . . . . . משה זינגר
 36 ספר היובל לכבודו של פרופסור שלום בארון . . . . . פלמיאל בירנבוים
 רשימות וסקירות:
 39 הם היו שלושה . . . . . א. יצחקי
 42 בעבור נעלים . . . . . יוסף נדבה
 44 עוד משהו על „ישיבת אודיסה” . . . . . צבי הרמכי
 44 יד יעות . . . . .

„ בצרון ”
 1141 כרדוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHENOWITZ (RAV TZAIR)

MAURICE E. CHERNOWITZ, Executive Editor

HAYIM LEAF, Editor; GABRIEL PREIL, Special Editor

Editorial Board: Nahum Glatzer, Simon Halkin, Abraham I. Katsh,
Harry M. Orlinsky, Solomon Zeitlin

Thirty-Seventh Year of Publication

Vol. LXVII TISHRI - HESHVAN, 5736 (Oct.-Nov., 1975) (320)

CONTENTS:

Israel and the World	<i>The Editors</i>	1
Crisis at the U.N. (Interview with Leon Dultzin) . . .	<i>I. Ereg</i>	2
Israel and Diaspora (Reflections on Yaakov Tsur's Work)	<i>S. Shachraya</i>	5
On Defining "Palestine" and "Eretz Israel" . . .	<i>Abraham Broides</i>	13
Italian Communism and Its Attitude Towards Israel	<i>Amiel Unger</i>	15
Poem	<i>Samuel Whitehill</i>	19
Solomon Loewisohn As Historian . . .	<i>M. Carmilly-Weinberger</i>	20
The Narrative Art of Mordecai David Brandstaetter . . .	<i>M. Pelli</i>	28
The Month In Review	<i>I. Mischael</i>	31
On One Poem of Abraham Z. Halevy	<i>Moshe Singer</i>	33
The Jubilee Volume of Professor Salo W. Baron . . .	<i>P. Birnbaum</i>	36

NOTES AND COMMENTS

(a) Three Founders of Herzliyyah	<i>A. Itzhaki</i>	39
(b) Shoes and Personalities	<i>Joseph Nedava</i>	42
(c) On the Odessa Yeshiva	<i>Zvi Harkavy</i>	44
(d) In the Theatre: Yentel; God, Man and Devil; The Fifth Season; Hester Street	<i>A.B.</i>	45

News and Events		44
---------------------------	--	----

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוּן

נוסד על־ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

(3 2 0)

תשרי-חשון, תשל"ו

שנה ל"ו (כרך ס"ו)

בין ישראל לעולם

ההחלטה של האו"ם בגנות הציונות משקפת בצורה צינית ואכזרית ביותר את העימות בין ישראל לעולם.

עימות זה ימיו כימי ההיסטוריה שלנו מאז ועד עתה. נראה הדבר, שבכל דור חוזר חייבים אנו ללמוד מחדש את לקח גורלנו. טשטוש ייחוד-גודלו של עם ישראל, דיהוי והתכרה ההיסטורית והניתוק "מסבל הירושה" מערכי היתדות — הם שטיפחו בנו את האשלייה של אחוות-עמים מימי ההשכלה והאמנציפציה ועד הייבסקיזם, שלבושים רבים לו — ועדיין מוסיפים הם גורמים אלה לערער את ישותנו הלאומית.

התדהמה שעוררה ההחלטה מקורה בוודאות שניתנה לעוכדה שעם קום מדינת ישראל לא פסק האיום על קיומנו. אדרבא, התמודדות אויבינו לפנות בצפור-נפשה של תנועת השחרור והקוממיות הלאומית רבתה ונתעצמה. אולם עוצמת ההתמודדות עצמה מוכיחה, כי מדינת ישראל מסמלת כיום את נקודת-המוקד ומיצבר-הכוחות החיוניים של עם ישראל כולו. לא מצדה בלבד היא א"י כיום, כי-אם כל מבצרי הרוח ומרכזי החיים היהודיים מיבנה ונהרדעא עד ורשה ווילנה — וכל גלויות ישראל שהוציאו מתוכן כוחות יוצרים ובתים, חולמי חזון העתיד ולחמים למען הגשמתו.

אחד העם ביסס את מלחמת החיים של עם ישראל על יסוד "חפץ הקיום הלאומי". ויסודה של מדינת ישראל הוא התגלמותו של חפץ הקיום שהתעורר בעמנו על אף השואה המחוריה שירדה עלינו. האו"ם, קרי: העולם, חלק גדול ממנו, אויבינו בנפש וידידינו מן השפה ולחוץ, רוצים להחזיר את גלגל ההיסטוריה שלנו אחורנית. "חפץ הקיום הלאומי" שלנו עומד עתה לפני המבחן העליון ביותר מאז מלחמת העצמאות. אנחנו נעמוד בו — אם רצון החיים שלנו ותאמונה ביעודנו יאחדו את כל לבבות עמנו מסביב לחזון-גאולתנו, שמדינת ישראל היא פרי התגשמותו.

מ. ב.

עם כינוס „ועידת הפיסגה“ היהודית בירושלים

שעה קלה עם אריה ל. דולצין

מואת יצחק אריג

(תל-אביב)

כאשר שורות אלו תראינה את אור הדפוס כבר יהיה בוודאי „אחרי הכל“, „ועידת הפיסגה“ היהודית, פתחה בדיוניה בבנין הכנסת בירושלים ב־3 בדצמבר ש. ז. והפכה כבר אף היא לנחלת ההיסטוריה ומשתתפיה הרבים שבו לארצות מגוריהם, כשבאמתחתם צרור של החלטות, שערכן הממשי יבחן בכך, במידה שהישובים היהודיים ומנהיגיהם ישתדלו להגשימן בחיי יום-יום בעתיד הקרוב ביותר. בינתיים נשלמו ההכנות לכינוס נכבד זה, שמסגרתו היא הרבה יותר נרחבה, מכפי שסברו תחילה מארגניו. ל„ועידת הפיסגה“ האמורה הוזמנו תחילה מאה אישים וראשי מוסדות, ארגונים וקהלות יהודיות וכן של הפרדציות הציוניות מרחבי תבל; שלושים מארצות הברית ו־4—3 מכל ארץ אחרת. בינתיים הגיעו פניות להשתתף בכינוס מאת שורה של ארגונים נוספים ועתה כבר מדובר על מאה וחמישים משתתפים מתוך ידיעה ברורה, שאף מספר זה אינו עדיין בבחינת „סוף פסוק“. על הבאים מחוץ-לארץ יש להוסיף, כמובן, גם את ראשי המוסדות מישראל עצמה, בהם שרי הממשלה, חברי הנהלת הסוכנות וראשי המפלגות שמספרם הכולל יסתכם אף הוא בחמישים איש לפחות.

היחום הראשי של כינוס כללי-יהודי זה הוא הישוב-ראש בפועל של ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות היהודית, מר אריה ל. דולצין. מיד לאחר שעצרת ארגון האומות המאוחדות החליטה ברוב קולות ב־10 בנובמבר ש. ז. לקבל החלטת גינוי נגד הציונות ע"י זיהויה עם הגזענות וכן אישרה שתי החלטות אחרות נגד מדינת ישראל התכנסה בירושלים ההנהלה הציונית ומר דולצין הביא בפניה את ההצעה לכנס „ועידת פיסגה“ יהודית. ההנהלה אישרה הצעה זו פה אחד וראש המשלה, מר יצחק רבין, נענה לפנייתה להיות יחד עם יו"ר ההנהלה הציונית בין מכנסי הוועידה. האזמנות לוועידה נשלחו על כן ע"י שניהם.

ידי מר דולצין מלאות עתה עבודה רהבה יותר מאשר בימים כתיקונם. כאשר אני מנסה לדובב אותו בנוגע למאבק הצפוי על ראשות ההנהלה הציונית במושב הקרוב על הוועד הפועל הציוני, שנועד לראשית ינואר 1976 משיב הוא לי כלאחר-יד: „ענין זה אינו מטריד אותי כיום כלל ועיקר ואין לי זמן לנהל מאבקים אישיים. עתה נתון אני ראשי ורובי בהכנת ועידת הפיסגה, שאת עצם כינוסה אני מעריך מאוד“. אכן, לשכתו של מר דולצין בתל-אביב בהנהלתו של מר אליעזר אקבס עמוסה בימים אלה עבודה לעיפתה. בהכנת הוועידה מטפלת בירושלים ועדה מיוחדת, שאת פעולתה מרכזו המנהל הכללי של הסוכנות, מר משה ריבלין.

„ההסברה הציונית — במרכז העיניים“

בתשובה על שאלותי קובע מר אריה ל. דולצין, שבמרכז דיוני הכינוס תעמוד בעיית ההסברה הציונית. הן כלפי חוץ והן כלפי פנים, כלומר בעם היהודי עצמו. זה שנים רבות, שההסברה שלנו שרוייה בדפנסיבה מתמדת ואילו אנו מחסיפים להתגונן ולעיתים קרובות בצורה בלתי יעילה. לפתע החל ויכוח במחנה הציוני עצמו על עצם זכותנו על ארץ-ישראל, שהנה המולדת ההיסטורית של העם היהודי ושלולא שייכתנו אליה היתה בוחזאי נשאר שוממה וריקה עד היום. לפתע הפכנו בעיני זרים ל„גזענים“ הרודפים, כביכול, את הערבים ואף לא מעטים מבין ידידנו משחזרים בכל הזדמנות את פנינו בריבים.

נוכח מציאות זו, שמצאה את ביטויה העגום ביותר בהחלטת עצרת האו"ם חייבים אנו לעבור למתקפת-נגד אדירה ולגייס למטרה זו את מיטב הכוחות האינטלקטואליים העומדים לרשותנו. בל נשכח את העובדה, שאין העם היהודי של ימינו, כפי שהיה לפני הקמת מדינת ישראל, אז היינו בעולם בחזקת סובלים ונסבלים ואילו כיום הננו עם בעל מדינה משלו הנאבק לקיומו ככל עם אחר בעולם — מדגיש איש-שיחי.

הוא מוסיף ואומר, שהחלטת האו"ם אינה רק פגיעה חמורה ביותר בתנועה הציונית ובמדינת ישראל, אלא בעם היהודי כולו לגלויותיו ותפוצותיו. האנטי-ציונות אינה משמשת אלא מסוה לאנטישמיות ושומה על העם היהודי כולו לא רק לסייע בידנו לעמוד במערכה ולשתף אתנו פעולה, אלא לשאת, כמונו במלוא האחריות הלאומית ולגייס את מלוא משאביו למאבק איתנים זה. „הזדהות בלבד אינה מספקת כלל ועיקר“.

קריאה להגברת העלייה

אך לא רק זאת. הכינוס הנוכחי יתן דעתו גם על שעה של בעיות חיוניות אחרות ובראש וראשונה העלייה והתינוך היהודי. ציונות אין פירושה רק הכרזות מילוליות, אלא בראש וראשונה הגשמה עצמית, כלומר עלייה לישראל. השנה לא רק שהעלייה לא גדלה, אלא להיפך היא פחתה בשיעור ניכר ולעומת כ-55 אלף בכל אחת מהשנים 1972 ו-1973 ו-32 אלף אשתקד יגיע השנה מספר העולים לשתי רבבות בלבד (בחודשים ינואר-אוקטובר ש. ז. עלו אלינו רק כ-16 אלף איש). מספר ה„יורדים“ מישראל ישנונה למספר העולים ואילו כארבעים אחוז מבין אלה שעלה בידם לצאת משך השנה האחרונה מברית-המועצות „נשרו“ בדרך והמשיכו דרכם מרומא לארצות-הברית וקנדה או נשארו באירופה המערבית עצמה.

עובדות אלו מעוררות תמהון ועצב בלב כל אחד מאתנו. ו„ועידת הפיסגה“ — אומר אריה ל. דולצין — תקרא ליהודים מהארצות החפשויות לעלות לישראל ולהשתתף בפועל יחד אתנו בבנינה וביסוסה. עם זאת תבוא מצדנו פנייה אל שלטונות ברית המועצות, שיתירו ליהודים הרוצים בכך לעלות לישראל. מאה ושמונים אלף יהודים רשומים כיום אצל השלטונות הסובייטיים כמועמדים לעלייה ואנו תובעים, שתנתן להם רשות לצאת. יחד עם זאת נפעל כמיטב יכולתנו, שהללו לא „ינשרו“ בדרך, אלא יבואו אלינו. „העובדה שלמעלה ממאה אלף

יהודים מברית-המועצות נקלטו משך שנים אחדות בישראל ורק חמשת אלפים מהם "ירדו" מדברת לכשהיא לעצמה ומוכיחה בעליל, שלמרות הקשים נקלטים העולים החדשים בחיי ארצנו".

בקשר לעידוד העלייה מארצות המערב הרי ההבר תלוי — לדעת איש-שיחי — במידה רבה מאד בממדי החינוך היהודי ופעולת תנועות הנוער הציוני-ניות. עלינו להרחיב את רשת החינוך היהודית בכל אתר ואתר ולתת תנופה לפעולת תנועות הנוער. יש לערוך ריאורגניזציה יסודית ב"מוסד השליחות" — ולשגר לתפוצות כשליחים ממיטב הכחות שלנו ללא כל קשר עם ה"מפתח" המפלגתי המקובל שאין בו ברכה. כמובן, שממדי העלייה מארצות אלו תלויים בקצב הקליטה הכלכלי והתרבותי-תרבותי אצלנו ושומה עלינו ליצור לשם כך "משטר של קליטה" ראוי לשמו מכל הבחינות.

הפגנות המחאה בישראל

אכן החלטת האו"ם נגד הציוניות פקחה עיני רבים אצלנו לראות נכוחה ברחובות הערים המושבות פוגש אתה כיום רבבות בני-אדם כשעל דש בנדיהם מתנוסס התו "אני צייתי", הכנסת אמרה את דבריה בענין זה ותנועות הנוער ערכו ומסיפות לערוך אסיפות מתאה ואילו העיריות והמועצות המקומיות החליטו לבטל את שמות הרחובות שנשאו בעבר את השם "רחוב האו"ם" "שדרות האו"ם" או "ככר האו"ם" ובמקום "ארגון האומות המאוחדות" להכניס את השם "הציונות" ("שדרות האו"ם" בתל-אביב תקראנה עתה "שדרות הציונות" וכך גם בערים אחרות) באסיפה גדולה בה השתתפו כעשרת אלפים תלמידים שנערכה בככר מלכי ישראל בתל-אביב הכריזה ראש הממשלה לשעבר, הגב' גולדה מאיר, שהתשובה המחצת ביותר מצדנו על החלטת האו"ם תהיה עליה רבתי. ואילו הרמטכ"ל, רב-אלוף מרדכי גור אמר במיסדר סיום של קורס קציני שריון, שנערך אי-שם בסיני, ש"צה"ל נושא בחובו את הציונות".

כגולת הכותרת של כל אסיפות הזעם הללו משמשת "ועידת הפיסגה" בירושלים. אכן כבר היו לנו ועידות וכינוסים מסוג זה. דוד בן-גוריון ז"ל כינס עוד בשנת 1951 בעלי העה ומאה יהודים בירושלים לשם גיוס מיליארד דולאר לצרכי המדינה ואילו שני כינוסים נוספים, שיעדם היה בעיקר כלכלי נערכו בירושלים בשנים 1968 ו-1972, אך לאמיתו של דבר אף אחד מהם לא כונס בשעה שהמכרעת בחיינו כמו הכינוס הנוכחי, המצווה להגיב באופן הנמרץ ביותר על החלטת האו"ם ומעשיהם של כל אלה הרוצים להתנקש בנו ובמפעלנו.

מכאן יצאה הקריאה להשיב מלחמה שערה ולגייס את העם כולו למען ציון. כמובן, שפנינו מופנות בראש וראשונה ליהדות ארצות-הברית הגדולה בהיותנו חודרי תקווה ואמונה, שהיא לא תכזיב אותנו ותפעל שכם אחד עם מדינת ישראל הנאבקת לקיומה ולעתיידה. יש לנו ידידים לא מעטים בעולם והללו מוכנים לעמוד לימינו, אך האחריות העיקרית למדינת ישראל מוטלת ראשית כל על העם היהודי עצמו. "ועידת הפיסגה" היא צעד ראשון לגיוס העם היהודי למאבק הגדול שיקבע את גורלנו לדורות הבאים.

בין ישראל לתפוצות

מאת ש. שחרית

יעקב צור הוא "סיפא וספרא". הקו האופייני שבו בא לידי ביטוי בספרו, שזה מקרוב יצא ממכש הדרפוס: "דיוקנה של התפוצה"*. המחבר מדגיש, אפשר תוך ענווה יתרה, שאין ספר זה מתיימר למדעיות, אם כי המקורות, התאריכים והנתונים הסטטיסטיים נבדקו כהלכה, "ככל האפשר". הראייה היא כוללנית והתיאור נקרא בצורה די מושכת והוא מבוסס במידה רבה גם על מקורות ספרותיים המשקפים את המציאות של התקופה (ושל התקופות). התעודות והמקורות, שליקט וערך ישראל ברטל בדייקנות מדעית, המלווים את הספר, מהווים כמעט חומר-קריאה בפני עצמו והם משולבים יפה בטכסט עצמו, אם כי המקורות כמות שהם — על פירושיהם מאירי העיניים — משווים גון מיוחד ואמינות לספר. יש בתעודות ובמקורות כדי להוכיח, שההיסטוריה היהודית עתירת-נכסים היא ועמקת-שרשים ויש לה לא רק "שחרית של אתמול", כשם ספרו של יעקב צור, שהופיע לפני עשר שנים, שבו הגנו מתודעים עם "מונוגרפיה של דוד שלם", כפי שנראתה מתוך פריזמה של בית-אבא, זה בית הסופר והעתונאי העברי הנודע שמואל טשרנוביץ, ידוע בפסבדונים "ספוג".

ודאי שאין להתעלם מה"יחוס העצמי" של המחבר, שהוא גם בעל נסיון רב בהכרתו מקרוב את מרכזי-התפוצה השונים שבזמננו (רחוקים הרבה-הרבה מה"שחרית" שלהם). ביחוד ניכר הגון האישי בחלק השלישי של הספר: "בתוך הגולה". והרי יעקב צור הוא לא רק מי שמכהן כיום כיו"ר הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל (היה גם יו"ר הוועד הפועל הציוני). ובאופן כזה הוא קשור הדוק עם העולם היהודי כולו: הוא גם שימש שגריר של ישראל בארגנטינה ובארצות השכנות שבאמריקה הלאטינית, וכן גם שגרירה של ישראל בצרפת. — תוך קריאה בספרו החדש של יעקב צור, נישום את הנשימה הציונית-יהודית הזמה ואת הקשר ההדוק עם כל הקשור ביהדות וביהודיות בהקשרים השונים.

תפוצה מהי ?

ודאי מודגשת העובדה, שעוד על הסף של המאה העשרים היו המושגים "פזורה יהודית" ו"עם יהודי" כמעט זהים. היישוב בא"י מנה בשנת 1897 (שנת כינוסו של הקונגרס הציוני הראשון בבזל) 47,000 יהודים, והם היו "כטיפה בים בין מיליוני היהודים המפוזרים בעולם". ברור, שתמונה זו שונה לגמרי ברבע האחרון של המאה העשרים — כאשר היישוב היהודי במדינת ישראל מהווה "מרכיב חשוב בתמונה הכללית של העולם היהודי". הגדרת ה"תפוצה" מתייחדת ממילא למכלול הקהילות היהודיות היושבות מחוץ לישראל. המחבר מוסיף, שאנו משתמשים במונח "תפוצה" במובנה של גולה בנבואתו של יחזקאל: "ואנו בתוך הגולה על נהר כבר" (יחזקאל א, א). ברם, בדורות האחרונים נתקבל הביטוי

* יעקב צור: דיוקנה של תפוצה בליווי תעודות ומקורות, ליקט וערך ישראל ברטל. ספרית "כתר ירושלים", 1975.

"תפוצה", מאחר ש"רבים מיהודי התפוצות הסמיכו "גולה" ל"גלות", על כל השלילה המשתמעת ממושג זה במסורת היהודית".
 כיצד לומדים סטטיסטיקה יהודית?

אין זה כה פשוט כאשר לסטטיסטיקה על יהודים ברחבי העולם. קשה להסתמך, למשל, על מספר המבקרים בבתי הכנסיות בימים הנוראים או על מספר משלמי-מיסים למוסדות קהילתיים. גם הדרכונים הרוסיים עם ה"יבריי" הטבוע בהם, אין בהם כדי לשמש עדות חותכת: יש גם "דרכונים" אחרים. מלבד זה יש לסטטיסטיקה מין "טבע" שכזה — שהיא משתנית במרוצת השנים ורושמי-רשומות אינם בדרך-כלל מעודכנים ביותר, וכך אנו מוצאים גם אצל י. צור מספרים על העם היהודי מתחילת שנות השבעים (עד סוף 1971). ואם כן, המדובר הוא על 14.2 מיליון יהודים (לפני שלוש שנים ומחצה), מהם, 2.6 מיליון בישראל (כיום יושבים כבר בישראל ב-2.9 מיליון יהודים, כן ירבו), וה"שאר" — מחוץ לתחומי ישראל. נמצא שמכל 100 יהודים בעולם כולו היו 19 תושבי ישראל. בכל התפוצה כולה היו לפני שלוש וחצי שנים 11.6 מיליון יהודים. למעלה מ-10 מיליון יהודים התגוררו בתשע מדינות, המנות כדי למעלה מ-100 אלף יהודים כל אחת: ארצות-הברית של אמריקה, ברית-המועצות, צרפת, ארגנטינה, בריטניה, קנדה, ברזיל, דרום אפריקה ורומניה (לפני שלוש שנים ומחצה). בעוד 31 מדינות קיימות קהילות קטנות, שבהן נע מספר היהודים בין 20,000 ל-100,000. ויש עוד 31 מדינות, שבהן מספר היהודים איננו מגיע אפילו ל-100 נפש בכל אחת מהן.

הגולה של אתמול שוב איננה קיימת

י. צור מדגיש, כי הגולה, כפי שהכרנה דרך משל מהספרות — שוב איננה קיימת. מנדלי מוכר ספרים שם בפי אחד מ"גיבוריו" את האימרה: "שיירות הולכות ושיירות אחרות במקומן באות — והכיסלונים והקבציאלים לעולם אינם פוסקים". שלושה דורות לאחד מכן אין עוד זכר לעולם קבציאלי זה: התפוצה של ימינו, שבעצם נבנתה מהריסות הגולה של אתמול, "שונה תכלית שינוי מהמציאות שהולידה אותה". וכאן מוזכר המחבר את ה"תהליך", שכמעט ונשכח ב"רווחת-העתים", והיינו שבשנת 1880 מנה העם היהודי כולו 7.7 מיליון נפש ו-90% מיהודי העולם התגוררו באירופה: 6.8 מיליון, מהם 5.4 מיליון באירופה המזרחית; 866,000 — במערב ובמזרח-אירופה, מהם 520,000 בגרמניה. באנגליה חיו אז 100,000 יהודים, ובצרפת (להוציא את אלזס) — 63,000 יהודים. מספר היהודים בממלכה העות'מנית, בפרס ובצפון-אפריקה הגיע אז לסדי 600,000. ואשר ל"עולם חדש", הנה בארצות-הברית של אמריקה התגוררו אז בסך הכל רבע מיליון יהודים, "פחות ממחצית מספר היהודים בגרמניה" (לפני השואה). הקיבוצים היהודיים בקנדה, דרום-אפריקה, אוסטרליה — זה עתה רק החלו לנבט. ואילו בשנות השבעים של המאה העשרים מתגוררים כ-6 מיליון יהודים (כ-70% מהתפוצה) מחוץ ליבשת אירופה. יהדות ארצות-הברית תופסת מקום בראש, ונוספו לה באמריקה האיברית, המרכזית והדרומית. הריכחים היהודיים האחרים כיום הם באמריקה הלטינית (800,000), קנדה (300,000), דרום אפריקה (118,000)

האוסטרליה (72,000). צרפת מונה כיום 550,000 יהודים והיא מהווה בימינו את החטיבה היהודית הגדולה ביותר במערב-אירופה (תחת להגירה הגדולה מצפון אפריקה). לאחריה באה אנגליה, המונה 410 אלף יהודים. חלק הארי של יהודי הממלכה העות'מנית לשעבר עלה למדינת ישראל. — ומה באירופה המזרחית? 2,150,000 יהודים בברית המועצות, "לפי הסטטיסטיקה הרשמית" משנת 1970. נוסף להם מצויים היו עדין ברומניה 100,000 יהודים (לפני שלוש שנים ומחצה — כעת קטן מספרם והוא מגיע לכדי 70,000 בערך). 50,000 בהונגריה, כמה אלפי יהודים בפולין, אלפים אחדים בצ'כוסלובקיה, יוגוסלביה, בולגריה ויוון. בגרמניה מתגוררים כעת כ-32,000 יהודים.

יעקב צור, קובע, שעדיין נשארו קהילות ותיקות אחדות, "כפי שנתגבשו במהלך ההיסטוריה של דורות". הקיבוץ היהודי היחיד, שממשיך קיומו בארצות האיסלם ואף הגיע בשנות הששים והשבעים לשיגשוג כלכלי, היא הקהילה היהודית בפרס המונה כ-80,000 נפש. גם ספר-היהוסין של יהדות-פרס מגיע לתקופת חורבן-הבית, "הואלי אף קודם לכן, לימי גלות-בבל וממלכת כורש וירשיר"...

התפוצה החדשה ומרכיביה

המחבר דן בארבעה יסודות שייצרו את התפוצה היהודית החדשה, שמקורם בארבעה מרכזי-מוקד של קיום יהודי, כפי שהתגבשו במהלך הדורות ועוצבו בתחילת המאה העשרים, בטרם התערערו אושיותיהם על ידי הנדידה הגדולה והשואה: א. יהודי מזרח-אירופה ב. יהודי מרכז-אירופה ג. הקהילות היהודיות ממצא ספרדי. ד. הקהילות היהודיות בארצות האיסלם. צור סבור, שאין כמעט קיבוץ יהודי בעולם, כגדול כקטן, שלא נתמוגו בו, "בתשלובת זו או אחרות", ארבעת מרכיבי-יסוד אלה. לדעתו, הרי הגולה היהודית מהווה סינתזה של חטיבות אלה — בעוד שכל חטיבה וחטיבה וכולן כאחת משפיעות על עיצוב הכלל. רק מרכזים מועטים בתפוצה של ימינו נשתמרו בטהרתם המונוליתית ולא קלטו בתוכם יסודות אחרים. שונה היא אופייה של התפוצה ברבע האחרון של המאה הכ'. בראש וראשונה יש לציין את העובדה המעציבה, שמבחינה מספרית לא חזר עדיין — עד היום — העם היהודי לממדים שלפני החורבן. עם זאת בולטת העובדה, כי בשום תקופה של ההיסטוריה היהודית לא היו מרכזים יהודיים גדולים כאלה, כמו ניו-יורק, למשל, המונה אוכלוסייה יהודית בת 2.5 מיליון נפש, יותר יהודים משהיו בכל רחבי הממלכה האוסטרית-הונגרית בתחילת המאה העשרים. בין הקהילות הגדולות בתפוצת ישראל יש גם לציין את לוס אנג'לס (535,000 יהודים), בואנוס איירס (350,000), פריז (300,000), לונדון (280,000). אפשר לומר בביטחה — מוסיף המחבר — שקהילות אלו הן מהגדולות ביותר שנתרכזו בתחומה של עיר אחת גדולה מאז ימי בית שני ואלכסנדריה של מצרים.

וכאן ניתן לקבוע, שמשקלו של היסוד האשכנזי — יהודי מזרח אירופה ומרכזה — מכריע ביותר. בראשית המאה העשרים מנו הקהילות הספרדיות ויהודי ארצות-המזרח 10% מכלל יהודי התפוצה: 1.5 מיליון נפש מתוך 15 מיליון

שהיו מפורזים ברחבי תבל. אלא שבתהליך הנדידה מערבה, מועט היה חלקם של יהודי המזרח משל יהודי אירופה. יעד חשוב להגירת יהודים מארצות האיסלם ומקהילות הספרדים בבלקנים היתה מצרים (שאף היא התרוקנה כמעט כליל מיהודיה), ובתקופה מאוחרת יותר — ארץ ישראל. ואמנם משעקרו ממקומם, כולל יהודי מצרים, — פנו בהמוניהם לעבר מדינת ישראל, שבה נמצא בימינו הריכוז הגדול ביותר של יהודים מהעדה הספרדית ויוצאי ארצות האיסלם. וכך מסתבר, שברבע האחרון של המאה העשרים מגיע אחוז יהודי-המזרח וצאצאיהם בישראל לכדי 52% מכלל האוכלוסייה היהודית, בעוד שבכל ארצות התפוצה אין הוא עולה אלא ל-8.5%. גדול מכולם הישוב של יוצאי צפון-אפריקה בצרפת שנאמד ב-300,000 נפש.

מנדלי ומכס נורדוי — היבטים

החלק הראשון, הדין ב"גולה שהיתה", מתוארות בארבעה פרקים מיוחדים האופייאיות של יהודי מזרח-אירופה, אירופה המרכזית, של היהודים הספרדיים ושל אלה שחשו בצל האיסלם. מתברר הולך, שאם הענף האשכנזי של יהודי זמננו מונה 90% של העם כולו — הרי מהווים בתוכו יהודי מזרח-אירופה "רוב מניין". על החיים בגלות מזרח-אירופה כתב לפניו מנדלי (בשנות השמונים של המאה שעברה) ש"טעמם כתבשיל תפל מבלי מלח ותבלין ומעדנים לנפש". ואילו היפוכו של דבר אמר מכס נורדוי: "היהודי מלפני תקופת האמנציפציה, שהיה זר בין העמים אך לא חשב אף רגע להתקומם נגד יחס זה, הרגיש עצמו כבן לעם ולגזע מיוחדים שאין דבר מקשר אותו עם בני הארץ. הוא הבליט מרצונו את מהותו המיוחדת יותר משעשה זאת הטלאי הצהוב. במקום שהשלטונות לא סגרו אותו בחומות הגיטו, שם התקין לו גיטו לעצמו (לאו דווקא "גיטאות של זהב", כפי שמכנים יהודי המערב את הפרוורים המרותקים מהעיר הטבולים בירק שלשם יוצאים מן המרכזים הצפופים בערים. — ש.). יהודי הדורות קודמים לא ראו בגיטו בית-כלא אלא מקום מקלט" (מנאומו בקונגרס הציוני הראשון בבזל).

השלב שלפנייה-האחרון: "שאו בגאון את המלאי הצהוב"

בדונו ביהודי אירופה המרכזית ב"גלות של אתמול", מזכיר צור, כי בימי מסע-הצלב ובשעת רדיפות אחרות חיפשו יהודים מקום-מקלט בחבלים הסלביים של מזרח-אירופה. אלא שמאז גזירות ת"ח ות"ט "חזרו" הרבה יהודים מפולין ומרוסיה הדרומית לגרמניה, שממנו עקרו לפני דורות, וחיידשו את היישוב היהודי שנידלדל במרכז-אירופה. נמצא שרובם הגדול של יהודי גרמניה מוצאם מ"יהודי המזרח" שהיו קרויים לגנאי, "אוסט-יודין". אף-על-פי-כן התגלתה התתבוללות בברלין כאידיאלוגיה מודעת. אחד מראשי תנועת הרפורמה הצדיק את ה"סידור" החדש אשר "שחרר" מהכיסופים לציון, בטענה — שיש "להבדיל בין דת משה לבין מדינת משה"...

אמנם, המחבר נוגע גם בהתבוללות והחזרה אל היהדות. כך מעלה י. צור את זכרונו של הסופר היהודי-גרמני הנודע יעקב וואסרמאן (1873—1933), שביקש למצוא ניסוח של פשרה תוך קביעה שהוא רואה עצמו כיהודי שלם וכגרמני שלם. אלא שמהלך המאורעות דוכיח בעליל, שאמירתה זו לא היה מאחוריה כיסוי

של ממש במציאות, ולא כל שכן במציאות הנאצית העקובה מדם יהודים. ושוב מעיד על כך מכס נורודי: „היהודי המערבי יש לו לחם, אך לא על הלחם לבדו יחיה האדם. היהודי המערבי כמעט שאיננו רואה עוד (1) סכנה לחייו משנאת-ההמון, אבל לא פצעי-הגוף לבדם מכאיבים ושותתים דם. היהודי בן-המערב פירש לעצמו את האמנציפציה כשיחרור אמיתי ונחפו להסיק ממנה את כל המסקנות. העמים מסבירים לו, שאיננו צודק כשהוא לתומו הגיוני כל כך. החוק בנדיבות רוחו קובע את ההלכה של שיווי-זכויות. הממשלה והחברה קובעות את המעשה של שיווי-זכויות באופן שהן עושות אותו ללעג ולקלס". אמנם, מאז שנת 1897 ועד עתה עברה כוס התרעלה על יהדות גרמניה במידה ששום רואה-שחורות לא יכול היה לחזות מראש. גם „פצעי הגוף“ הכאיבו ושתתו דם — וצרת היהודים, שבימי נורודי היתה „מוסרית“ בלבד לחלק המערבי של התפוצה, הומחשה „כמצוקה גופנית יום-יומית“, כ„תחדה מפני יום-יבוא“ וכ„מאבק רווי-עיניים על הקיום“, שאז היו אלה נחלתם ה„בלעדית“ של יהודי המזרח, כולל מזרח-אירופה. וכמובן שמודגש ביותר הציונות המדינית, שהחלה בעצם בגרמניה עם הופעת ספרו של משה הס: „רומא וירושלים (1862) — ועד למאמרו הידוע של רוברט וולטש (אפריל 1933) ב„יידישע רונדשאו“: „שאו בגאון את הטלאי הצהוב“...

המורשה של „גלות ספרד“

המחבר מתעכב ארוכות על „גלות ספרד“. כאן מבליט י. צור את העובדה, כי המערכה העותומנית זכתה לשיגשוג תודות לגולי-ספרד. ולא לחינם מסופר, כי בשעה שנודע לשולטן באז זיד (1481—1572) על גירוש היהודים מספרד, אמר: „איך אפשר לראות במלך פרידיננד מושל נבון, מאחר שהרס את ארצו והעשיר את ארצו?...“. המחבר מקדיש מקום נרחב לקהילת סלונקי, שמנתה בתקופת-הפריחה שלה עד כדי מאה אלף יהודים והיא היתה בזמנה הקהילה הגדולה ביותר בתפוצות, עד שעלה עליה הכורת ו-96% מבניה הושמדו בידי הנאצים. אגב, במאה ה-17 מגו היהודים הספרדיים כמחצית מכלל יהודי העולם. אין צורך לומר, שהמחבר מתעכב על תפקידה של הלאדינו, זו השפה המדוברת של היהדות הספרדית, שעד לפרוץ מלחמת-העולם השנייה הופיעו גם עיתונים יומיים בלשון הזאת.

פרק מיוחד דן בחיי היהודים בארצות המזרח במשך של 1300 שנה בצילו של האיסלם. ועכשיו — „הנאמנות למקור מחצבתם ולמורשתם הרחנית והכמידה לגאולה שמרו על מסגרת קיומם, והיא ששתלה אותם מחדש על האדמה ממנה גלו אבותיהם בשחר ההיסטוריה היהודית“.

חבלי-לשון

אנו רואים, כי אחד הביטויים הבולטים של הקיום היהודי בגלות היה השימוש בלשונות היהודיות המובהקות. יהודים „יהודו“ את הלשן הזרה — וכך סיגלוה לאוצרות תרבותם הם. אמנם, י. צור ער לעובדה המאפיינת את התפוצה החדשה, שהלשונות היהודיות המיוחדות הללו דועכות והולכות. ואנו קוראים מה שלשון-המספרים מספרת, כי בערך 65% מהתפוצה תופסת השפה האנגלית. אשר

לספרדית ופורטוגזית, הרי חיים 60% מיהודי העולם בתחומי המדינות דוברות שפות אלו; בתחום השפה הצרפתית מצויים 4% מכלל היהודים. בתחום השפה הערבית — פחות מ-1%, לעומת 4% באמצע המאה העשרים. הסיבה היא „פשוטה“ — מרבית הקהילות דוברות ערבית חוסלו בעיקר על-ידי עלייה לישראל וגם על-ידי הגירה לארצות אחרות. הרוב המכריע של התפוצה היהודית — 94% — מתגורר בארבעה אזורים לשוניים: אנגלית, רוסית, ספרדית ועברית. משקלן של הלשונות היהודיות המיוחדות הוא בירידה מתמדת — אבל העברית מתחזקת ומתבצרת.

בסימן של רווחה — אך קוץ בה

הרי מספר מאלף: 70% מהיהודים של דורנו חיים בארצות, שבהן התגורר לפני מאה שנה רק אחוז אחד של העם היהודי. בזשכון זה נכללו, כמובן, גם כשלושת מיליוני היהודים שבמדינת ישראל.

החלק השלישי של הספר דן בגולה של ימינו, גם לאור מדינת ישראל העצמאית שקמה היתה מגדלור לעם כולו. מובן מאליו, שמקום בראש תופס הקיבוץ היהודי באמריקה הצפונית, כולל את קנדה השכנה לארה"ב, המונה למעלה ממחצית העם היהודי של ימינו. לאחריו בא הקיבוץ היהודי, השני בגודלו, בברית-המועצות. המחבר דן על החברה היהודית בארצות המערב, שהיא, בדרך כלל, בסימן של רווחה. העוני, שהיה סימן-יהיכר לרוב המכריע של התפוצה בתחילת המאה העשרים, שוב אינו אלא „תופעה שולית בעולם היהודי החדש“ — אם כי סטטיסטיקה שנתפרסמה לאחרונה מעידה כי קרוב ל-300 אלף יהודים, הם — כ-5% מיהודי ארצות-הברית, חיים „על גבול העוני“. אלא שגם עצם המושג „גבול העוני“, לפי תפיסת החברה האמריקאית, רחוק מאוד מן „הדלות המסורתית“ של העיירה היהודית לפניים. אמנם, עם כל הרווחה יש לציין שאין היהודים משמשים, בדרך כלל, מנהלים של בנקים גדולים. כך גם אין למצוא אותם בתעשיית-המכונות ובמפעלי-המתכת ואף לא בחברות-היצור הגדולות: „פורד“, „ג'נרל מוטורס“, „קרייזלר“ או בחברות-הביטוח הגדולות. גם באמריקה הלטינית לא השתלבו היהודים בתעשיית-הבשר אלא במידה מועטה. — נתח שמן מדי... משום כך נתפסו היהודים לענפי-המישנה של הכלכלה שנועדו לסיפוק צרכיה של האוכלוסייה, שעם עליית רמת-החיים הכללית מתרבות והולכות גם דרישותיה. וכך „עושים חיים“... מן הראוי לציין, שמעולם-המסחר עוברים יהודים יותר ויותר למקצועות חופשיים — כך שהיה אפילו צורך לפתוח אוניברסיטה מיוחדת, זו אוניברסיטת ברנדייס, בבוסטון, נוסף לשיבה-אוניברסיטה בניו יורק זכר.

טמיעה מזוה והתעוררות יהודית מזה

י. צור קובע, שבאירופה המערבית, ובמערב בכללותו, גדל והולך תהליך הטמיעה ואיך המחבר מפרט כל כך מפני ההתבוללות האידיאולוגית, כפי שהוא חושש מפני הטמיעה. שכן נישואי-תערובות עלולים, כסבור הוא, להוציא את היחיד ממעגל-החיים היהודי: הטמיעה היא בחינת מבוי אטום ללא מוצא. עם זאת מדגיש י. צור את ההתעוררות היהודית ואת הדאגה הרווחת

למען כלל ישראל, לפי העיקרון: "כל ישראל ערביין זה לזה". בעבר לא־רחוק היו יהודי אמריקה, למשל, מושיטים עזרה "ליהודים עניים למעבר לים" — כפילנתרופים. אבל לאחר תקופת היטלר, שוב אין ספק בדבר שהאנטישמיות מעמידה בסכנה את הקיום היהודי בכל מקום שהוא. — המחבר דן באספקטים השונים של האנטישמיות, כולל שנאת־הכרשים ליהודים שכה רבות טרחו ועמלו לרוחתם ולישועתם. אנו קוראים על ההסתה האנטישמית משטאל ומימין, וכל זה תחת המסווה של "מלחמה בציונות". הוא גם נוגע בשנאה העצמית, שאליה הגיע חלק של הנתער היהודי האוניברסיטאי נגד הציונות ונגד מדינת ישראל.

הניאוציונות של יהודי ברית המועצות

פרק מיוחד עוסק בבעיית יהודי ברית־המועצות. בעיצומו של דבר "אשם" בניאוציונות של היהודים הסובייטיים סטאלין בכבדו ובעצמו, באשר פקד לנהל תעמולה רוסית־לאומנית בתקופת מלחמת־העולם השנייה. ואו החלו בבתי־הספר להרבות בשבחי קיסרים (צארים), מצביאים וראשי־שלטון רוסיים משכב־הימים. אז החל הצעיר היהודי לתהות על עבר עמו. הוא החל לחפש גיבורים לאומיים משלו. ולפי הכלל "יגעת ומצאת", חיפש ומצא שלעם ישראל היו דוד המלך, יהודה המכבי, בריכוכבא — הם היו גדולים בעיניו מכל הגיבורים הרוסיים שנדרש להעריצם. הוא גם גילה מזמורי־תהילים, שירי רבי יהודה הלוי ואף שירי ביאליק. לא כל שכן, כאשר הגיעה הבשורה על קוממיות ישראל ועוד יותר לאחר מלחמת ששת הימים. הגאווה הלאומית שנתעוררה בלבות "המתמרדים הצעירים" המריצה אותם לבקש אחר שורשיהם ההיסטוריים והתרבותיים. "חידוש המעגל עם העולם החיצון החזירם אל מעגל ההיסטוריה היהודית, ומדינת ישראל הפכה מוקד לתקוותיהם ותכלית למאבקם — מעיר י. צור.

בין מדינת ישראל ועם ישראל

הפרק האחרון דן על התפוצה והמדינה. י. צור מציין העובדה, שקהילות התפוצה חוגגות בצורה אינטימית ביותר את חגי־העצמאות של מדינת ישראל — והמדינה העברית הפכה "בדרך הטבע" לנקודת־המוקד של אחריות יהודית ברחבי התפוצה. הניקה ההודית בין המדינה לתפוצה, אין לראותה כניקה המתמצית רק באהדות המוצא, הדת והמסורת ההיסטורית. בארצות־הברית, למשל, מרוכזים ששה מיליון יהודים. במשך השנים קמו שם מוסדות־מחקר־והלימוד יהודיים. במרוצת הימים קמו גם הוגי־דעות ומנהיגי־ציבור, שהטביעו חותם־אישיות על חיי היהודים בתפוצה כולה. לא מעטים הסופרים היהודים, שמקומם בכותל־המזרח של הספרות והבקורת הספרותית בארה"ב. במישרין ובעקיפין עולה כמעט תמיד הנושא היהודי ביצירותיהם. אבל "ספרות זו, עם כל סגולותיה, מכוננת בעיקר כלפי חוץ; ומעיקרה אין היא ספרות יהודית, אלא ספרות על יהודים". ומעיר י. צור, שאין המדובר בכלי־הלשון בלבד: במהלך ההיסטוריה היהודית נודעו יצירות גדולות שנכתבו בלשון זרה והפכו נכסי צאן ברזל של היהדות. "ספרות כזאת, יהודית ביעודה, לא נוצרה בתפוצת המערב". גם מדעי־היהדות, עם כל ההישגים של כמה חוקרים דגולים באמריקה ובארצות אחרות מתרכזים

יותר ויותר במוסדות-המדע-והמחקר של ירושלים ותל-אביב. זאת ועוד: מספר או משורר עברי בחו"ל לא ימצא את תיקונו ואת קוראיו אלא בקהל הישראלי. אפילו החוג המצומצם של סופרים ומשוררים שלשונם יידיש מבקש את חוג קוראיו בעיקר במדינת ישראל. — והמחבר פוסק פסוקו, כי "סורא ופומבדיתא לא קמו על אדמת אמריקה ואין סימן לצמיחתן בשאר ארצות התפוצה". אמנם, יש אפשרות לקיים בעולם היהודי שני מרכזי-רוח מקבילים ועצמאיים: האחד בארץ והאחד בגולה אמריקה, שלא יהא יונק במישרין מהשראתה של ישראל דווקא. אלא ש"תור הזהב" של ספרד למשל, רחוק מלחזור על עצמו בתפוצות ישראל של ימינו. ודאי שמהחבר מרים על נס את ההישג המכריע של היצירה הרחנית בארץ-ישראל בעצם תחילתה של הלשון העברית כשפה החיה של היישוב: עם ידיחתן התלולה של הלשונות המדוברות בין היהודים, חזרה ותפסה הגבירה העברית את מקומה כלשון-היצירה של עם ישראל.

אמנם, קשה לקבוע — סבור המחבר — שחיי הרוח של מדינת ישראל משמשים מקור-השראה לדור הצעיר בתפוצות: רובם המכריע של יהודי התפוצה מוסיף לחיות במציאות תרבותית לא-דווקא יהודית. ואף על פי כן ולמרות הכל — עוסדה היא, אם כי ישראל לא שינתה מן היסוד את אחר-החיים של כל יהודי שלא ניתק עצמו משורשיו, קיומה ועתידה של מדינת ישראל כרוכים בתודעת הכל באמונה בהמשכותה של ההיסטוריה היהודית. ולא רק בגינוני-מלכות מלכות מדינת ישראל את החברה היהודית כולה. "הרעיון הלאומי לא צמח כלל מתוך והלכה" — אמר הוגה החעות היהודי הרב יהושע אברהם השל (ו"ל) — "הוא צמח מתוך הנפש מתוך אהבת ישראל, מתוך האגדה, ויש להוסיף שסייעה לכך בהרבה מדינת ישראל, שהפכה מאגדה למציאות ברצונם העז של כמיה גאולה ופדות ושל לחמי חרות ישראל.

ודאי עמדה התפוצה במיבחו בימי מלחמת ששת הימים ובמלחמת יום-הכיפורים. י. צור קובע את השינוי המשמעותי שחל ביחסה של התפוצה לישראל מאז מלחמת ששת הימים: לפנים היה יהודי חרד לעצם קיומה של מדינת ישראל. ואילו כיום, שחב אין יחסו אליה יחס של התפעלות ללא-תנאי. הוא מבקש למצוא בחברה הישראלית כל מה שחסר לו עצמו במערכת הערכים שהקים לו על מנת לשמור על קיומו היהודי בתפוצה, שכן מדינת ישראל הפכה להיות בשר מבשרו ועצם מעצמו והגשמת חלום הדורות.

* * *

טוב, אפוא, לקרוא "המונוגרפיה של דורות", לאור דורנו — כפי שהיא נראית בעיניו של ציוני מעשי ורוחני כאחד. תוך הבטה בתפוצה, על גלגוליה השונים, ניתן לומר — חרף כל ההסתייגויות: לא אלמן ישראל. ויפה הגדיר זאת יעקב צור: "העויה היהודית, מעולם לא היתה סטטית כי אם דינמית. — דבר זה ניתן לראות יותר ויותר, שעה שמנתחים את המושג "גלות" או אפילו "תפוצה", שתמיד-תמיד הייתה, אם בפירוש ואם ברמז ואם אפילו על ידי עצם מחיקת "ציון" מהסידור — תפילת "ותחזינה" הנצחית והאמונה העמוקה באין ברירה של נצח ישראל.

אכספרט להגדרת פירוש המושג „פלשתינה“ וא”י

(פרק מזכרונותי)

מאת אברהם ברזידס

ניסן, תש”ד

קלויזנר נודמן לתל-אביב ונכנס אל משרד אגודת הסופרים כדי לקבל מיד את חוברת המאה של הירחון „מאזנים“ ותדפיסים למאמרו „מחפכת המחור — כלום אנו מוכנים לקראתה?“ הוא פגש אז גם את צבי וויסלבסקי וסיפר לנו את הסיפור המובא בה.

לפני חדשים אחדים הגיע אלי מכתב מאת עורך-דין מפורסם בארץ, שבו נאמרו סדברים הלאה:

לגדוד (הרגימנט) העברי של ארץ ישראל הוצע סמל לשאת על הכובע החיילי ועליו כתוב בעברית „פלשתינה (א”י)“. כשישים חיילים, רובם רביזיוניסטים, אבל יש ביניהם גם ציונים כללים, מפא”יים והאפילו אחד מן „השומר הצעיר“, סירבו לשים על כובעם סמל צבאי זה מפני שלהעתם ארץ-ישראל אינה „פלשתינה“ וא”י“ הוא רמז לא-ברור לארץ-ישראל. הם נמסרו לדין בעבירה על המשמעת הצבאית ומאיים עליהם עונש של שש שנות-מאסר. ועורך-דין מבקש, שאכוא בתור מומחה (אכספרט) לתת חוות-דעת במשפט זה שיש בו צד לאחמי חשוב.

המשפט נערך ליום 6 בדצמבר 1943 (ט' בכסלו, תש”ד). במקרה נועדו באותו יום עצמו בבחינות לתלמידי-האוניברסיטה בספרות עברית, ולביתי החמנו הבחנים, הרב פרופ' אסף החדר ת. שירמאן. הבחינות היו צריכות להיות בצהרים והמשפט נקבע לבוקר באותו יום. תשובתי, שאספיק לשוב לבחינות.

אולם המשפט ארך יותר מכפי ששיערת. בתור „מומחים“ הוזמנו גם הרבנים עמיאל ועזריאל. נקראתי ראשון.

לאחר שנקבע שאני פרופסור להיסטוריה וספרות ושכתבתי ספרים מדעיים בעניני היהדות, ובכן אני בן-סמך בענינים אלה, התחלתי מברר שהשם „ארץ ישראל“ כבר נמצא בספר שמואל א' (י"ג, י"ט) ומלכים ב' (ה', ב') — ספרים עתיקים מאוד. — „פלשת“ נקראה הארץ רק קדם הכיבוש או בלשון מליצית. במדרש יש „פלסטיני“ רק כשמדברים על יחסים עם גויים. ומה שנוגע ל„א”י“, הרי זה יכול גם להורות „אינו יהודי“ - Non Jew - וכיצד אפשר להכריח חיילים יהודים, שישאו על ראשם סמל מעיד על כך, שאינם יהודים?

השופט הצבאי השתומם מאוד: „א”י“ - Non Jew ? האמנם ?

— כן אדוני השופט. בספרות ימי-הבינים שלנו, בשאלות ותשובות, במקום דומר „נוצרי“ או „מוסלמי“ או „עובד אלילים“, היו משתמשים בראשי תיבות „א”י“, כלומר „אינו יהודי“.

דבר זה עשה רושם, ואני מוסיף:

— אפשר, שאדוני השופטים יודעים שכשתתחיל הרדיו הארצישראלי

לשדר בעברית והיה מתחיל "קול פלשתינה (א"י)", התרגזו היהודים מאוד, חממשה להוכיחה להתחיל קריאה זו בקדיאה "קול ירושלים".

אז פונה אלי הקטיגור במשפט הצבאי ושואל:
אין אתה חושב, שאם יש בארץ שלוש עדות צריך שיתא להן גם שם משותף בשביל הארץ?

— כבוד השופט הצבאי ירשה לי להשיב בשאלה על שאלה? — שאלתי.
— כן — השיב השופט הצבאי.

— כלום ידרוש משהו, שהערבים יקראו לירושלים לא "אל-קודס" אלא "ירושלים" או "ג'רוזלם" ולחברון — לא "אל-כ'ליל" אלא "חברון" או "הברון"? — שתיקה.

אז מוציא הקטיגור הצבאי מכיסו מטבע ארצישראלי של 100 מא"י ומראה אותו לי:

— הרי על מטבע זו כתוב "מא"י", כלומר "מיל ארץ-ישראל"? — השיבתי מיד:

— אני שמח מאוד שאדוני השופטים פנו אלי בשאלה מעניינת זו. כשחשב הנציב הראשון סיר הרברט סמואל להנהיג מטבע מיוחד לארץ-ישראל, ייסד ועדה מיחדת לשם קביעת השם. שלושת החברים היהודים של הוועדה היו פרופ' ש. קליין, דוד ילין, ושהיה אז רק מרצה באוניברסיטה, ואני פרופ' קליין וילין כבר אינם בחיים, לצערנו. נשארתי יחידי מחברי-הוועדה. ואני מעיד בשבועה, שהתנגדנו בכל תוקף ל"לא"י" * ו"מא"י" אלו.

— ומה הצעתם אתם? — שואל השופט הצבאי.

— דיגר ופרוטטה, בלא שום תוספות.

— אבל — אומר הקטיגור הצבאי — הרי אתם משתמשים בכסף זה עם

כתובת זו.

— ומה היינו צריכים לעשות? למות ברעב?

חזות-דעתי נגמרה, ואני חוזר בשעה מאוחרת הביתה. כאן עדיין ממתנינים לי הסטודנטים הצריכים להיסחן. פרופ' אסף ח"ר שירמאן לא המתינו כל-כך, כמובן, וחזרו לבתיהם. מי שסבל ביותר מכל הענין היתה — צפורה היקרה שלי. היא דאגה לי מאוד: מי יודע מה שיכול לקרות במשפט צבאי?

ואולם שמעתי מאחורי הפרגוד, שעדותי הצליחה, ובמקום עונש של שש שנים נענשו הבחורים רק במאסר של שני חדשים. ושמתתי מאוד. ידעתי, ש"פטר שנים בלא כלום אי-אפשר". סוף-סוף זוהי הפרת-משמעת צבאית.

ולאחר זמן מועט קיבלתי מן הגדונים למאסר מכתב נפלא, שהייתי רוצה ששימו אותו בארוני כשתגיע שעתי להיפטר מן העולם.

הקומוניזם באיטליה ויחסו לישראל

מאת עמיאל אונגר

א.

ב-15 ליוני 1975 התקיימו בחירות אזוריות באיטליה בהן קצרה המפלגה הקומוניסטית הצלחה גדולה והגיעה כמעט למצב שוויון עם המפלגה הנוצרית השלטת. הבחירות נתנו גושפנקא לקריאת הקומוניסטית ל- *compromesso storico* — הפשרה ההיסטורית בין הקומוניסטים והנוצרים שתעניק לקומוניסטים מעמד רשמי בשלטון. ידידי ישראל שכבר חזו את התוצאות השליליות של המפנה בפורטוגל (הסימת ציר אספקה לישראל דרך איי האזור בשעת חירום והשתתפות ממשל ליסבון בהצעה הוידונית באר"ם המשווה ציונות לגזענות) רשאים להרהר אם עליית הקומוניסטים פירושה פגיעה נוספת במצבה של ישראל באזור הים התיכון.

ברם כדאי להעיר לכתחילה שאי-אפשר היה לצפות לידידות חמה מרומא היות ואיטליה כיפאן תלויה לגמרי באספקת מקורות אנרגיה מבחוץ: קרי ארצות ערב. איטליה וצרפת הצביעו בעד שתי ההצעות לטובת הפלשת'נים שליוו את ההצעה המנגה את הציונות ובכך הפרו את אחדות השוק האירופי בשאלת המזרח התיכון, אולם הקשרים ההדוקים שמקימת איטליה עם גרמניה המערבית וארצות-הברית מהווים משקל כנגד לבל תיתפס איטליה למדיניות פרו-ערבית קיצונית. כמירון היוו אחדות המפלגות הקטנות אך החיוניות לקואליציה (הסוצ'יאליסטים הסוציאלי דמוקרטים הרפובליקנים) עוד גורם מרסן.

הנצחון הקומוניסטי יכול לנפץ את האיחוד העדין במדיניות איטליה כלפי ישראל, אולם לדעתי אין לקדם נצחון קומוניסטי תוך ייאוש מהחלט בקריאת: „תנוסף גם הוא על שוואינו“. אפשר להבחין בשיפור מדיניות המפלגה האיטלקית לטובת ישראל, ואולי ניתן ליחס את גינוי החלטת האר"ם בעתון המפלגה L'Unità לשיפור זה. אנסה לפרט לקמן את השינוי, המגיעים לו והלקחים שניתן להפיק מהם.

ב-1967 גינתה המפלגה הקומוניסטית האיטלקית את התוקפנות הישראלית ודרשה נסיגה מיידית מהשטחים המשוחררים. המפלגה הצרפתית תמיד ליוותה גינוי זה בהצהרות חוזרות שצידדו בזכות קיומה של ישראל כמדינה ריבונית ועצמאית החופש השיט בנתיבים בין-לאומיים (היא גם גינתה ספרים כמו *Contre Israël* של קלוד דמרין ששללו זכות קיומה של ישראל). בניגוד לזה מתוך התבטאותם התנהגותם של כמה ממנהיגי המפלגה האיטלקית ומתוך הצגת הסיכסוך בבטאון המפלגה L'Unità והשבועון Rinascita ניתן היה להסיק מסקנה שהקומוניסטים אינם מצדידים בעקרון ריבונותה העצמאותה של מדינה יהודית.

כאשר כינסה המפלגה ב-1968 העידה של מפלגות „פרוגרסיביות“ באזור הים-התיכון דוגמת הבעת הסורי, האיחוד הסוציאליסטי של מצרים, פאתה וכו' גענו האיטלקים לדרישת הערבים שישראל לא תיוצג אפילו ע"י רק"ת. כתבים חשובים של „לאוניטה“ כמו אלברטו יקוביאלו, עוזרו של לונגו רומנו לדה ופיארו דה לה סטה התלהבו במאמריהם מרעיון המדינה הדמוקרטית החילונית של אש"ף. פטרו סקיה, חבר הוועד המרכזי ושריד סטליניסטי עמד בראש הוועדה למען אש"ף באיטליה. לפני פרוץ מלחמת ששת הימים גילו האיטלקים כוחות פרוגרסיביים בתנועה הציונית, עכשיו היהודים היחידים ש„זכו“ לשבח היו כנופית „מצפן“ האנטי-ציונים ארסיים כמשה מנחין ואלמר ברגר. גיאן קרלו פיטה, אחד מהדמויות הבולטות של המפלגה ביחסי חוץ ועורך „לאוניטה“, השתתף בפגישה פרו-ערבית של עורכי-דין בקאזיר (בראשות קרישנה מנון, הזכיר לשימצה) שתמכה בתביעות ערצות-ערב וה„פלישת'נים“ נגד ישראל.

בטאון המפלגה מ-1967—1969 תמך באופן מחולט בפעולות חבלה נגד יעדים ישראלים כולל תעופה ישראלית. אחרי ההתקפה על מטוס „אל על“ בציריך התמלא „לאוניטה“ חימה על ... סוכן הבטחון מרדכי רחמים שרצח לוחם חרות פלשתינאי ... היו חברים במפלגה שקבלו על התבטאותם של מנהיגים במפלגה המטילים ספק בזכות קיומה של ישראל והתיאור המסולף של הסיכסוך המופיע בבטאון המפלגה. שניים מן הבולטים היו יהודים. אחד מהם

היה עורך-הדין לוציאנו אסקולי, הדגיש בתוך הערותיו בדוכן הקורא של "לאוניטה" המוקדש לקונגרס ה-12 של המפלגה (בפברואר 1969) ובספרו *La Sinistra e Questione Ebraica* שהתבטאויות המנהיגים ומאמרי העיתונות חורגים מהמדיניות המוצהרת של המפלגה. הוא העיר שסימתה המפורסמת של המפלגה, "אחדות תוך שוני" (שפירושה שאפשר לחלוקת על עמדת הסובייטים) חלה גם על שאילת המורחז התיכון ותוקפה איננו מוגבל לשאלות בתוך המשפחה הקומוניסטית כמו הפלישה לצ'כיה. כפתרון לבעיית הסיכסוך דגל אסקולי בעקרון ההגדרה העצמית וחייב את קיומה ושגשוגה של ישראל כפרי ההגדרה העצמית ליל העם היהודי.

השני היה סנאטור אומברטו טרציני. לקולו היה משקל יותר. טרציני היה ממסדי המפלגה האיטלקית וחבר בשלישייה הרעיונית של Ordine Nuovo שכללה את אנטוניו גרמשי ופלימירו טוליאטי. טרציני, ראש הסיעה דאו של המפלגה בסנאט האיטלקי, ער לבעיות עמו וכבר השתתף בכנס על יהדות בריה"מ. עתה תקף את התמיכה הבלתי מסויגת של מפלגתו במשטרים ערביים ריאקציונרים. הסנאטור זעם על התייחסות בטאון מפלגתו לתלית יהודים בכגוד, שאמנם גינה את המעשה, אך תוך כדי כך הוקיע את ישראל והאשים אותה באחריות בלעדית למתח באזור. טכסיס טרציני היה דומה לזה של אסקולי — הישענות על המדיניות ה"רשמית" של המפלגה והתעלמות מהעובדה שאיבני ישראל ערערו אותה ולא השאירו לה זכר. אחר כנס המפלגות הקומוניסטיות של יוני 1975 מצא טרציני שעות-כושד להתערב בדבר כשהמפלגה האיטלקית חתמה על סעיף שכלל קיומה של ישראל. עתה הוא שלח מכתב-מחאה לפאיטה נגד אותם הפרשנים השוללים את מדיניות המפלגה בזה שמטילים דופי בזכות ישראל לקיום ריבוני. הוא הזהיר את מפלגתו שתושבי ישראל אינם מאחדים ע"י דת בלבד אלא גם בקשרים חילוניים לאומיים. כל נסיון לחסל את ישראל כמדינה ריבונית ייתקל בהתנגדות מאוחדת של כל אזרחי ישראל, כולל חברי השמאל. פאיטה, שדיכא בנאום גם את הזרם של אינגראו בקונגרס של 1966, הופיע פתאום כמגן הסבלנות. הפרשנים והכתבים זכאים להשמיע את דעותיהם. פאיטה עצמו סירב להסכים עם טרציני שעקרון קיומה של ישראל בגבולות יוני 1967 אינו ניתן לעירעור.

בתוך התקופה הזאת היו שלושה גורמים עיקריים שסייעו ליצירת אווירה עוינת לישראל בתוך המפלגה האיטלקית ואלו הן: א. הנחות יסוד מסוימות על יחסים בין-לאומיים. ב. מאזן הכוחות בתוך המפלגה. ג. בדידות המפלגה בזירה האיטלקית.

ב.

מלחמת ששת הימים פרצה רק חדשים לאחר ההפיכה הימנית באתונה. בוואטנם נמשכה ההסלמה ובאיטליה סערו הרוחות על פרשת SIFAR שאשימה בקשר להפיכה צבאית שתוכננה וסוכלה ב-1964. הקומוניסטים האמינו שכל שהאירופים הללו הם פרי יומתו של האימפריאליזם האמריקאי. הסיכסוך הערבי-ישראלי הוצג כתעלול נוסף של האמריקאים, שהפעילו את בני-חסותם הישראליים נגד הערבים האומללים.

המפלגה האיטלקית היתה מפלגה סכיוזרנית במשך שנות הששים. הקוטב ה"ימני" של המפלגה המיוצג ע"י גורגיו אמנדולה האמין שהקומוניסטים יעלו לשלטון תוך הסתמכות על תהליכים פרלמנטריים והסכמים עם מפלגות הקואליציה הנוכחית. סיעת "שמאל חדש" דוגמת לואיגי פינטור חדר אלדו נטולי שללה את המשחק הפרלמנטרי ותמכה באסטרטגיה המתבססת על עמדות-כח בחברה האיטלקית.

גם במדיניות חוץ קמו חילוקי-דעות. אמנדולה עמד בראש קבוצת פרלמנ-טרים קומוניסטים בתוך משלחת איטלקית לקונגרס מערב אירופה — עדות בולטת להזדהות המפלגה עם מערב אירופה. מ-1965 חללאה הוגבר שיתוף הפעולה בין מפלגות קומוניסטיות באזור השוק האירופי. באותו עידן החלו המנעיים החדושיח בין הקומוניסטים והמפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית. האיטלקים סיעו בהרבה למדיניות החדשה של וילי ברנדט כלפי מזרח אירופה (Ost Politik) הסיעה השמאלנית ביקרה להדגיש את הזדהות המפלגה עם תנועות מהפכניות בארצות המתפתחות וראתה בעין יפה, או לכל הפחות ביתר הבנה, את המהפיכה התרבותית הסינית.

בנושא היחסים בין מפלגת איטליה למפלגת ברית-המועצות שוב שררה מחלוקת. מוזר אבל פה דגל הימין מנימוקים שונים בקיום יחסים ידידותיים וחזקים עם הסובייטים. התפיסה הפרלמנטרית של הימין היתה סטייה מהאידיאולוגיה הצרופה של התנועה. הוא ביקש "הכשר סובייטי" לפעולתו והיה מוכן לספק כתמורה קו פרו-סובייטי בתוך המפלגה האיטלקית. הסכמת הסובייטים גם תקל על יחסים עם מפלגות קומוניסטיות אחרות, וביחוד מפלגת צרפת, אשר עדיין היססה להפגין קו עצמאי. השמאל ראה במשטר הסובייטי מפלצת ביורוקרטית ומכשול ולא תמריץ לפעולה מהפכנית.

ההנהגה במפלגה עמדה באמצע ומוכר המפלגה לזאיגי לונגו ויורשו אנריקו ברלינגר ניסו לשמור על מאזן דוקטרינת המפלגה. שהיתה בנוייה על פשרות בין העמדות המנוגדות. המלחמה בויאטנם סייעה לאחד את המפלגה. הימין שש לגלות את תמיכתו למפלגת צפון ויאטנם (דבר שלא היה כרוך בסיכונים פוליטיים רבים) ולהוכיח שגישתו הפרלמנטרית אינה מדלדלת את נאמנותו לתנועה הבין-לאומית; השמאל היה שבע-רצון, מכיון שויאטנם סוף סוף הישר החלפת מדיניות דו-קיום עם המערב במדיניות מהפכנית טהורה.

גינוי ישראל גם כן תרם לשלום בית. הימין גילה בזה תמימות דעים עם מוסקבה והשמאל אמץ לעצמו את קבוצות הגרילה המהפכניות.

סיכויי המפלגה בין 1967—1970 למצוא בעלי-ברית בין מפלגות הקואליציה היו קלושים למדי. השותף היחיד היה המפלגה הסוציאליסטית של אחדות פרו- לטריונית, הפלג השמאלי קיצוני של המפלגה הסוציאליסטית, שנשש את המפלגה ב-1963 והקים תנועה משלו. מנהיגיו טוליו וקיאטי וליו באסו ניסו לתת למפלגתם אופי יותר מהפכני מהקומוניסטים וגישתם במדיניות חוץ היתה אנטי-אמריקאית ופרו-העולם השלישי למתודין. ליליו באסו אירח את עראפאת בביקורו באיטליה.

במשך הזמן חל שינוי מוחלט בכל הגורמים הללו. במדיניות חוץ הדהליל האמריקאי אינו מפחיד כל כך. בויאטנם אירע נצחון קומוניסטי, הודחו הקולונלים באתונה וההתפתחות בפורטוגל גורמת אי-נוחות למפלגה האיטלקית מכיון שיריביה המקומיים עורכים גזירה-שווה בין הקומוניסטים של פורטוגל ושל איטליה. יש עוררים על העמדה שהערכים באמת פרוגרסיביים בימים לאחר מסעי קיסרינגר במזרח התיכון. אפילו פרו-ערבי נאמן כמו פאיטה מודה שקיסרינגר מסתייע בבורגנות הערבית וכמה מאמרים התריעו על ההשפעה הבורגנית במצרים. מעשה-התופת במילאנו, המהומות בראגיו קאלבריה ועליית הפאשיסטים שבא בעקבותיהם, למדו את הקומוניסטים לקח שלא כדאי לצדד באלימות ועכשיו המפלגה מגישה שהיא היא מפלגת הסדר. לדבר היו השלכות על היחס לתנועות חבלה. האהדה לפעולות אלה העכה בייחוד לאחר רצח מינכן והתקפה על נמל התעופה פומיצינו. המפלגה מזהירה את הערבים שפעולות טירור (לא רק באירופה אלא גם במעלות) אינן משמשות את האינטרס הערבי ועלולות לגרום לאותו כשלון של שנות השלושים האחרונים.

מאזן הכוחות בתוך המפלגה גם כן השתנה בייחוד לאחר הרחקת קבוצת "מאניפסטו" שכללה את פינטור ונתולי. קבוצת "מאניפסטו", שנקראה על שם בטאנב, הורחקו מהמפלגה כיוון שסירבו לקבל את פשרות קונגרס בלונגה ב-1969 ותקפו באופן קיצוני ביותר את מפלגות ברית-המועצות וצרפת. קבוצת "מאניפסטו" המשיכה לדגול בערבים בצורה בלתי מסוייגת והגיעה לשפל מוסרי במלחמת יום הכפורים. העתון "מאניפסטו" טען שהחרידה שמוגלים הישראלים כלפי שוביהם בסוריה מגלה את אפיים הגזעני, שאייאפשר שיהיו שבויי ישראל בידי ה-Untermenschen הסורים. אחרי כשלונה בבחירות 1972 התפוררה המפלגה הסוציאליסטית לאחוזות פרולטריונית.

מעריך המפלגה האיטלקית גם כן השתנה. משקלם במפלגה של חברים שחונכו על ברכי התורה הסטאליניסטית ושהחזירה בהם נאמנות למפלגת מהפיכת אוקטובר, הולך ונחלש. הם מוצפים ע"י חברי מפלגה צעירים וביקורתיים כלפי בריה"מ או אדישים לה (ב-1971 הקדיש עתון המפלגה "רינשיטה" יותר מאמרים ליאפן מלבריה"מ). כדאי לזכור שהימין הניף לראשונה את דגל העצמאות אולם נעשה יותר מתון מנימוקים שעמדו עליהם לעיל. הוא גם חשש בייחוד לאחר פרשת דובצ'ק, שגישה ביקורתית למדי תחשוף את המפלגה להסתה סובייטית.

ההרכב השונה של המפלגה עשוי להוכיח לימין שגישה פרו־סובייטית טאקטית איננה נחוצה יותר להבטיח את אחדות המפלגה וכוחה הארגוני. אין לצפות שמדיניות אנטי־ישראלית תגובש ממניעים פרו־סובייטים. כדאי לצטט את דברי גורגיו אמנדולה במאמר מערכת של "ליאונטה" ב־5 ליוני 1975: "המפלגה תומכת בהכרה בזכות קיומם של כל המדינות כולל כמובן מדינת הישראלים והפולשתינאים והשכנת יחסי אימון ויחסים כלכליים ותרבותיים בין כל עמי ערב וישראל".

ג.

סיכויי הקומוניסטים למצוא בעלי־כרית השתפרו באופן ניכר. שיתוף־פעולה קומוניסטי סוציאליסטי באזורים וברשויות מקומיות שסמעט דועך בתקופת הזוהר של ה־Centro-Sinistra) התאושש וקריאות הקומוניסטים לשיתוף־פעולה במישור הפרלמנט הלאומי מוצאות אהון יתר קשבת. מדיניות ה"פשרה ההיסטורית" משקפת תחושת המפלגה שהסכם עם הדמוקרטים הנרצרים רצוי וגם נראה באופן צרכים קואליציונים ישפיעו על קו המפלגה ויפחזו בה מתינות ואחריות. עתונות המפלגה איננה מעמידה את זכות ישראל לקיום בסימן־שאלה. הטיפול בסיכסוך הוא יותר מאזון תוך כדי שמירת נימה פרו־ערבית מאז שלוקה בפוליני ירש את מקומו של פאיטה. חדשות מהאיזור ידחזו גם מבירת ערב וגם מישראל. טליו וקיאטי מנהיג הסוציאליסטים לאחדות פרולטריונית. שעבר לשורות הקומוניסטים, מדגיש שתכנית עראפאת למדינה הדילונית הדמוקרטית היא רק בגדר חלום. בטח ששומה עלינו להזקיע את הצגת הרצח כמתון, אולם הצגת תכנית עראפאת כ"חלום" הינה התקדמות על תקופת 1967—1970 כאשר ה"חלום" הוגדר כמעשי הדרך מוצא העתונות משבתת עכשיו ציונים כמו יצחק בן־אהרן ונחום גולדמן. למרות שאנשים אלו לא תמיד תואמים את השקפותינו בסופו של דבר הם אנשים בתוך התנועה ולא אותן הקבוצות הקיצוניות, יוצאות־דופן. מסימו רוברטי, מומחה "רינשיטה" לישראל, שוב מופיע בתוך השבועון. רוברטי מכיר את תנועת העבודה בישראל על פלגיה חרמיה ומאמריו על אף ביקורתיותם מחזקים את התחושה שישראל מדינה נורמלית ולא יצירה ערטילאית של האימפריאליזם.

ההנהגה במפלגה עברה לדור השלישי, דור שנכנס לשורות המפלגה בשנות המחתרת, או מיד לאחר מלחמת העולם השנייה. הוא הגיע לעמדות־מפתח לאחר שהמפלגה אימצה את הנתים הלאומי לקומוניזם. מזכיר המפלגה ברלינגר שייך לאותו הדור ועמדות־הכוח מופקות בידי בני דורו. דוגמה מאלפת הנו אדם כמו פאלו בופליני, חבר הדירקטוריון והמזכירות ומנהיג סניף רומא לשעבר. בופליני העיר: "מצע לפתרון... החלטת האו"ם של נובמבר 1967 שמכירה ומבטיחה את זכויותיהם של מדינות ערב והעם הערבי של פלשתינה זכות ישראל לבטחון ועצמאות". בדברו על אתריות אירופה לקדם את הדיטאנט אמר: "בדרך זה כוחות העובדים והדמוקרטים באירופה יצליחו ליצור קשרים ביניהם ולמצוא שותפות עם עמי ערב ואסיה ועם העם הישראלי והחלק המתקדם של העם האמריקאי". מעניין שבשעת ההפגנות למען ישראל ולפני מלחמת ששת הימים היתה פדרציה קומוניסטית אחת שהודחתה בגלוי עם גל ההפגנות, הפדרציה של רומא תחת הנהגת בופליני.

אינני מתכוון להתעלם מההיבטים השליליים במדיניות המפלגה. היא תומכת בעראפאת ודוגלת במדינה פלשתינאית תחת מרותו של אותו רוצח. מדיניות הקומוניסטים שפעם עוררה שאט־נפש עדיין בלתי עריבה, אולם מדיניות הקומוניסטים באיטליה איננה גרועה ממדיניות צרפת ומכסיקו התומכים באותה עמדה. ישראל טיפחה יחסים עם רומניה למרות שזו קוראת לנסיגה ישראלית והרשתה לאש"ף להקים משרד בבוקארשט. כשם שישראל מאמינה שכדאי להתמיד ביחסים עם צרפת, מכסיקו ומדינות אחרות שהשקפותיהם אינן לרחונו, כך צריכה היא לנהוג כלפי הקומוניסטים באיטליה. ואולי בכך היא תחיש את השינוי לטובה בתוך המפלגה. אפשר לזוּם מגעים ישירים, או באמצעות גוף שלישי, הסוציאליסטים באיטליה וגרמניה, או הרומנים.

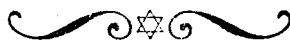
סוף דבר: דו־שיח בין הקומוניסטים באיטליה וישראל עשוי להניב פירות ואיננו בגדר עניית אמן לנחום גולדמן הטוען שישראל חייבת להגיע להסדר עם הגוש הקומוניסטי והאנטי־דמוקרטי. אדרבא, נראה החבר שהמפלגה האיטלקית נהפכת למפלגה דמוקרטית ואם אמנם קו זה ימשך, דו־השיח יגביר את הבנת המפלגה האיטלקית לישראל.

עיר המבוכה

מאת שמואל וייטהיל

כל יום יום נשום בעיר המבוכה ;
רחובותיה המאכזרים משתבשים בכל שעה ובכל עת.
שבזרים בלים שוכבים בביכים שותתים למנותתם הפיוטית.
בגופיות-שנאות נודדות בסמטאות, בערפל,
בעקבות נסיכת המטר, בעלת העינים התכולות
ומלפת מחצית העולם לשעבר.

צנחה בודדת מתקשה לחדר לשכבות הערפל.
אשה נאנקת, ומכאובה מועף מיד אל יד.
אשה מיללת רעבונה, אך חכרותיה געלמו לפני זמן רב.
שמה ברחו למקומות מזהירים יותר . . .
אשה נאנקת ויונקת ערפל.
עיר המבוכה, בסמטותיה הסגורות מתערפל ערפלה
ומחפל.

שלמה לויזון כהיסטוריון (1789—1822)

מאת ד"ר משה כרמליוויבברג

מוגש כאות-הוקרה לפרופ' שלום ברון
בהגיעו לגבורות.

בכל המשוררים העבריים בתוגריה היה שלמה לויזון היחיד אשר הזכיר שמו על-ידי מחברי תולדות הספרות העברית.¹ אף בהסטוריוגרפיה היהודית לא נפקד מקומו. צבי גרץ מהלל את שמו ומציין זכותו בכלל ההסטוריונים היהודיים, באמרו כי שלמה לויזון הינו "היהודי הראשון שרשומה על לבו ההסטוריה של עמו אם כי בקווים כוללים וגם פירסם חלק ממנה וראוי הוא למקום מכובד. היה אדם מוכשר שסימן הכשרון, המשגע' של משורר אמיתי היה על מצחו משחר ילדותו וזה גרם למותו בגיל צעיר"² לויזון חקר את תולדות עם ישראל — מוסיף צבי גרץ — באמונה ובגישה פיוטית בעבודתו: "הרצאות על ההסטוריה החדשה של היהודים מתחילת ימי פיזורו ועד ימינו" הצליח להעלות תמונה מרתקת וכוללנית. לא לשוא ראה גרץ גדולה ביצירתו של לויזון. הרי גרץ ביצירתו המונומנטאלית שלו מתבלט בסגנונו הפיוטי וחיבתו העמוקה אל עמו.

שלמה לויזון נולד בשנת 1789 בעיר מור (הונגריה) ושם נפטר ב-25 באפריל 1822.³ אביו ר' לייביש שכר עבור בנו מורים פרטיים אשר הורוהו הנ"ך ועברית. בבית הספר של הנזירים במקום רכש לעצמו ידיעות במקצועות חילוניים. ספריתו של המשכיל שלמה רחנטל שקשר עמו קשרים ידידותיים עמדה לרשותו. כן רכש ידע בשפה הצרפתית, האיטלקית, הגרמנית, הרומית והתעמק אף במתימטיקה. אך מירב התענינותו היתה נתונה למקרא ולשפה העברית. בעת עזבו את עיר מולדתו, בשנת 1811, ופניו מועדות לפראג היה בידו כתב-היד של חיבורו הראשון "שיחה בעולם הנשמות". הספר ראה אור עוד באותה שנה. בטרם חלפו שנתיים עלה בידו להעביר תחת מכשף הדפוס את עבודתו השנייה "בית האסף" העוסק בשפה העברית ודקדוק לשונה.⁴ שני הספרים הנ"ל יצאו לאור לאחר מכן בשם הכולל "מחקרי לשון" (ווילנא, תר"ט — 1849). בשנת 1814 העתיק לויזון מגוריו לויזן ועוסק בהגתת דברי דפוס בית-הדפוס של אנטון שמיד, אשר בו נדפס חיבורו "מליצת ישורון" בשנת 1816. המחבר ראה בעבודתו זו הישג לאומי. התקופה היתה תקופת המאבק למען שוויון זכויות עבור היהודים ואיתה הנחיה להתבוללות. בעת הציגו את ספרו בעתון הגרמני-יהודי "שולמית" מזגיש הוא את חשיבות הענין באמרו כי אילו בחר לפרסם את יצירתו בשפה הגרמנית היו יהודים רבים קוראים בו ונהגים הימנו, אך עדיפה עליו השפה העברית ומטרתו ליצור קשר רוחני בין יהודי הפזורה, ומשום כך הספר הוא "מפעל לאומי".⁵ תחושה לאומית פועמת בליבו והיא המדריכה אותו בכתיבת הארץ המקראית כהכנה לכתיבת ההסטוריה של עם ישראל שבה יודגש האופי הלאומי של ישראל ולהכחיש כי אנו "דת" שבה ידגלו מנהיגי הדור בפרט במערב אירופה. אהבתו לציזון באה לידי ביטוי בסוף המבוא לספרו "מחקרי ארץ" (ויין, 1819): "ובזכרי כי לא לתהו הן מפעלות שדי וכי לא בזאת יחפץ אלהי החסד לדכא תחת רגליו עם בודד ונבדל מדור אל דור ומשנות אלף אל שנות אלף. תפעם עוד רוחי בקרבי וסרעפי עלי, עלי ירגוזן כי ישאלוני הלחנם שמר אלהי הצבאות עד הנה עם עשוק ורצוף מכליון חרוץ? הלחנם נמנע מעשות כלה את גוי נדח ואובד? עם שרידי חרב הרג ואבדון! ואם גם רבו כמו רבו ימי החרפות ושנות הנגע והקלון עצמו משערות ראשנו הן לעת כי יחדש ד' רוח נכון בקרב רבבות אלפי ישראל הלא ביום והוא יחדל קלון יעקב מבין העמים וחרפת יהודה תסוד מעל כל הארץ".⁶ גם ספרו זה נדפס ב"שולמית" כדוגמת "מחקרי לשון".⁷ חובה על ישראל לדעת את ארצם על הריה אגמיה ומדבריה — טוען המחבר — ויש אף לרכוש ידע אודות הארצות הסמוכות: מצרים, אשור, פרס ופיניציה. אני לא חסכתי טרדה", כותב הוא בשולמית, "ואספתי כל מה שנמצא בנושא זה אצל סופרים לא יהודיים, יוונים ורומיים ולפי יכולתי גם

השתמשתי בהם".⁹ המחבר עיין בעבודתם של פליניוס, אויביאוס, סטראבו ואף יצירתו של יוסף בן מתתיהו לא נעלמה מעיניו. בקיאותו בשפה היוונית והרומית היותה עזר במחקריו. בספר "מחקרי ארץ" הערוך על פי סדר האלף-בית, מורגשת התענינותו בהסטוריה. בערכים: ירושלים, אשקלון, בית צור (הינו הפריט הנרחב ביותר בכלל הספר), צפת, מגידו, לכיש, כרכמיש, פתרוס, שיחור, שומרון, הערות הסטוריות רבות. רבת ענין היא הערה בערך "צור", שתושביה דברו מבטא מסויים של השפה העברית ובהיותם נוסעי ים הפיצו את השמות העבריים של מספר מקומות גיאוגרפיים. על פי דעת המחבר השמות הבאים מקורם בשפה העברית¹⁰ Hispania, Maltha, Aetna, Tagus, Kadix: אין המחבר מנמק השערתו זו.

בד בבד עם מחקריו הגיאוגרפיים נתפרסמו מאמריו ההסטוריים שגאורו לאחר מכן (מלבד "הנביא ירמיהו, יוסף בן מתתיהו ויצחק אברבנאל") בספרו "הרצאות על ההסטוריה החדשה של היהודים".* מפליא שהמחבר בחר להקדיש את ספרו זה לישראל יעקובסון שהיה אחד ממייסדי הנועת המתקנים בגרמניה, וד. י. רוהם, בנקאי בברלין. נוסף לכך פותח לויזון בשער ספרו במובא מאת המשורר הצרפתי הדליל המדגיש דווקא את לאומיותו של עם ישראל על אף פיזוריו.¹¹ מעין הדגשה להשקפתו הוא.

שלמה לויזון מספר על אודות "היהודים" ותולדותם לא זו של "איזראי" ליט"ן שבה השתמש בכוונה תחילה ההסטוריון היהודי הראשון, מ. יוסט (1793)—(1860). על פי יוסט הפסיד את ישראל את לאומיותו מזה זמן רב ואך נפשו "הודת" נותרה לפליטת בני ישראל הינם גרמנים "בני דת משה"¹² לעומתו לויזון מדבר אחרת "עם יהודי" (Geschichte der Juden) ואל התואר "איזראליט" מצטרפת המלה "עם" ("Die juedische Nation")¹³ בפרק הראשון לספרו, שהוא סקירה כללית על תקופת מסעי הצלב וגירוש ספרד, מבליט לויזון את אפיו הלאומי של העם בציינו שלמרות פיזור בן אלפי שנים שמר היהודי את דתו ומנהגיו ועם זה לא זנחו "לאומיותם".¹⁴ הוא מסכים שעל העם היהודי לחתור קדימה ועליו גם להשיג הערכת העמים, אך עם כל זה עלינו להשאיר יהודים, אלף ושמונה מאות שנים עברו עלינו ועתידינו עוטה בערפל וגורלנו נתון בידי ההשגחה. כה הולך ומפרסם המחבר את רעיונותיו אלה בגרמניה על מנת שיהודים ולא יהודים כאחד יבינו עמדתו והשקפתו בתקופת הריפורמה שרצונה להשכיח קשרינו הניצחי עם ארץ ישראל וירושלים. גרץ מצא עמית לדעותיו. לויזון פונה אל אחיו במערב ובמזרח אירופה ושילכו בצוונתא בדרך ההסטוריה היהודית¹⁵: "בקול חזק פונה אני אל אחי במזרח ובמערב, במשותף ומאחד הבה נצעד יחד בדרך שתחילתה כה נהדרת...".

רצונו של המחבר הוא לגשת אל עבודתו בדרך ההגיון ואיזמל ביקורת בידו על מנת להפיץ אור על העובדות.¹⁶ המחבר מתלונן שאין לנו כרונולוגיה ראויה לשמה החל מחורבן הבית השני. היו לפניו חיבוריהם של יוסף הכהן (דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר, אמסטרדאם, 1733), של דוד גאנס (צמח דוד, פראג, שנ"ב—1592), של נתן נטע הנובר (יון מצולה, ויניציאה, ת"ג—1653) ושל יוספון (אמסטרדאם, 1741), אבל כל אלה אינם מוסרים כרונולוגיה מדויקת. תולדות עם ישראל (משיבת ציון עד חורבן הבית השני) שהופיע בשנת 1808 מידי פיטר בער, מורה יהודי בעיר נייבידורש (בוהמיה), היה מיועד לתלמידי בית-הספר ובו מעובד חומר מבוסס על מלחמת היהודים של יוסף בן מתתיהו.¹⁷ לויזון לא הגשים משימתו כי מותו הפתאומי ביטל תכניתו בעוד ראשי פרקים כבר עלו לנגד עיניו. המחבר חילק את ההסטוריה היהודית לשלוש תקופות: א) תקופת המקרא — ההסטוריה הקדומה; ב) תקופת בית שני; ג) ההסטוריה של העת החדשה. החל מחורבן בית שני. "הרצאות על ההסטוריה החדשה של היהודים" נחלקו לשנים עשר פרקים. הפרק הראשון, נטול כותרת, הינו דילוג מתקופת חורבן בית שני לתקופת מסעי הצלב ומשם למאה החמש עשרה (גירוש ספרד). מפליא הדבר שהמחבר רואה בכיבושה של ספרד ע"י המוסלמים את הגורם לשנאת היהודים. המחבר מהלל

* Die Besetzungen ueber die neuere Geschichte der Juden, Wien, bei Karl Ferdinand Beck, 1820. 1 - 120

את תגלית הדפוס, מזכיר את תגלית אמריקת הודות לתלמוד הפך העם היהודי מעם עובד אדמה לעם העוסק במסחר אך עם זאת יצר יצירות רחנות-תרבותיות כבירות. עלינו להתפאר באנשי רוח כדוגמת ר' סעדיה גאון, ר' בנימין מטודלה, הרמב"ם, אבן עזרא משפחת קמחי, ר' יצחק אברבנאל, ברוך שפינחה, רמח"ל, משה מגדלסזון, נפתלי הרץ ויזל, שלמה מיימון, לזרוס בן דוד ודוד פרידלנדר (שני האחרונים ידועים כלחממי הריפורמה).

הפרק השני דן בתולדות היהודים בצרפת שתחילתה מימי יוליוס קיסר. יהודים שמוצאם מאיטליה התישבו בגאליא, בחלק שהיה בידי הרומאים; לראשונה בעיר נארבון ומשם נתפזרו לכוונים שונים. החשמנים: הילאריוס (בעיר ארלס), סידרוניוס אפולינאריס (בעיר קלירמונט) דגלו ביחס והגן כלפי היהודים כמאנה הזמנישית. יחס זה השתנה בתחילת המאה השישית (לאמיתו הורע המצב כבר בסוף המאה החמישית).

ליוזון מפרט את ההוראות האנטי-יהודיות: איסור ביקורים הודיים בין יהודים ושאינם יהודים, איסור נישואי תערובת, איסור שכירת עבד נוצרי, מאסר בית בשבוע ה"פאסקה". יהודים שמבקשים להתנצר, יתקבלו אך לאחר ניסוי של שמונה חדשים.¹⁸

בהמשך ספרו מתאר המחבר את מאורע החשמן פיריאל (בעיר אופן) שהסתבך עם המלך צ'ילדברט בענין היהודים אותם ביקר על אף האיסור. בסופו של דבר גירש החשמן את היהודים מן המחוז על כי סירבו להתנצר. כן עשה גם החשמן אביטוס (בעיר קלירמונט) שניכנס בשנת 576 לעיר קלירמונט בלוויית יהודי ממר לבוש בגדי לבן, למראשו התחוללה מתומה בעיר, בית הכנסת נחרס. ש. דובנוב¹⁹ מוסיף שסיבת המתומה היתה כי יהודי אחד שפך שמן על ראש המומר. למחרת היום הודיע החשמן שרק המתנצרים מותרים להישאר בעיר. רוב היהודים נטשו ועקרו לעיר מארסיל.

דובנוב מתאר את מאורעות תקופת המירווינגים (מאה השישית) בכיוון שבו צועד ליוזון, אך בהרחבה. הענין הבא שעליו עומד ליוזון הוא הוויכוח שתתקיים בין יהודי בשם פריסק, סחור תכשיטים שהתיידד עם המלך צילפריץ הראשון בפריש (561—584). כאשר לא עלה בידו לשכנע אותו על "אמיתות" הדת הנוצרית המשיך בוויכוח החשמן גריגואר זה טור (משך בעט וכתב על תולדות תקופתו). הואיל ואף בידו לא עלה לשכנע אותו, היהודי הושלך אל בית הכלא לאחר שיתורו של היהודי מבית-הכלא ובדרכו לבית התפילה ביום השבת התקיפו פאטיר המומר ורצחו נפש. פאטיר מצא מקלט בכנסייה. המלך צילפריץ — ציווה להוציאו מן הכנסייה ולהוציאו להורג. אולם המומר הצליח לנוס את המלך גונטראם ושם התנקמו בו מקורביו של פריסק והרגוהו. (לפי דובנוב המלך התיר לו לנוס אל גונטראם).²⁰

בקטעים הבאים ממשיך ליוזון בתיאור מצבם של היהודים בערי צרפת וספרד. סוחרים יהודיים העושים דרכם מאיטליה אל העיר מארסיל פונים אל האפיפיור גריגוריוס בתלונה על כי נטרדים הם בהמרת דתם. האפיפיור שלח איגרת לחשמני צרפת בו הינו מציין שאין כל טעם ותועלת לכפות יהודים על המרת דתם.

תחת משטרו של המלך קארל הגדול זכו היהודים ליחס הגון. יהודי הנודע בשם יצחק נתמנה על-ידי המלך להיות נציגו אצל הקאליף חרון אל ראשיד, בבגדד. מצבם הוטב עוד יותר בימי לאוי לה דייבוניר (814—840) ובימי לדויג "החסידי", בנו של קארל הגדול, ובפרט הוטב מצבם של יהודי ליאון אשר בראשם עמד "ראש היהודים" (Magister Iudaeorum)

על הור פורוויירה (Fourviere) שבעיר ליאון נבנה בית תפילה. בו במקום נתגלתה, כמאה ה-17, מטבע נחושת אדומה אשר מצדו האחד הרוט ראשו של המלך לדויג ומעברו "בגזירת הנהגה יתברך מרצונו הנצחי בתום כל משפטו העדר הצורה ראיתי, אודך לזמן ישיגהו הקץ ואתבוננו בהשגחתך, אלי ורוממי הזכר לשומם ואעלה פדותך אחויל יתברך צורי רב וסלח". במרכז המטבע בשני עבריו מופיע השם: "בנימין בן כוש ראש הקהלה בליאון".²¹ וכן הרוט בו: "Post Tenebras spero lucem, Felicitatis Iudex Dies ultimus"

(לאחר חשמה אקוה לאורה, דין התגלחה בתום היום האחרון). כמו כן תאריך הנחת אבן הפינה לבית התפילה שהיא יום ג' לחדש מארס (מאי?).

מצב מנוחה זה של היהודים נמשך תקופת מה בעת משטרו של המלך קארל הקרח (Carl der Kahle) לרבות הלחץ של החשמנים: אמטלון אשר בליאון הדינקמאר אשר בעיר ריימס. עם מותו של קארל הקרח בשנת 877 עובר המשטר לידי בעלי האחוות וגורל היהודים הורע. בערי צרפת וגרמניה נרצחים יהודים ויהדות אירופה מתחילה לחוש את תקופת מסעי הצלב.

את שלושת הפרקים הבאים (עמ' 35—53) מקדיש המחבר לשני ספרים שהיו מבני כת הקראים: אהרון בן יוסף (המאה ה־13) ואהרון אליהו (המאה ה־14) בצינו כי אין בני תורה מצויים אצל הקראים אצל ה"רבנים", על כי הקראים היו בעלי מלאכה וחקלאיים עובדי ארמה. המחקר בדבר הכת הקראית התפתח רק בשלהי המאה ה־19 לפיכך היו ידיעותיו של לויזון בנידון קלושות. ואף בבואו לדון בדבר ר' סעדיה גאון הוא אינו מרחיב את הדיבור, יש לו ידע מה על אודות הוויכוח שפרץ בין סעדיה גאון לבין דוד בן זכאי. הריש גלותא. מכלל יצירותיו הרבות של ר' סעדיה גאון מזכיר לויזון את ספרו "אמונות הדעות" ואת פירושו ל"ספר יצירה". לעומת זאת אינו מרחיב את הדיבור על אברהם אבן עזרא. מתאר את אישיותו המיוחדת בפרשו את המקרא והריהו מזכיר כי "יצירות וכן כתבי יד רבים הנמצאים בספריה הוא טיקאן. לויזון מתאר את נדודיו של אבן עזרא ויוצא מן ההנחה שנפטר ברוזוס ומשם הועבר לארץ ישראל ונקבר ליד קברו של שלמה אבן גבירול בעיר קאבול". אברהם אבן עזרא אמנם ביקר באיטליה, בצרפת ואף שהה בלונדון ובשנת 1161 חזר לנארבון אך ההשערה היא כי את ימיו האחרונים עשה על אדמת ארץ ישראל.

הפרק השישי מוקדש כולו לתולדות יהדות אפריקה הצפונית. על ההסטוריון היהודי — מדגיש לויזון — לשית לבו גם ליהודים שבחבל ארץ זו, על כי חלק בלתי־נפרד הם מכלל ישראל. בשלהי המאה השלישית העביר פטלומיאנוס לאנוס יהודים ממצרים ללוב ולקיריניקה על מנת ליצור קשר מסחרי בינם ולהורות את הפאנאנים על דת צרופה. בראש הקולוניה היהודית עמדו מנהיגים אשר דנו ושפטו על פי חוקי התורה". גם לאחר כיבוש מצרים ע"י הרומאים ועם נצחונם ע"י אקציום, לא הוגבלו זכויות יהודי מצרים. מארקוס טיצינוס נציגו של טיבירי ריוס קיבל מאת היהודים מידי שבת עטרה מעלי זית בלוויית דברי שבח על יחסו ההוגן כלפי היהודים. וכן חרטו על עמדת שיש אשר ברבות הימים הועבר לעיר Aix de Provence שבצרפת. מספרם של היהודים בלוב ובקיריניקה גדל עם חורבן בית שני. לויזון מספר על אודות מלחמת היהודים ברומאים בשנת מאה חמישים, כאשר טראיאנוס החל לשעבדם. היהודים גברו עליו והקימו משטר יהודי בלוב ומלך בראשם. לאחר מכן שלח טראיאנוס את מארציוס טוברו אשר גבר על היהודים ואלם הניחם על מקומם. היהודים פיתחו את הספנות. העיר בוריאום (Boreum) היתה בידיהם ושם בנו בית־התפילה מפואר. הקיסר יוסטיניאנוס גירשם משם. עם התקדמותם של הסאראצינים והשתלטותם באפריקה נהרסו הערים לוב וקיריניקה ועל מקומם הוקמו ערים חדשות במאה השביעית. היהודים הקימו מרכזים תרבותיים־עבריים במארוקו, פו, אלג'יר. מחנות אלו נתחזקו במאה החמש עשרה על ידי מגורשי ספרד. בתחילת המאה ה־19 היה מספרם כחצי מליון.

על סמך חיבורו של יוסף הכהן, דברי הימים לצרפת והמלכי בית אוטומן התוגר³⁶ (בלשוננו: "דברי הימים ליוסף בן יהושע"), דן לויזון בכיבושה של טריפוליס על ידי דון פידרו גאבארה הספרדי, בשנת 1515, אשר תמציבה היהודים הועברו לנאפולי בעודם כבולים באויקים. בנאפולי ניפדו היהודים על ידי אחיהם המקומיים. בעת השתלטותם של הטורקים שבו היהודים אל טריפוליס. מספרם של היהודים בטוניס בימיו של לויזון היה כעשרת אלפים נפש. בכללם סחרי אריגים ומשי שהובאו מאיטליה". מספרם באלג'יר כחמישה עשר אלף נפש המתגוררים ברובע מיוחד ופרנסתם על סחר מלונאות ובתי־הארוחה. בידיהם נתון רישוי מיוחד להגפקת כסף אשר תוקפו טוב למשך שלוש שנים בתשלום. בראש הקהילה עומד נשיא חרב. לבושם שחור על מנת להבדילם מן הטורקים והמורים.

בערים הגדולות נחלקת קהילת היהודים לשנים: יהודים ילידי אפריקה ויהודים יוצאי ליורנו שהיהם בתן לרגל עסקיהם. הללו נקראו "פראנקים"

ועומדים הם תחת חסותו של הקונסול האיטלקי, ואינם מוגבלים בתנועה וכלבוש. יהודים הבאים מאיטליה מעבירים סחורות אירופה ועוסקים בשיתרו עבדים נוצריים.

יתר ערי אפריקה עליהן עומד ליוזון בספרו הינו: אוראן ופז. יהודי אוראן באו לעזרת הקארדינל הספרדי הימנו בכבוש העיר בשנת 1509. התבלט במיוחד יהודי הנקרא בשם קאטורה אשר הודות לו זכו היהודים ליחס הוגן מאת הימנו. אף כי היהודים נכונים היו להושיט עזרה לספרדים בכל עת לא עמדה זאת לזכותם ובשנת 1669 גרשם השליט הספרדי של העיר אוראן, הרס את בית תפילתם ועל מקומו בנה כנסיה הנודעת "קריסטו דה לה פצינציה" (Christo de la Pacioncia) ועל משקוף דלתה מתנוסס תאריך גירוש יהודי המקום. בשנת 1708 שבו היהודים לאוראן ובנו מחדש את בית תפילתם.

העיר פז מנתה בתחילת המאה ה-19 כעשרים חמישה אלף יהודים. לראשונה התגוררו היהודים ברובע הישן של העיר אבל מחוסר בטיחות הותיר להם המלך אבוסאיד (במאה ה-15) להתיישב ברובע החדש. נשיא הקהילה נתמנה עלידי המלך ונשא את התואר "שייך". תפקידו — גביית מס. כן קיים ועד בן שנים עשר רבנים הממנה מידי שבוע ועד בן שלושה איש לטיפול בענינים שוטפים. ועד הרבנים דן על פי ההלכה ופסקדינו בוצע על ידי השייך שבכחו ניתן אף פסקדין הוצאה להורג²⁷. בית מגוריו של השייך מרוחקת מרחק של כששה ק"מ מפו, בעיר מקינו (Mequinez) אשר בה מקום מושבו של המלך. מספרם של היהודים במקינו עשרים אלף נפש. חובה על היהודים לתבוש טורבאן שחור ואסורים הם בנעילת נעלי עור. המשרתים בחצר המלך פטורים מהגבלות אלו. היהודים ממלאים תפקידים ציבוריים רבי ערך. במיוחד נתבלטו יוסף מטולידו, פאצ'יקו ויהושע בן משה. פאצ'יקו היה ציר המלך בהאג ובהולנד שם נפטר בשנת 1614. יוסף מטולידו ניהל משא ומתן בענין חתימת שלום עם הולנד בשנת 1684. יהושע בן משה היה יועץ לענינים פיננסיים. גם כאן עוסקים היהודים בהנפקת כסף וזהב ועל הצורפים היהודיים ממונה מנהל מטעם המשטר. גם בתיספר יהודים מצויים בפז. במאה השש עשרה נאלצים היהודים לבנות חומה המקיפה את מקום מגוריהם על כי נתקפים היו. מספרם ירד לאחד עשר אלף נפש.

הפרקים הבאים בספרו של ליוזון מוקדשים לאישים חשובים בתולדות ישראל. בכללם ר' אליהו לויטה (1468—1549)²⁸. מלים כדורבנות נושא ליוזון כלפי יהדות פולין (לא לחינם ראה בו גריץ אח לדעה). עם גירוש ספרד, כותב ליוזון, הושתקו חיי התרבות, הפעולה המדעית נשתתקה ואפל ירד על ישראל. אין התעוררות יהדות פולין דומה לזו של יהדות ספרד. העול הרבני החמור על ידי תקנות שהותקנו על ידי רבני פולין, נכתבו פירושי פירושים שאין לפענחם, הקבלה התפשטה. "מגידים" רבים הגיעו מפולין למערב אירופה, וכן גם מורים בלבושם המיוחד. מנהגים שונים הונהגו בבתי התפילה, ובמקום נאומים והרכצת מוסר ויכוחים נתגבשו ללאיך על כל סוגיה תלמודית. השפה העברית הונוחה. רק עם עלייתו של משה מנדלסון התחוללה הפיכה, היא הפיכת ההשכלה. באותה תקופה מופיע ר' אליהו לויטה המכונה גם ר' אליהו האשכנזי או הבחור (לאור ספרו בשם זה). הינו מוזמן לאיטליה על מנת להורות אנשי כמורה נודעים את השפה העברית²⁹. ר' אליהו לויטה התיישב בפאדובה, אך נאלץ לנטשה בשנת 1509 בשל המלחמה אשר פרצה באיטליה בכלל ועקבותיה נודעו בפאדובה בעיקר. הוא העתיק מגוריו לרומי ומשם לוינציאה. פאולוס פאגוס, שהיה מתלמידיו, מינהו לניחול בית הדפוס שלו בגרמניה. לאחר זמן חזר ר' אליהו לויטה לאיטליה על כי אקלים גרמניה היה לו לזרא. הוא עשה ביתו בווינציאה אשר בה נפטר בשנת 1542⁽¹⁾. ליוזון מוסיף ומדגיש כי על אף כל הטובות אשר השפיעו עליו הנוצרים לא התנכר לעמו.

בסגנון פיוטי כותב ליוזון על מגשה בן ישראל "השתדלון המזהיר של אחיו"³⁰. ליבו עליך בכתבו על הולנד שהיתה מוכנה לקבל פליטים ונתנה להם חופש דתי ויחס של כבוד. הריהו מוסיף ומהללה על כי אישי מדע יהודיים התיישבו שם ונסדו בה בתי דפוס עבריים, השפה העברית והתרבותה נתחקה. מגשה בן ישראל נולד בליסבון בשנת 1604 למשפחת אנוסים. בהיותו בן עשר הוא מגיע לאמסטרדם. הוא ידע עשר לשונות וחיבר ספרים בשפות שונות. ונמנה

בין ידידיו של הזגו גרוציוס. השיבותו נודעת במאמציו להשיב את יהודי אנגליה אל מכוונם משם גורשו בשנת 1290. בשנת 1650 פירסם את ספרו "מקדה ישראל" (Esperanca de Israel, אמסטרדם, 5410), והקדישו לפרלאמנט הבריטי שם נתקבל הספר באהדה. בשנת 1655 עשה דרכו ללונדון על מנת לנהל משאומתן עם קרומול אשר תמך בו. אולם יש מחברי הפרלמנט המתנגדים לתכניותיו חבשל כך ראה אור ספרו השני, אפולוגיטי, כתשובה על ההתקפות האנטישמיות של חברי הפרלמנט.³¹ בסוף חבר עלה בידי מנשה בן ישראל להשלים משימתו.

בפרק הנחשא את השם "רבנים המטיילים במאה השתים עשרה" מזכיר לויזון את ר' שלמה יצחקי (רש"י), הנקרא גם בשם ר' שלמה הירחי על כי נולד בעיר Lunelle (= ירוח), זאת על פי לויזון, בשנת 1105 (?). לאמיתו נולד ב-1040 בעיר Troyes זו אינה טעותו היחידה של לויזון. המחבר מספר כי רש"י החל מסעיו בהיותו כבן שלושים וביקר בערי איטליה, יוון, ישראל ומצרים. במצרים פגש את ר' משה בן מימון. משם המשיך בדרכו לפרס ומשם למוסקבה וארצות צפוניות אחרות הוא הגיע לגרמניה ולאחר שש שנות מסע חזר לצרפת ונפטר בעיר Troyes בשנת 1180 (!) ונקבר בפראג (!). לויזון שאב פרטים חסרי שחר אלו מספרו של פ. ביילי.³²

גם על מסעיו של ר' בנימין מטודלה דן לויזון. הוא יצא לדרכו בשנת 1160. ביקר בארצות צרפת, איטליה, יוון, באיים האייגים, באסיה הקטנה, בארמניה, סוריה, ישראל, מיופוטמיה, פרס והודו. הגיע עד גבול סין, שנה באיים שבים ההודי, באיטופיה, במצרים, במהבר ערב משם עבר לסיציליה, גרמניה (פרוסיה). בשנת 1173 חזר לטודלה ושם נפטר. ידוע למחבר כי הספר "המסעות" נדפס לראשונה בקושטא בשנת 1543, וכי אריאס מונטאנוס (Arias Montanus) תרגם את הספר לשפה הלטינית. מהדורת הספר עם נוסח העברי בלווית הערות הקיסר קונסטנטל (?) יצא לאור בליידן בשנת 1633. כמו כן מזכיר המחבר את התרגום לשפה ההולנדית על ידי יאן בארא (Jan Bara) אשר נדפס באמסטרדם בשנת 1666.

גם את מסעיו של ר' פתחיה מרגנסבורג (המאה ה-12), אחיו של ר' יצחק אלבו, מתאר המחבר. על דבר מסעיו כותב הנ"ל בספרו "סביב העולם". לויזון משער כי ר' יצחק אלבו כתב את הספר הנ"ל. יוחאן וואנגויל תרגם את הספר ללאטינית (אלטדורף, 1769). הספר הופיע גם באנגלית בתרגום לאטיני על ידי הייד (Hyde)

המישה אנוסים מהווים את תוכן הפרק הבא, והם: אמאטוס לוסיאנוס,³³ רוזריגו דה קאסטרו, סאקוטוס לוסיאנוס (= אברהם זכות), הרב יצחק קארדוהו, הרב יצחק אורוביו, כולם חזרו לחיק היהדות. ר' יצחק אורוביו הנודע גם בשם Don Baltazar לימד פילוסופיה בסלמנקה. לאחר מכן עסק ברפואה בסבילה. הוא נרדף בשל היותו יהודי, על ידי האינקוויזיציה ונידון לשלוש שנות מאסר. עם שחרורו נימלט לצרפת, שם היה פרופסור לפילוסופיה בעיר טולוז. משם עבר לאמסטרדם ושב אל חיק היהדות. רבו ויכוחיו עם פיליפ דה לימבורך, פרופסור לתיאלוגיה באמסטרדם. הוויכוח הנ"ל פורסם בספר³⁴:

Amica collatio cum erudito Judaeo des Philipp de Limborch.

בקצרה מעלה המחבר שמותיהם של שלמה מולכו ואוריאל דה אקוסטה. הוא מציין כי שלמה מולכו חיבר ספר (הכוונה לספרו "המפואר", סאלוניקי, 1529). בדבר אוריאל דה אקוסטה הרי ידיעותיו מבוססות למדי. החידוש היחידי המובא כאן הוא כי אחד ממקורביו של דה אקוסטה ניסה לרצחו אולם לא עלה בידו לבצע זממו ועל כן שלח יד בנפשו הוא בשנת 1647, לערך (הדובר קרה באפריל 1640).

עם תום הספר מספר לויזון על אברהם בר חייא מייסד תורת האלגברה, תלמידו של ר' משה הדרשן שהיה אף הוא ממוחה למתמטיקה ולמיתתהפיוקה. חלק נרחב מיצירותיו של ר' חייא מצויים בספרית הוואטיקן וכן בספרית המדיצ'יים בפירנצה. לויזון מזכיר גם את ר' יצחק אבן סיד, יהודי מטולידו אשר חיבר את "הלוחות" האסטרונומיים המפורסמים על פי הזמנתו של המלך אלפונס העשירי. "הלוחות" נכתבו בעברית ותורגמו ללאטינית על ידי יהודי בשם ר' משה.³⁵

ליוזון מסיים את חיבורו זה בקבעו כי היהודים מפורסמים היו במדע זה מאות שנים בטרם ימיו של אלפונס העשירי (במאה ה-11), לדוגמא ר' יעקב בן יצחק אל קנדי (Alkendi), אסטרונום וחצרו של הקאליף אל מאמון.

זה ספרו, אותו חילק למספר פרקים, אשר מותו הפתאומי בשנת 1822 ביטל הוצאתו לאור³⁰. הספר שלפנינו הינו אוסף מאמרים אשר נתפרסמו ב"שולמית" מלבד אחד הנשא את השם "הנביא ירמיהו, יוספוס פלאביוס ור' יצחק אברבנאל"³¹. המאמר נכתב בסגנון פאתטי. המחבר מהלל את הנביא ירמיהו על כי עזר את ישראל בהיותם בגלות בבל. כן עשה גם יוסף בן מתתיהו — על פי ליוזון — אשר ביקש מן העם להיכנע לרומאים ולמנוח את חורבן הבית והשמדת העם. המחבר מצטט את דבריו של יוסף בן מתתיהו: שיהרגו את אמו, אשתו וכל משפחתו הנמצאות בירושלים ויהרגו גם אותו רק לבל יתעקשו ויצייתו לרומאים³². אך הבל לשווא היה. משם הלך יוסף בן מתתיהו לרומי ושם חיבר את ספר תולדות עמו, ספר הנחשב גם בימינו אנו לאחד מפניני הספרות היוונית העתיקה — כותב ליוזון³³.

טיטוס רכש אהדה רבה ליוסף בן מתתיהו בשל "התכונות הנפשיות הנהדרות" שבו³⁴ לפיכך מאן להפריד הימנו ולקחו עימו לרחמי. המחבר מוסיף ומתאר אישיותו של ר' יצחק אברבנאל אשר עמד בראש מגורשי ספרד. ברגש רב מסיים המחבר מאמרו זה באמרו שנמאשים אלו שאב הוא עצמו כח ועידוד בעת בדידותו. "שלישיה נהדרת" מכנה אותם המחבר. עדים לחורבן אדיר בתולדות עם ישראל ועוד עמדתם איתנה³⁵.

לסיכום: שלמה ליוזון היתווה דרך בהיסטוריוגרפיה היהודית והשפיע רבות, ללא צל של ספק על צבי גריץ בהשקפתו הלאומית וגישתו הביקורתית. ידיעותיו בלשונות אירופה ובכתובת הארץ היו לו לעזר רב בעבודתו. מלבד המקורות היהודיים, השתמש במקורות לא יהודיים. בעיקר בחיבוריהם של: Jaques Basnage, Pierre Bayle, Olfert Dapper, Saint Gervais, Laugier de Tassy, Nicolas Antonius, Richard Simon.

ליוזון היה בן תקופתו, מושפע מתנועת ההשכלה שהתפשטה מברלין למרכזים יהודיים בוינה, בפראג שבהם פעל ועבד. אפשר שאילמלא נקטף בדמי ימיו היה מקדים את גריץ, הדורש מקומנו בהיסטוריוגרפיה של עם ישראל³⁶.

- (1) עיין מאמרי "התפתחות השירה העברית באונגריה", ארשת, ה, 7—376.
- (2) H. Graetz, Geschichte der Juden, Leipzig, 1897 - 1911, Vol. XI, 423-4 ראו בן פאהן, שלמה לעוזיאהן, ציור תולדותי-תרבותי, לבוב, תרפ"ב, 10—21. א. רייך, בית אל 72-77 I. 1867. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten, Pest.
- (4) שניהם יצאו לאור אח"כ ביחד בשם "מחקרי לשון", וילנא, תר"ט—1849; "שיחה בעולם הגשמות" ראה אור עם השמטות ב"מאסף", תקע, ניסן—סיון.
- (5) שולמית, שנה חמישית, כרך א, 106.
- (6) מחקרי ארץ; ספר מדבר על הארצות והימים הרים והגבעות ועמקים עינות מים וכפרים אשר יזכרו בספרי הקדוש, גם על התחנות אשר חנו בני ישראל במדבר. ויין, 1819; הספר יצא לאור גם בעריכתו של יעקב קפלן בשם "ארץ קדומים הוא מחקרי ארץ". וילנא 1839; ובשנת תשי"ה — 1944-5, בתל אביב, עם מבוא מג קרסל.
- (7) מחקרי ארץ, דף ב.
- (8) שולמית שנה חמישית, א, 148.
- (9) שם, 152.
- (10) שם, שם; על "צור" עיין כעת יעקב קנזשטיין, The History of Tyre, Jeru-salem, 1973.
- (11) "Ils en ont conservé le profond caractère a travers tant d'états, d'ages . . ."
- (12) Salo W. Baron, M. Jost the Historian (History and Jewish Historians, Philadelphia, 1964, 240).
- (13) Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden, Wien, 1820, 42.
- (14) שם, 11.
- (15) שם, 17.

"Vorlesungen": להלן.

- (16) במבוא לספר.
 (17) ביקורת על הספר ב"שולמית" ב, 124—132; בשנת 1808 פורסם ספר אחר ובו תולדות עם ישראל מזרמאת העולם עד שיבת ציון מבל (P. Beer, Geaschichte der Juden nach Josephus Flavius, Wien, 1808)
 S. Dubnow, Weltgeschichte des jüdischen Volkes, Berlin, 1926, Vol. IV. pp. 63
 (19) שם, 47—48.
 (20) שם 48—49.
 (21) ש. דובנוב לא מזכיר הממצא הארכיאולוגי; Vorlesungen, 31-32
 (22) הפרק זה על סעדיה גיפס ב"שולמית", ד, 289—294.
 (23) לפי אבן עזרא שלמה אבן גבירול מת ב־Valencia בגיל 30, אברהם אבן דוד חושב שמת בשנת 1070 בגיל 50. לפי אבן סאיד הוא נפטר ב־8—1057, אבל אחד אחד איננו מציינים מקום קבורתו. והעיר קאבול נמצאת באפגניסטן.
 (24) הוא מסתמך על עבודתו של יוסף בן מתתיהו (נפד אפיון).
 (25) על סמך יוסף הכהן, דברי הימים לצרפת ולמלכי בית אוטמן התוגר, אמסטרדם, 1733.
 (26) בנוגע ליהדות אפריקה הוא השתמש בין היתר בספר; Olfert Dapper, Eigentrelliche Beschreibung der Insulen in Afrika, Leipzig, 1717.
 (27) Laugier de Tassy, Histoire des revolutions de l'Empire de Maroc p. 434
 (28) גיפס גם ב"שולמית" ד, 361—365.
 (29) בינם: Egidius de Viterbo, Paulus Fagius (—Paul Buechelin)
 (30) גיפס ב"שולמית", ב, 2—5.
 (31) מ. מנרלסון תרגם את הספר לגרמנית; Vindiciae Iudaeorum, London, 1656
 (32) Pierre Bayle, Dictionaire historique et critique, Paris, 1820, p. 330, 420;
 (33) Bartolocci, Bibliotheqe rabbinique, Vol. IV, 373.
 (34) Exegemata in duos libros primos Dioscoridis; בין ספריו מזכיר הוא: Enarrationes in libros Dioscoridis de medica materia.
 (35) Tria scripta adversus Christianam religionem, Goudae, 1717; Basilea 1740; עיין: ארשת ב, 170, מסי 177.
 (36) P. Bayle, Dictionaire historique et critique (Alphons X.) Johannes
 הוציא לאור את "הלוחות" Lucilius Santritter
 (37) הוא הביע את תקותו שאם הספר יתקבל ברצון, ימשיך בהוצאת חלקיו הבאים.
 (38) "שולמית", שנה חמישית, ב, 168—181.
 (39) Bellum Iudaicum (Loeb classical ed.) London, 1928. Vol. III, 331
 (40) "שולמית", שנה חמישית, ב, 177.
 (41) H. Schrec-; עיין: בנוגע לספרים על יוסף בן מתתיהו והתועות השונות לגבי עיין: kenberg, Bibliographie zu Flavius Josephus, Leiden, 1968; Hugo Lindner, Die Geschichtsauffassung des Flavius Josephus im Bellum Iudaicum, Leiden, 1972, 54, 61.
 (42) "שולמית", שנה חמישית, ב, 181.
 (43) לצבי גריץ היה קשר עם הרב לייבוש לעף, העורך של "בן חנניה", שהיה רב בסגד (הונגריה). מענין שבמכתבו אליו מיום 22 באוגוסט, 1850 מבקש הוא את הרב לעף שימליץ עליו להתקבל כרב בעיר טאג'קנידא את אשר הואליף לעף בקהילת סגד. גריץ מצוין להיבחר בה כרב. ראה: Leopold Löw, Gesammelte Schriften, Vol. V, 142-143; Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Vol. LXI, (1917), 449-450.

דרכו הסיפורית של מ. ד. בראנדשטטר

ב, "מרדכי קיזאוויטץ"*

מאת ד"ר משה פלאי

הופעת כמה מסיפוריו של סופר ההשכלה מ. ד. בראנדשטטר במהדורה חדשה תיתן בידי הקורא העברי את אחד הכלים ההכרחיים להכרת סיפורו וסופריו: את הטקסט גופו. אומנם טקסט חלקי הוא זה, ומשום כך יקשה על הקורא לעמוד על כלל יצירתו של בראנדשטטר, ואף על-פי-כן יש בכך משום פתיחת פתח.

ראוי הוא בראנדשטטר שיענינו ביצירתו עיון-שלי-קירבה. לצורך מאמר זה, נתייחס לסיפורו, "מרדכי קיזאוויטץ" שהופיע לראשונה בכרך א' של השחר, נדפס בשתי המהדורות של כל ספורי מ. ד. ב., ונכלל גם בקובץ הסיפורים שההדיר בן עמי פיינגולד. מצויים בסיפור זה תווי-יצירה המיוחדים גם את סיפוריו האחרים של בראנדשטטר ואת דרך כתיבתו בתקופת השתתפותו בהשחר. סיפור המעשה בר' שרגא חריף, רב העיר נזבא (האמורה להיות בגאליצ' יח), שתלמידו העילוי מרדכי קיזאוויטץ החל מעיין בסיפור "אסורה", ונמצא יוצא ל"תרבות וזה". נפשו אינה מוצאת חפץ בלימודי ר' שרגא ואף לא בבתו, פעסעלע, שנועדה בעבורו. לעזמת-זאת הוא נושא עיניו לאחתה הצעירה והיפה אסתר, והשניים מגלים אהבתם זה לזה. מרדכי יוצא לארץ אשכנז לקנות תורה וחוכמה, ובתום חוק לימודיו הוא מוכתר בכתר הרבנות והפילוסופיה, ומוזמן לשמש מטיף ורב בעיר ב... [ברסלוי]. באשכנז, בעזמת-משכיל מתגבר מרדכי על המיכשול הניצב בדרך אהבתו, ור' שרגא נאות לתת את יד בתו אסתר למרדכי. כחלוף שבעת ימי השימחה עזב הרב מרדכי, הנקרא כבר דוקטור מארקוס קיזאוויטץ, עם אשתו למקום כהונתו באשכנז.

סיפור אהבתו של מרדכי לאסתר, המיכשולים, וההתגברות עליהם לכדי סוף ממותק — כל אלה משמשים רקע סיפורי המסווה את יסוד הסיפור, שהוא במותו יסוד אידיאי. יסוד השכלתי מובהק זה משווה לסיפור את משמעותו ואת ערכיותו החורגות מגדר בדיחות-החעת — אותו הומור קליל המיוחס בדרך כלל לכתיבתו של בראנדשטטר.

עימותים אינם נראים לעין בסיפור. המהמורה היחידה בדרך למימוש אושרם של מרדכי ואסתר נעלמת על-ידי הטכניקה "הסיפורתית" הידועה לנו מקבורת חנוור של סמולנסקי, דהיינו, הידרשות להמצאת דמות-רפאים המת-גלית בחלום, היא אשר מונעת את הנישואין הבלתי-רצויים, ומאפשרת — למעשה מאלצת — את נישואי האהבה של מרדכי ואסתר.

גם במקום שהיינו מצפים לקונפליקט, בין שרגא אבי הבנות, המייצג את עולם-המסורת המיושן, לבין מרדכי, תלמידו שאינו ממשיך דרכו, המייצג את היהדות הנאורה — אין לפנינו כל עימות. ר' שרגא מתחבט מעט, אך אינו מתנגש עם מרדכי. נראה, כאילו ביקש המספר מלכתחילה לבטל כל אפשרות של התמודדות חיצונית בין השניים, שכן מלכתחילה מעוצב מרדכי כמי שידו על העליונה בלא כל מאבק חיצון. אך כל זה — על פני השטח. מתחת מעטה הסוף החיצון, החותם את פרשת הנישואין של מרדכי, טמן המספר את עיקרו של הסיפור. עניינו קונפליקט יסודי שבין ר' שרגא ומרדכי — התנגשות בין שתי השקפות-עולם שונות.

תחילתו של סיפור — וסופו — מבטאים באופן סובטילי, ובמסווה של הומור תמים — שתהליך שולל, לדעתה, את המבקרים למיניהם — את הקונפליקט הנוכח. כדרכו של בראנדשטטר בסיפור, הריהו מציג לפני הקוראים את שתי הדמויות העיקריות, ר' שרגא ומרדכי, שיטתו בעיצוב הדמויות היא על דרך ההקבלה המנגדת, ואולם, כאמור, העימות אינו נראה על-פני השטח ואין לו כל ביטוי רציני בעלילת הסיפור החיצונית.

"מי בכם קוראים אהובים שמע את שם ר' שרגא חריף מעודו? מי בכם

* עם הופעת סיפוריו, בספריית דורות.

שמע דבר מחכמתו והריפותו הגדולה? אין גם אחד?! " (עמ' 3, במהד' תר"ע; עמ' 45 במהד' דורות). על אף חוכמתו והריפותו, איש אינו מכירו. אומנם "כל באי שער העיר נזבא יעידו ויגידו, כי הרב ר' שרגא מפתח בכל קצוי תבל" (שם), ואולם נרמז מכוחו של המספר הכל-יודע, כי ר' שרגא אינו ידוע כלל; קביעתו בראש הסיפור "אין גם אחד?!" מבטלת על-אחד את דעתם של אנשי-העיר — "בכל קצוי תבל" — כגוזמה.

לעומת-זאת גם מרדכי היה "לרב ומו"צ [מורה צדק] בעיר ואם בישראל" (עמ' 24 במהד' תר"ע; עמ' 66 במהד' דורות). גם נזבא נתכנתה בראש הסיפור "עיר ואם בישראל", כמינוח זהה שנועד ליצירת הניגוד שבין השניים. ואולם המספר חוזר ומדגיש, כי שמו של ר' מרדכי הולך לפניו: "ויעש לו שם בין חכמי ארץ אשכנז" (22; 65); וכן: "אז הכירו כלם וידעו כי באמנה רב הוא, רב גדול מאוד, רב אשר לא היה כמוהו מיום היה ישראל לגוי, חכם מכל אדם על פני תבל ואולי גם מר' שרגא חותנו!" (23; 65). הגוזמה היתירה לגבי ר' מרדכי נאמרת בלשונם של אנשי המקום.

המספר מוסיף ומעצב את שתי הדמויות על דרך ההנגדה: הרב שרגא מחדש בתוספות קשות, שכל העולם לא הבינו ובחידות מהרש"א, ואילו ר' מרדכי פירסם מאמרים הרבה — דרך משכילית ומודרנית — אשר הוציאו לו מוניטין. בתיאור חידושיו של ר' שרגא נוקט המספר טון דומריסטי, בעוד שנימת הדברים האמורים בר' מרדכי הריהי רצינית ועניינית. המספר מגזים במתכוון בקילוס חוכמתו של ר' שרגא תוך רמיזה לביטולה מיניה-וביה; הוא "חכם בכל שבע החכמות" (מישפט הנחזר בהוראה אירונית ברורה) מבלי שילמד באוניווערזיטעט ("חלילה"), שכן שאב את כל ידיעותיו במדעים חילוניים מן התלמד ומן הפוסקים. בצירוף הסאטירי נדרש המספר לשיטת הפירוט והגיבור: "בהם למד חכמת הטבע, חכמת הבנין, חכמת הנגון וכו' וכו'" (3; 46-45). נושא המיכתבים, איש התיקשורת עם העולם הגדול, הוא הקובע את מידת חוכמתו: "רב סכל!" (15; 57).

הנימה משתנית לחלוטין בתיאור לימודיו של ר' מרדכי: "שקד על דלתות התורה ואמונת ישראל בבית מדרש הרבנים העומד תחת פקודת החכם הגדול דאקטור זכריה פראנקעל, ושמה כלה גם את לימודיו בבתי ספר החכמות אשר להממשלה" והוכתר "בכתר הרבנות והפילוסופיא" (21; 64). המספר נדרש למינוח חיובי ("שקד"), לדלות החכמה", לתארים המלווים את שמו, ואף ניתלה באילן גדול: ר' זכריה פרנקל, אישיות בלתי-בידיונית, שהשימוש בשמה מוסיף אמינות לדמותו החיובית של ר' מרדכי.

גם בדרשותיהן השונות מאופיינות שתי הדמויות. דרשותיו של ר' שרגא ניתנות כדוגמה לתורתו ולמישנתו ולחוכמתו בכללה. בשבת הגדול דרש על ענין פתח פתוח או טיפת חלב שנפלה על חתיכת הבשר, ובשבת תשובה דרש בדיני שומרים או בטומאת בית הפרס; בני עירו עדין זוכרים בחרדה את דרשתו בסוגיא מילה בצרעת (4). כל אלה הריהם נושאים שוליים שהדגשם המוגזם יוצר אי-האראמוניה, אי-פרופורציה, עיוות ממדים — המשרתים את מגמותיו הסאטיריות של המספר. ולעומת-זאת: "הדרשה הנפלאה אשר דרש [ר' מרדכי] בבית הכנסת" (23; 65).

תפקיד נכבד באיפיון הדמויות ייחד המספר לשתי הערים. עירו של ר' שרגא קרויה נזבא, שבחילופי אותיות הריהי זנבא-זנב, או נבוה. נזבא (או, לפי נוסח אחר: כיזבא) היא מידת האגרוף כשהאגודל זקוף (ראה מנחות, ס"ט. ב') — סמל לפילופליהסקר שרוב העיר מתגדר בהם. ואילו כמקום מגוריו של גיבורו המשכיל בחר המספר בעיר ברסלוי, עיר של ממש, עיר גדולה וידועה, שמיקומה באשכנז מוסיף לערכה, ושאינה בידיונית כעירו של ר' שרגא כעיר נזבא כן רבה. בהטעיה סאטירית-אירונית נמסר לקורא, כי היא "מפוארה", ואולם התייעוד המפורט מפריך תואר זה מכול-וכול: העיר בנויה "הרחק מאד ממסלת הברזל, המסלה אשר בה תעבור ההשכלה מעיר לעיר". אמצעי התיקשורת האחרים אף הם טרם הגיעו לעיר שכוחת-ציוויליזאציה זו: "עמודי הטעליגראף וקויהם לא יראו בכל גבולה" וכן נעדרים "אופני מרכבות הקיטור". במקומם מצויים בה — בהקבלה — סימני הקרתנות (במקרה הנידון: היהודית): "קוי העירוב מתוחים בכל חוצותיה" ו"קול מקבת השמש ישמע בכל ערב ובכל בקר על פתחי יושביה כמשפט" (3; 45).

עירו ומקום מגוריו החדשים של ר' מרדכי שונים לחלוטין. מגוריו „ברחוב האדונים אשר בעיר ב...“ [ברסלוי]. הוא ניסע ב„עגלת צב רתומה לשני סוסים שחורים“. ביתו „יפה גדול ורחב ידיים העומד בקצה הרחוב“ (20: 21; 63). בית המגורים מאפיין את שוכניו בסיפורי ההשכלה.

הניגוד שבין ר' שרגא ור' מרדכי מאופיין גם כן בשמותיהם. שמו של ר' שרגא חריף נמסר על דרך האירוניה, שהרי במעשיו הוא רחוק מלסמל את האור ואת הנאורות (שרגא = נר), ואילו חריפותו מודגמת בדרשותיו סרות-הטעם שהוזכרו לעיל. מה שאין כן ר' מרדכי: שמו, שיש בו רימזו למרדכי הצדיק, הוא סמל משכילי-חיובי מובהק (וראה מאמרו של ח. שמרוק, השם המשמעותי מרדכי-מארכוס... / חרביץ, כ"ט [תש"ך], עמ' 76 ואילך; וכן דמותו של המשכיל מרדכי גאלד במגלה שחירין ליוסף פרל). מרדכי, בנוסף על כך, הוא גם שמו של המתבר עצמו.

התמשכותו של ר' מרדכי מכוחה של היהדות גופה באה לו, ולא מחוץ לה: השפעת מורה נבוכים, שכה הרבה לפעול את פעולתו על המשכילים (ראה למשל, את האוטוביוגרפיות של שלמה מיימון ושל ליליינבלום, חטאת נעורים). המספר מייחס להשגחה העליונה את מסירת מורה נבוכים לידי ר' מרדכי. יתירה-על-כן, כל הריאליה הסיפורית תלויה העומדת בסיפרו זה של הרמב"ם, כי „לולא מצא מרדכי את הספר, מורה נבוכים“ [...] כי עתה לא העשרתי אנכי את הליטעראטור העברית בספורי זה [...] אבל מרדכי מצא את הספר מורה נבוכים' ואנכי הנני נאלץ לטוות עתה את חוט ספורי הלאה (7; 49). באופן סובטילי עושה המספר את ההשגחה העליונה כמעין שתף-סמוי לו-עצמו בעיצוב דמותו של ר' מרדכי כמשכיל.

סופו של הסיפור ממחיש באמצעות העלילה את הקרע שבין שתי תרמויות. מרדכי עצמו אינו מעוצב כלל כמי שיוצא בגלוי ובאופן בוטה כנגד ר' שרגא. זיקתו לר' שרגא ולמורשתו הבסיסית אינה מעטה: ממנו קיבל את ראשית תורתו. הוא קשור עימו בקישרי-מישפחה; ר' שרגא אומנם ביקש ליתן לו את בתו המכוערת פעסעלע (= הפסולה?), שמראה דוחה, אולם ר' מרדכי ביכר לבחור את הטוב והיפה שבמישפחתו (= מורשתו) של ר' שרגא. הנישואים הם נישואי-אהבה — אחד המוטיבים החשובים בסיפורת ההשכלה. אך, כאמור, כל פרעלו ומהותו של ר' מרדכי מתנגדים לר' שרגא ולעולמו תכלית ניגוד. ר' מרדכי, הקרוי בספרו של הסיפור „דאקטור מארכוס“ עובר מיטאמורפוזת כפולה: באיש יותו ובמקומו. הוא עוזב את גאליציה, את מקום פעולתו של ר' שרגא, ועובר לאשכנז לשמש בהנהגה רוחנית-דתית (24; 66). דוקטור מארכוס מייצג את המיפנה בכיוון יהדות חדשה, ששורשיה אומנם ביהדות המסורתית, אך ברוח היהדות האשכנזית המתקדמת.

דעתו של בראנדשטטר אינה נחה מצעדו זה של גיבורו המשכיל. שינוי שמו ל„מארכוס“ — שאינו מצוי בכותרת הסיפור — אל-נכון ירמזו לעמדתו זו. אך, כדרכו, מלמדנו בראנדשטטר על כך בסיפור אחר, צורך היהודים בעיר גריליב, גיבור הסיפור מבקר בחריפות את המשכילים שקנו חוכמה וזנחו את עמם בלא להשפיע עליו מהשכלתם: „אך זאת היא הטאת עמך ואסונם בארצות אלה, כי יפקח איש את עיניו ויריח מרחוק רוח חכמה ותבונה ורוח חופש ודרור והיתה ראשית מעשהו לעזוב את ארצו וללכת לאחת הארצות הנאורות באחתו לנפשו, ואת בני ארצו ועמו יעזוב בחשך ואפלה“. גיבורי מאפו וסמור לנסקי עזבו מקומם ועברו לאנגליה, הוא אומר. וכן גם גיבורי-ההשכלה פרי עטו של בראנדשטטר: „מרדכי קיזאוויץ היה לרב בעיר ברעסלוי, תבן הכנים לעפריים עיר שכלה תבן, ולגזבא עיר מולדתו לא הועיל מאומה“ (103; 149). ההומור של בראנדשטטר הוא אמצעי ביטוי, אך בשום פנים אינו מטרה לעצמו, כפי שקיימו וקיבלו עליהם המבקרים. מתחתיו מסתתרת הסאטירה, שאומנם אינה מנאצת ומחרפת, ואף-על-פי-כן הריהי צולפת בלעגה. יש בה משום מתיחת ביקורת על הנהגתה של היהדות המסורתית הישנה, שלא זו בלבד שאינה צועדת עם הזמן, אלא הריהי בטלנית ואין בה חוכמה. עם זאת, המספר, המצדד עם ר' מרדכי המשכיל, אינו רואהו כאילו היה כולו זכאי, ואף הוא מקבל את מנת הביקורת הראויה לו.

אוניברסיטת קורנל, איתקה, ניו יורק.

מחודש לחודש

ההחלטה האנטי-יהודית וההפגנה היהודית

היה משום דכדוך הנפש ודאבון-הלב נוכח המחזה המביש שהתחולל בעצרת הכללית של ארגון או"ם ביום ב', 13 בנובמבר, כשהרוב המורכב מערבים, נציגי ארצות הקומוניסטים, העולם השלישי ואף מדינות אחדות מאמריקה הלאטנית (מכסיקו וברזיל!) קיבלו את ההחלטה האנטי-יהודית, כי "הציונות היא גזענות והולכת בדרך ההפלייה הגזעית". אולם, בשעה ששגריר ישראל מר חיים הרצוג נשא את נאמו הגאה והנוקב והכריז: "בשכיל העם היהודי אין זו אלא פיסת-נייר, ואנו נטפל בהחלטה זו ככפיסת נייר", ותוך כדי דיבורו קרע את הנייר לחתיכות, ידענו, כי בחר את הדרך הנכונה היחידה ואת המלים המעטות הנכונות ביותר לתגובה נגד מזימת הרשע של הרוב באו"ם, מזימה שמאחוריה עמדו אנשי אש"ף בתמיכת איילי-הנפט הערבים ובהסכמת "אוהב השלום הידוע" אנוואר סאדאת ושאר מדינאי ערב. הם עשו זאת תוך שמחה לאיד ותמיכה מצד מדינאי הגוש הסובייטי ותוך היסוסים של רבים מנציגי ארצות אפריקה, שנכנעו לבסוף ללחצם של הערבים. הם לא הפתיעו את מי שמכיר את הרכב העצרת מזמן כינוסה בנובמבר אשתקד להריע ולערוך תשואות לעראפאת, לכן לא הופתענו נוכח קבלת ההחלטה המסלפת את עיקר הציונות ומטרותיה.

לעומת זאת היה בהצבעה זו, בפעם הראשונה בתולדות המערב הנצרי, גם משום הפגנה, ללא רתיעה נגד האנטישמיות. 35 אומות ומהן החשובות באומות המערב ואמריקה הלאטנית, הצביעו בעד זכויות היהודים לחירות, לעצמאות ולהגדרה עצמית מדינית, הקשורות קשר בליינתק עם דת ישראל ומסורת ישראל. בשעה ששגריר הרצוג הזכיר לנאספי העצרת כמה קדמה "ציון", הוזכרת 150 בתנ"ך, לכל הדתות והתרבויות שנוציגיהן נתכנסו באולם האו"ם להאשים את הציונים ב"גזענות" — ידענו כולנו וידעו כל אנשי המצפון בעולם, למי התרפה הבורשה, ולמי הגאון והגדולה! גם שני בתי הקונגרס האמריקני הפגינו את אחדותם הנפלאה, בגנותם את ההחלטה המכוערת של עצרת או"ם ואנו בטוחים כי הם ביטאו את רצונם ואת משפטם של בני האומה האמריקנית כולה.

ואילו התשובה היהודית הנכונה להחלטה המבישה ניתנה לראשונה בהפגנת מאת אלף יהודי אמריקה בלב ניו-יורק! מיום ההפגנה ההמונית נגד עראפאת וכנופיותיו — בנובמבר אשתקד — עוד לא היתה הפגנת המונים כזאת, וההפגנה האחרונה אף עלתה על הראשונה. היא הביעה לא רק את זעם ההמונים היהודים, אלא גם את אמונתם האיתנה, כי מזימת שונאיהם של ישראל לא תקום ולא תהיה. ההפגנה הזאת שימשה גם כן בבואה נאמנה לרוח האחדות והליכוד שהקיפה, וגם תקיף בימים יבואו, את העם היהודי כולו, בתפוצותיו ובמדינת ישראל כאחד. ברוח זו יתגבר העם על מזימות שונאיו ויעשה למען ביצור המדינה הציונות.

אחד הצעדים הראשונים בכיוון זה הוא: החלטת ראש הממשלה יצחק רבין וראש ההנהלה הצינית בפועל מר ל. דולצ'ין לכנס מאה ממנהיגי היהדות בירושלים ב-27 בנובמבר על מנת לדון בדרכים לביצוע המטרות הנ"ל. הכנס הירושלמי יינעל ב-29 בנובמבר, (הוא היום שבו אישרה עצרת האו"ם — לפני 28 שנים — את ההחלטה על הקמת מדינת היהודים). אחרי קבלת החלטות מעשיות, המצריכות ביצוע דחוף בעולם היהודי כולו.

התנגדות פעילה של העולם הנוצרי

בעצם אפשר לראות בהצבעת המתנגדים להחלטה הערבית-אש"פית באו"ם הפגנה נוצרית היסטורית ראשונה באו"ם נגד האנטישמיות בתורת שכזו. 35 קולות יריבים והרבה קולות נמנעים באו לציין, כי הערבים הגדישו הפעם את הסאה. אמנם, נכון הדבר, כי המשלחת האמריקנית לא העריכה את המצב נכונה, וכי שליחי קאדאפי ונסיכי הנפט פעלו מאחורי הקלעים ומשכו לצידם ברגע האחרון כמה משלחות, שהבטיחו להצביע בעד ההצעה הבלגית לדחות לשנה הבאה את הדיון בהצעת ההחלטה שאושרה בוועדה השלישית. ויש ידים להנחה, שהערבים משכו משלחות אלו לצידם לא בכוח ה"קוראן" בלבד. אבל העובדה במקומה עומדת, שהעולם הנוצרי סירב הפעם ל"לכת בתלם" של שליטי הנפט הערבי ושל הגוש הקומוניסטי-אופורטוניסטי, שפעל יחד עמם. אמריקה אירופה הנוצרית-מערבית ורוב ארצות אמריקה הלאטינית העיזו והצביעו נגד.

תשאלו: מה היתה עמדת הוואטיקאן נוכח הצעת ההחלטה המבישה? מתברר שהאפיפיור ברומא שתק ולא פצה פיו. רק "אוסרואטרה רומאנו" כלי-מבטאו של הוואטיקן פירסם מאמר מאת אחד החשמנים, שחיוות דעתו, כי ההחלטה של העצרת "לא תתרום תרומה חיובית להשכנת השלום במזרח התיכון". אנו יכולים להסכים לחוות-דעת זו, אבל קשה להשלים עם שתיקתו של האפיפיור נגד צעד זה של הסתה אנטישמית פרועה, שנעשה באו"ם באמצעות אש"ף וידידיו. קשה להאמין כי שתיקה זו היא לפי הרוח האקומנית שהיתה צריכה להיות לקו מנחה לאפיפיור ולוואטיקאן כאחד, כפי שקיוו האפיפיור המנוח יוחנן הכ"ה והחשמן ביא. אין זאת, כי אין המשך לרוח אקומנית זו, ואין התפתחות ממשית בכיוון הרצוי. ואולי זוהי תמימות מצידנו להאמין, שהוואטיקאן מסוגל למעשה אקומני כזה, של מחאה גלויה נגד הסתה אנטישמית ערבית. סוף סוף, הרי הדברים קל וחומר: אם הוואטיקאן שותק בשעה שנטבחים יוסיים מאות נוצרים בלבנון ואינו מוחה, איך נוכל לקוות שיתערב לטובת הציונות — קרי: היהודים והיהדות? ראש ממשלת ישראל, מר יצחק רבין, הביע זה לא כבר את פליאתו בנידון "שתיקת העולם הנוצרי" לגבי מלחמת האזרחים והשתוללות המחבלים בלבנון. הוא התכוון בעיקר להתערבות הוואטיקן שבוששה לבוא. התערבות זו לא באה עד היום הזה, והמצב בלבנון קשה ומסוכן כשהיה.

על כל פנים, נוכחנו לדעת שארצות השוק האירופי נקטו הפעם עמדה נועזת והתנגדו להחלטה הערבית. אולם באיזו מידה השתלטו נציגי ערב על או"ם תעיד העובדה. שירי העצרת גאסטון טון מלוכסמבורג, שגינה את ההחלטה בשם ארצו, נאלץ אח"כ, לרגל הסערה שהקימו הללו, להתנצל ולהסביר שהגינתי בא בשם ארצו בלבד, ולא בתוקף סמכותו כיו"ר העצרת.

וזאת לזכור, כי נציגי הערבים היו בטוחים כל כך בנצחונם, עד שסירבו להפריד בין שלוש הצעות ההחלטה שלהם וקשרו את הצעת ההחלטה אל "הגזענות הציונית" בשתי הצעות ההחלטה האחרות: (א) זו הנותנת לאש"ף זכות להופיע כ"צד" בוועידת ז'נבה; (ב) זו הקוראת למינוי ועדה בת 20 חברי, לדאוג להחזרת הפלשתינאים לארצם ולהחזרת רכושם. כמה מהמתנגדים להצעה הראשונה היו מוכנים לתמוך בשתי ההצעות-ההחלטה האחרות. אך הערבים שהיו בטוחים כל כך, שיהיה להם רוב לתמוך בכל ההצעות בבת-אחת, סירבו להפריד ביניהן, וכך יצאה ההצבעה כפי שיצאה.

נציין, כי אפילו נציג צרפת — המדינה שאינה מצטיינת בחוסר רצון להתקרב לערבים ולעשות אתם עסקי נשק ועסקי נפט, ברוח מדיניותו של דה-גול ופומפידו — יצא הפעם מגידרו והכריז לפני ההצבעה: "אנו נצביע "לא", יען כי אין להשתמש בהחלטה הזאת נגד בני עם, אשר לפני זמן מועט כל כך היו הקרובות האיומים ביותר של הגזענות".

מי שהיתה ראש ממשלת ישראל סיכמה יפה את המצב ב"יריד" הפוליטי הבינלאומי, ששמו ארגון האומות, כשאמרה: "האנטישמיות חדלה להיות אידיאולוגיה, היא הפכה למרכולת עוברת לסוחר!".

אין מה להוסיף להגדרתה זו.

על שיר אחד של א. צ. הלוי

מאת משה זינגר

המשורר א. א. הלוי התייטר הרבה בחייו. למרות מצבי הבידוד והכאב הרבים שידע, לא מצא דרך במרחבית שיריו לומר את דברו בקול משלו. ברוב שיריו יש גרעין של חוויה אנושית פשוטה וחזקה — אלא שתחת להביאה כמו שהיא בכעורה, באימתה, בבידודותה ובכאבה — עטף הלוי את חוויותיו עטיפה של מליצות שנטלו את העוקץ משיריו ועשאוהו דלילים וקלושים.

יוצא-דופן הוא שיר אחד בספר זה*, ולו יצא הספר כולו רק למען שיר זה — דינו. סוף סוף, כמה שירים טובים פוגש אדם בחייו — כמה חברים טובים באמת יש לנו? ואנו שמחים על כל אחד מהם ואהבים אותו. בשיר זה מצא המשורר דרך משלו ומצא רגע בחייו שבו, כנראה, נמצא לאחד יאוש מבחינה ספרותית, במצב שבו לא היה אכפת לו איך אמרו אחרים ומה יאמרו אחרים. וזהו הרגע הטוב ביותר לכתוב שיר אמיתי. חבל שלמשורר זה שידע הרבה כאב ובידודות ויאוש בחייו, לא היו עוד הרבה רגעי בדידות ספרותיים, רגעים שבהם נכתבים שירים נושמי חיים.

שירו זה של הלוי הוא ראשון במחזור חמש-עשרה סוניטות — כליל הסוניטות "חדרים מרחוטים", שאר שירי הכליל אינם עומדים על דמת השיר הפותח, ובכך מודגש עוד יותר טיבו המיוחד.

הרי השיר:

דֶּלֶת אֶטוּמָה, שְׁלֶחֶן, מֶשֶׁה מְצַעֵת,
תְּקַרְהָ קְרָחָה רֹבֶצָה עַל רֹאשׁ, תְּכַבֵּיד זָרָה.
אֶחָד, לְכָאן נִקְלַע, עַד מוֹת לוֹ קְרָה;
יּוֹם יוֹם בְּמִדְרֹגוֹת צִפּוֹ יִסְבֵּל עַד מַעַד.

סֶלֶם מְעֵלוֹת חוֹרֵק, חֶשְׁמֵל שְׁחוּף מִתַּחַת.
דִּלְתוֹת שְׂכָנִים סִימוֹת — מְצַבֵּת זֶר קְרָה.
מִבְעַד דְּמֵי קִירוֹת נַעֲרָה נוֹגֶת שָׁרָה.
עַל מָה יִבְכֶּה לְבָהּ, יִרְעַד קוֹלָהּ בְּפִסְחָד?

נְבוֹף עוֹמֵד אָדָם, מְבֹא חוֹרֵשׁ רָעָה.
פוֹשְׁלֵת בְּרָף, לֵב הוֹלֵם, מִרְחַק הַדֶּלֶת...
הַגְּבוּל לֹא יַעֲבֵר. נוֹף, אֶץ-אוֹן כְּפִלֵּד,
דָּם יַעֲלֵם: לֹאֵלָא נִכְלָם בְּבָכִי גָעָה.

חֲדָרוֹ יִקְלֵט אוֹתוֹ כְּכֹלִי שְׂבוּר, זָנוּחַ.
עֵרֶם קִירוֹת מִבְּעֵית, חֲלוֹן בּוֹהָה, קְרוּעַ.

השיר כתוב בהכסאמטר יאמבי, באמצע השורה הפסקה קלה, צוורק, משקל זה הוא המצע עליו בונה המשורר את שורותיו. לא תמיד מקביל קצב

(*) אברהם עבי הלוי, "מירורק", הוצאת "המורה", ת"א, תשכ"ח.

הקריאה למשקל, ובוזו מושגים גיוון ההדגשה ומסולקת סכנת ההדגוניות. הופעת הצורה במקום שאין בו הפסקה עניינית יוצרת מתח בין המשקל והקצב, ואף נוגנת למשורר אפשרות להשתמש במלים בשני כיוונים — ההלוי עושה שימוש באפשרות זו.

השורה הראשונה מציבה לפנינו שלושה עצמים — כמעט בלא תוספת. זוהי שורה סטאטית, בלי פעלים, בלי מלות קשור. שמות עצם ותארים בלבד. השורה פותחת בהברה מוטעמת מבחינת הקצב, שהיא גם הברת המשקל המוטעמת — תציו השני של היאמב (הברת המשקל הראשונה, הכלתי מוטעמת, הושמטה). פתיחה זו יוצרת אופי חזק ותוקפני — מכה ישרה בלי היסוסים. הצבתה של „דלת“ זו בראש השורה הראשונה יוצרת טון גברי ובוטח, כצייר המושח במכחולו ביד בטוחה. מענין שבכל כליל הסוניטות אין עוד אף שורה אחת הפותחת סהברה מוטעמת. בסוף הסוניטה היידי ובראש הטוי חוזרת השורה הפותחת — והיא נשמעת אחרת. הסוניטה היידי מסיימת בשורות אלה: „החודר לא ינשום. השלימו מרוב דעת / דלת אטומה, שולחן, מיטה מוצעת“. כיון ששורה זו באן מסיימת שיר, וכיון שהיא אף מסיימת למעשה את ספור המעשה (סוניטה ט״ו רק מסכמת אך לא מוסיפה), היא נקראת בנימה אחרת מבפתיחתה. זו נימה של זיתור והשלמה שמקורה הן בהשפעת ספור המעשה והן בכך שהדלת האטומה, השולחן, המיטה מוצעת, אינם עוד חירש פה, אלא חורה על דברים שכבר הכרנו. בפתיחת השיר היו עצמים אלה מעורטלים מכל ספור. הם היו תפאורה הנורקת לבמה ומצפה למחזה. בסוף, לאחר שהתרחש המחזה, והיה זה מחזה עגום ומדכא, חזרת תפאורת הפתיחה, והיא ידועה, משומשת ועיפה. מה שהודגש מקודם נשאר מודגש, אלא שנימה של רון נכנסת בו. ההפסקות בקריאת השורה הגוינה ארוכות יותר עתה.

התואר „אטומה“ מכניס גורם סוביקטיבי לשורת עצמים אלה. הוא מאיר כפנס עמום גם על השולחן והמיטה ומכין אותנו להבנת אופיים האמיתי. התואר המלווה את המיטה הוא ניטראלי, לכאורה, וכנס למלאו הפעולה רק לאחר קריאת השיר כולו. בקריאה שניה מקבלת המטה המוצעת את אופיה המחריד. מבטוי המורה על סדר ונקיון הוא נהפך למבטא קירדות חרות, למעביר צמרמורת. המיטה המוצעת היא מיטה של בית-מלון, מיטה חסרת אישיות, מיטה שהיום היא שלך ומחר של אחר. לאחר גלגול זה היא משתלבת יפה עם הדלת האטומה ועם תפאורת השיר כולו.

דלת מציינת פתח, והיא גם פתח לשיר זה. אך עם היותה פתח לשיר, היא גם סוגרת את החודר בו מתרחש עיקר הספור שבכליל הסוניטות. הדלת האטומה היא הדלת כפי שהיא נראית חתון החודר, והיא חלק מריהוטו הקר הור. היא סוגרת את החודר ואף סוגרת על עצמה בקרירות ובורות. אטומה היא בהיסגרה ובהיפתחה אין היא פתח לתקתה.

האטימות מודגשת בצלילי מחצית השורה השניה עד לצורה — „תקרה קרזה רובצה“ — שלוש מלים שכל אחת יחידת משקל וכל אחת מסיימת בהברה פתוחה ובאותה תנועה. הדגוניות צלילית זו ממחישה את השממון שבחודר ובתקרתו הריקה, המכבידה. הצורה מפרידה בין „רובצה“ ל„על ראש“ ובוזו נכנס יסוד ההפתעה ל„על ראש“.

זירתו, אלמוניותו של „גבור“ הכליל, מוטעמת ב„אחד“ הפותח שורה ג'. שורה יחידה זו מוסרת לנו הרבה על אותו „אחד“ — אדם בעיר גדולה, עוזב בחייו ובמותו (הוא מתאבד בסוף ספור המעשה שבכליל). הוא „נקלע“ למקום בו הוא נמצא — זהו מציאות פאסיבית של אדם שכחות נעלמים וחוקים ממנו מכוונים את חייו והוא נכנע להם. תגובתו האקטיבית היחידה היא תגובה שאינה יכולה לשנות את חייו. תגובה שמקורה בחוסר-אונים להתגבר על הכחות השולטים בו — „עד מות לו חרה“. בטוי זה מזכירנו את יונה הנביא. כיונה, עומד אדם זה מול כוחות גדולים ממנו העושים בו כרצונם ולמרות רצונו. אדם זה, כיונה, הוא ילד נצחי, חלש ונבוך, „נזוף, אין-און כילד“, כפי שנקרא בהמשך השיר. אך בעוד שליונה „חרה עד מות“ על מקרה מסוים, לאדם זה „חורה עד מות“ סתם — כלומר, על הכל, על מצבו בעולם. הבטוי „עד מות לו חרה“ בשמוש סתמי זה, בלא לציין על מה, מדגיש יותר את חוסר-האונים.

את ה"תסכול" שבמצב שבו אפילו אין אל מה לכוון את הכעס. הצורה בשורה זו היא אחרי "מ" שבמלה "מות", וכך נוצר צליל של "עד מה" הגלגה כהד לשורה.

אדם זה אינו מחייב את תנאי חייו, ואף לא את עצמו. הוא יגיע לשיא השליטה העצמית בהתאבדותו. אך כבר בשיר ראשון זה ניתן רמז לכך. גופו לטורח עליו, הוא "סובל" אותו, נושא את גופו תוך כאב, בעל-כרחו. גם זה נגזר עליו, כעל כולנו, אלא שהוא אינו מחייב את הבלתי נמנע. הוא אדיש, ויותר מזה — שולל את עצמו. השליטה העצמית המובעת בשיר זה על-ידי פאסיביות, היסוסים לפעול, דכאון, תובע בהמשך הספור על-ידי הצעד האקטיבי של ההתאבדות.

הנוף העירוני, המנכר, המביא אדם זה למצב בו הוא נתון, מוטעם בשורת עצמים בראש הבית השני, ושוב הם ניתנים במישורין, בצמצום ובדיוק, מדרגות, חשמל, דלתות — שלשה תארים גלויים אליהם, ודי בהם כדי ליצור את אירת הדכאון שבבית זה. בית עלוב, ישן, שדייריו זרים זה לזה, נמקים איש בין קירות חדרו. במקום שמחת חיים — שממת מוות. הדלתות הן מצבות, החדר — קבר.

על רקע מדכא זה מופיעה הנערה השרה כאור באפלה, כתקתה אמנם היא חלק מעולם זה והיא שרה, "נוגנת", אך היא גם מנוגדת לרקע המדכא כיון שהיא נערה וכיון שהיא שרה.

השורה הבאה, המסיימת בית ב', אינה מוסיפה אלא דוקא מעמעמת את דמות הנערה ואת קול זמרתה, שבלטו כל כך עם הופעתם על הרקע הקחר והשומם. שני בתי השיר הראשונים הם תאור רקע פחות-אז יותר סטאטי. ה"התרחשות" מתחילה בבית ג'. נוצר מתח בין הנערה השרה והאדם הבודד. לפי הידוע לנו על האיש, לא היינו מופתעים גם לולא הגיב על זמרתה הנגובת, גם אם עלובה היא ואינה משיגה דבר, מראה שאדם זה עדיין אינו מעביר לכל תקתה. בית ג' מתאר פעולה שאינה נעשית, סף של פעולה, היסוס, נסיון קלוש לפעול, ורתייעה. לו הקיש בודלת אולי היו חייו משתנים; לו הקיש, היה כליל הסוניעות נמשך ונגמר אחרת, או אולי לא היה נכתב כלל. איש זה הוא רגיש מאד. הוא מבקש קרבת אדם, אך חרד מהאפשרויות הלא-נעימות שבכך. חרדתו ורגישותו מנועות ממנו גם את התוצאות הנעימות האפשריות והוא נשאר בחדר העולם לפי תפיסתו הוא "חורש רעה", ועל כן הוא חורש מפגישות מיותרות עצמו.

יושם לב לצורה בשורה ב', בית ג', המחלקת את השורה כך: "כושלת ברך, לב / הולם, תרחק והזלת...". על-ידי חלוקה זו נכלל ה"לב" גם בחלק הראשון של המשפט, וכחד ל"כושלת בוך" אנו שומעים גם "כושל לב". האיש אינו עובר את ה"גבול" — הגבול שבינו לאדם אחר, שבינו לבין מה שאין לו, שאילו הוא נכסף ושעשוי להצילו. אין הוא "נוחף" כי אם "נוחף", כביכול מיהוה זולתו פגע בו. הוא "נעלם דום", וכחד לזה אנו שומעים, כמובן, גם שהוא נאלם דום. הוא נעלם ומשתתק, אף אינו בוכה, אם כי זה כל מה שנתר לו לעשות. שארית כבוד עצמי מנועת אותו מלבכות.

הוא אינו נכנס לחדרו — חדרו קולט אותו. שוב אותה פאסיביות. הוא כחפץ הנורק אל החדר, אל עירום הקירות, אל החלון הבהה, ששום תקוה האר אינם נשקפים. ממנו.

* * *

הרבה אמת יש בשיר זה. הוא נכתב בניו-יורק, ומתאר אחד מאותם "חדרים מרהוטים" הרבים לאין ספור בעיר זו, חדרים מלאים זכרונות ואימה. על כך כותב גם א. הנרי בספורו "החדר המרהוטה".

שיר זה מדבר אלינו ממעמקים. אפיו הנוגע ללב והמוזעזע הוא תוצאת מתחים שונים הטמונים בו. מתח בין הגס והעדין — קשיחות תנאי החיים ורפיפות האדם הנתון בהם. אטימות קיצונית מול רגישות קיצונית. קולה הרך של הנערה, היסוסיו של האיש, רפיונו, אולת-ידו, כל אלה מורגשים בחריפות על הרקע הקשוח והאטום. ומצד שני, הצבעים הגסים נעשים בולטים יותר על-ידי הצבעים העדינים הבוקעים על רקעם. גם אם אין התרחשות רבה על (סוף בעמוד 36)

ספר היובל לכבודו של פרופסור

שלום בארון

מאת ד"ר פלמיאל בירנבוים

האקדמית והאמריקנית למדעי היהדות הוציאה לאור ספר יובל לכבודו של הפרופסור שלום בארון לרגל מלאות לו שבעים וחמש שנה. שישים וחמישה אישים מחכמי אמריקה ומחוצה לה השתתפו במחקרים שנכנסו לשלושת הכרכים התופסים בסך-הכל 1650 עמוד. תנאים בלתי צפויים גרמו לכך, שההדפסה נדחתה עד שזכו ידידיו ומעריציו של בעל היובל להגיש לו את שלושת הכרכים לרגל מלאות לו שמונים שנה, בשנת תשל"ה.

שני הכרכים הראשונים כוללים את המאמרים שנכתבו באנגלית, והכרך השלישי מחזיק את י"ט המאמרים העבריים שנכתבו בידי שלמה אידלברג, ישראל אפרת, חיים בינארט, מאיר בניהו, חיים בן ששון, משה דיזיויס, חיים דימיט' רובסקי, יצחק טברסקי, אריה טרסקובר, שאול ליברמן, בניצין נתניהו, יתוש פינקל, אליעזר אריה פינקלשטיין, ליאון פלדמן, משה צוקר, נח ה. רוזנבלום, יהודה רוזנטאל, אברהם שליט, שלום שפיגל.

ספר היובל רבי-ההיקף נערך בידי ד"ר שאול ליברמן וד"ר אהרן (ארתור) היימן.

החלק הראשון פותח בביבליוגרפיה של דברי דפוס מאת פרופ' בארון, שפורסמו במשך השנים 1912—1973 באכסניות ספרותיות בלשונות שונות: עברית, גרמנית, יידיש, צרפתית, ספרדית, אנגלית. ביבליוגרפיה זו הכתובה בידי גברת בארון, משתרעת על-פני ל"ב עמודים, הכוללים קרוב לחמש מאות פריטים, וביניהם חיבורו הגדול היסטוריה חברתית ודתית של עם ישראל שעד עתה הופיעו ממנו שישה-עשר כרכים באנגלית ושישה כרכים בעברית. בפתח דבריה כותבת גברת בארון הכלכלנית לפי מקצועה, כי מקצות תבל מתקבלות שאילתות בדבר גודלו וממחיותו של הצוות המחקרי העוזר לפרופ' בארון בעבודתו הענפה. "התשובה לשאלות אלו היא שאין לו כל סיוע מן העוץ. במשך שני העשורים האחרונים היתה רעיתו היחידה שמילאה את התפקיד של עוזרת ראשית במחקריו... נוסף לכך, יש לו מזכירה תמידית, או לסירוגין, המעתיקה את דבריו במכונת כתיבה... פרופ' בארון פתח באמצעות הוראתו וחיבוריו, אפקים חדשים להבנת תולדות עם ישראל... תלמידיו נפוצים בכל העולם ועוסקים במקצועות שונים ומגוונים... זלמן שזר קרא אותו בפני קהל שומעים "מרי ורבי... ראשון בהיסטוריוגרפיה של היהדות בימינו".

החלק העברי של הספר הנדון פותח במאמר מאת שלמה אידלברג, המפרסם מכתב-יד אגרת המשמשת מקור נוסף לתולדות חייו של הרופא

על שיר אחד של א. צ. הלוי / סוף מעמוד 35

פני שטח השיר — האיש אינו "עובר את הגבול" — יש התרחשות מתחת לפני השטח, התרחשות דקה ועדינה, טעונת חושניות ורגש. השיר טעון מתח שבין אדם לתנאי חייו, לעצמים, למצבו בעולם, ומתח בין אדם לאדם. שיר כזה אינו רדוד. הוא מלא ואפילו דחוס ועלול לפרוץ ומגבולותיו. רק מבנה הסוניטה המדוקדק אחוז בדברים ביד חזקה — וזהו מתח נוסף בשיר, בין הצורה הסוגרת, הקבועה, הקפדנית, לבין התוכן החי והנושם המנסה לעבור את גבולות הצורה. אין שקט בשיר. הוא נע והתנס כחיה בסוגר. שורות הסוניטה הם סריגי הברזל ומבעדם אנו רואים את כל האוסף הזה, הצטברות מקרית של עצמים ואנשים היוצרים פינת חיים בעולם: שולחן, דלת, מיטה, אור דלוח, קול נערה, איש, מדרגות חורקות, רצון לבכות, וכו'. כל זה נמצא במצב תמידי של שקט שלפני הסערה. בתוך הסטאטי-לכאורה יש הרבה דינאמיות. התנועה הזאת, ההתרחשות הפנימית בשיר המדבר על חוסר-מעשה, המתח בין מה ששיר אומר לבין המתרחש בשיר עצמו תוך כדי אמירה זו, זרמי העומק בשיר שחיצוניות שקטה ופאסיבית — כל אלה תורמים למלאותו ולטיבו של השיר.

המקובל ר' יקותיאל גורדון, מחשובי חברי-תלמידיו של ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל), שמתנגדיו דיברו עליו קשות על שרמו דברים ובענין משיח שאפשר להבינם כאילו מתכוון לעצמו. האגרת נשלחה מוויניציה למיץ במחצית המאה הי"ח. ר' יקותיאל היה מטרה לחיצי לשונו הזריפה של ר' יעקב עמדין, שכתב עליו: „המשוקק ומתועב קוסיל רופא אליל (תורת הקנאות, עמוד 92), משום שאמר „על ענין ש"ץ שהרא טעות, לא אמר שהרא שוא... כמו שהיה מהראוי" (שם, ע' 111).

ישראל אפרת, במאמרו על מונחים מקראיים בהוראה אסכטולוגית, קובע כי העובדה שהאמונה בעולם הבא אינה מפורשת במקרא אלא במקומות מעטים נתנה דחיפה לחז"ל לטעון שהתורה מלאה רמזים לאמונה זו, וכך היה ר' סימאי אומר: „אינן לך פרשה שאין בה תחיית המתים, אלא שאין בנו כוח לדרוש" (ילקוט שמעוני האינו תתקמב).

ח. ה. בן-ששון כותב על יחס הקראים בני המאה העשירית לשאינם בני ברית, ומפרסם מתוך כתביד שבעה דפים מספר המצוות ללוי בן יפת הקראי, כולקמן: „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם; ודע, כי הכליל בזה כל מי שיעשה אותם. הודיע, כי יתחייב כל אדם על עשייתם חיי העולם הבא... הגוים מוכרחים בביאתם בדת התורה... ויש להם שכר טוב אם יעשו אותם וגמול רע אם לא יעשו... ודע, כי זה שער גדול ונרחב ועיקר מן העיקרים...".

ח. ז. דימיטרובסקי כותב על דרך הפלפול מאמר מקיף התופס שבעים עמוד. ר' אליהו קפסאלי, שלמד בישיבת פדובה באמצע המאה הט"ו אחר פטירתו של ר' יהודה מינץ תיאר את סדרי הישיבה, ומתוך סיפורו אנו למדים שמערכת הלימודים בישיבת מהר"י מינץ היתה מורכבת משלושה חלקים הלימוד היה מתנהל בשלש רמות: א) לימוד ראשונים של הסוגיא, שהיה מוגבל לביאור הפשט בלבד; ב) לימוד התוספות, שכלל יותר מביאור הפשט; ג) פלפול הישיבה, שהיה מתנהל בעל פה ללא הסתכלות בספר, מפני ששני החלקים הראשונים שימשו לו הכנה מדוקדקת. בבואם לשעת הפלפול היתה כבר הסוגיא שגורה על פיהם יפה יפה. הפלפול היה מרוכז ומוגבל לטכסט קבוע מראש ולא חרג מגבולותיו, וראש הישיבה היה מפקח עליו מראשיתו ועד סופו.

ר' ישעיה הורוויץ, בספרו שני לוחות הברית, מזכיר שורה של דרכי פלפול שהיו ידועים במאה הי"ז. מגמתו של בעל של"ה היתה להציע מיתחזה לימודית שיהא בה מצד אחד כדי לספק את הנטייה לחריפות ולחידוד, ומצד אחר תשמור את הלימוד מפני ההדרדרות שאליה הגיע בחוגי בעלי החילוקים. ספרי החידושים של ר' יחזקאל לנדא מעידים עדות נאמנה, שחידוד חריפות יכולים לרוד בכפייה אחת עם תורה של אמת ולמשוך לבם של תלמידים. „אם בספרות והלכה היה ר' יחזקאל לנדא בזכות ספר הפסקים שלו, נודע ביהודה, אחד מגדולי היוצרים, הרי בספרות הפלפול היה ללא ספק אחרון בזמן וראש וראשון במעלה".

יצחק טברסקי מייחד את דבריו על ר' יוסף אשכנזי, מחכמי פראג במאה הט"ו, שעלה לארץ-ישראל התיישב בצפת, והיה איש סדור של האר"י. בסוף ימיו נקרא „הנא מצפת". הוא לא נלאה מלגנות את הרמב"ם והיה ראש המדברים בפולמוס נגד הפילוסופיה. ד"ר טברסקי מציע פירוש מענין לפיסקא סתומה בחיבור המיוחס לאשכנזי, האומרת: „ובדאי ענין ספר המיימוני מתמיה עין הרואה כי בו החמיר מאד ודקדק על כל. אבל לפי מה ששמעתי על ענין קריאת שם הספר מיימוני, שלא נקרא בשמו של הרב או בשם שקרא אותו, אינה תמיה(ה) כלל, והמבין יבין". בדרך כלל נמנעו חכמים מלהשתמש בשם חשונה תורה, השם שיצק הרמב"ם עצמו. בספרות רבנית מדובר על „חיבור", „ספר הרמב"ם", „ספר הנקרא מיימוני". בסוף המאה הי"ג החלו להשתמש בכינוי „היד החזקה", או „היד". נמצאו למדים, „כי השם משנה תורה היה בעיני רוב מנינם ובנינם של חכמי ישראל שלא מן השם... (בו) משתקפות יוהרא התרברבות אישית, וכמיהה להשפעה בלעדית... (כאילו) הרמב"ם ביקש לדחוק את רגלי התלמוד... חכמי ישראל הרגישו בדבר והפגינו את התנגדותם בסירובם להשתמש בשם שקרא אותו הרמב"ם".

בהקשר זה יש לציין, כי הפולקלור היהודי מדבר על שלושה ספרים שלא זכו להיקרא בשם שקרא להם המחבר, משום שהיה השם נועז יותר מדי, והם:

משנה תורה לרמב"ם; שני לחות הברית לר' ישעיה הלוי הורוויץ; תורת משה לר' משה אלשיך, הנקרא בפי העם "האלשיך הקדוש". וכן: "שלה הקדוש". חת"ם סופר = חידושי תורת משה סופר. כידוע, נמצאו עוררים על שמות הספרים תורה תמימה, תורה שלמה, משוש יתרא התרברבות מצד המתכבדים. שאל ליברמן כותב על הדיפת הדת היהודית בארץ-ישראל בזמנו של אדריינוס: ר' חנינא בן תרדיון נידון לשריפה יחד עם ספרו על שלימד תורה, אשתו נידונה להריגה, כמנהג המלכות הרשעה בפשעים פוליטיים שהיתה הורגת את כל המשפחה. בתו נידונה לישב בקובה של זונות. מתוך חברי התלמוד משמע שעצם פסק-הדין לשריפה לא נבע משרירות לבו של האיפרכוס, אלא שכן היה החוק המרשע הקבוע בזמן הורא. נראה, שהיה להם מקור של תנאים שמסר על המשפט. דבר העצה לר' חנינא בן תרדיון, שיפתח את פיו כדי שתיכנס בו האש וימות מהר, אף הוא מקיים על-ידי הנהגה של המומתים בשריפה, לפתוח את פיהם בשעת ביצוע הדין. בשום אופן אין לזלזל גם במקורות האמוראים אף שהם מספרים על דברים שקרו עשרות שנים לפני זמנם. פעמים ובידם נשתמרו מסורות חיות של עדי הראייה שדיברו על פרטים ששמעו באזניהם וראו בעיניהם.

נח ה. רונבלום כותב על אחד-העם הידוע ההיסטורי: בזמנו ובמקומו של אהה"ע נודעה להיסטוריה חשיבות מכרעת וכל הוגה-דעות ראה חובה לעצמו להביא סמוכין מן העבר. הנסיונות לבאר את ההווה לאור העבר ולגלות צפונות העתיד הלהיבו את מחות טובי הדוגים במאה ה"ט. אהה"ע לא היה היסטוריון. חסרה לו ההכשרה המדעית הדרושה לכך. חינוכו הכללי, חינוכו של כל הדור ההוא, היה לקוי בחסר וביתר, "הכל בערבוביא ובסירוגין, זעיר שם וזעיר שם, באין מורה ועוזר" (כל כתבי אהה"ע, עמ' תס"ו). "ואור אשר ראיתי כי כל משבתי ותקותי על דבר מטרות למחיות עלו בתהו התאמצתי לפחות לצאת לחפשי מכור הברזל אשר כלאוני בו כל ימי ילדותי" (שם, תס"ח). האכזבה בשטח האקדמאי גרמה להתמרמרותו נגד עולם המלומדים. לא פעם התבטא בחריפות נגדם מתוך קנאה מסותרת, שהביאה אותו לידי תסיבך נחיתות וגרמה לו להתרוקן מחברת החוקרים שלמחיצתם לא היה יכול לדזור, "כי הפרופסורים הם המביטים מגבוה אל הספרות העברית וסופריה יחשבו לנו לאושר אם יתנו לנו ללחך איוו עצם מעצמותיהם היבשות המתגלגלות אצלם באיוו קריויות" (אגרות אהה"ע, ו, 107). ידע אהה"ע שדעותיו השקפותיו לא היו מושתתות על יסודות מוצקים, ולפיכך פחד מפני האיזמל של הביקורת המדעית. כשהזומן על-ידי פרופסור שכטר לעמוד בראש דרופסי קוליג, משכה אותו האפשרות של כיבוש מבצר אקדמאי בתור נשיא אולם הוא נרתע מלעמוד בראש מוסד שבו יצטרך לאמת את דעותיו השקפותיו מבחינה מדעית-ביקורתית. אף-על-פי שאהה"ע לא התעסק בהיסטוריה כמו גרץ ודובנוב, הרי השפעתו על עיצוב דמותה של ההיסטוריה הישראלית של בני דורו היתה עצומה. מתוך כך נודעה חשיבות יתירה להשקפותיו של אהה"ע על ההיסטוריה הישראלית.

יהודה רונטאל מפרסם מתוך כתבי-יד הנמצא בספריה המרכזית ברומא פרקי ויכוח המכילים פירוש אנטי-כריסטולוגי על החומש ועל פסוקים מסויימים מתוך ספרי נביאים וכתובים, משולבים פולמוסים נגד עקרונות הנצרות, כגון: אלהותו של ישו, חטא אדם הראשון ועונשו, ביטול התורה והמצוות, אורך גלות ישראל כעונש על יציבתו של ישו. אופייני לספרי ויכוח מסוג זה הוא התמור הסאקראסטי נגד הכנסיה והנצרות. עקיצות אלה היו מכוונות כלפי פנים, לשם סיפוק רוחני פנימי. השלכתיהם של ויכוחים אלה מורגשות בספרות האנטישמית עד ימינו.

שני הכרכים האנגליים של ספר היובל הנדון מורכבים ממחקרים כבדי-משקל על נושאים כגון: אגרות דהם למנדלסון (אלכסנדר אלטמאן); הרובע היהודי בקנדה במאה ה"ז (צבי אגקורי); יהודה אריה מדינה החיבור קול טכל (יצחק ברזילי); תעודות לתולדות אוניברסיטת דרופסי (מאיר בן-הורין); אילתא אמם של המשיחים (אברהם ברגר); כתר מלכות לגבירול (יוסף ל. בלאו); עדויות ראשונות אפיגראפיות על יהודי צרפת (ברנארד בלומנקראנץ); דון יצחק בראונל (פ. צ. בורגוס); יהודים וערבים (אנדריי כוראקי); מהפכת החשמונאים (מארטין א. כהן); תרגומי משנה תורה לרומית בידי נוצרים (יעקב

... סקירות ורשימות ...

הם היו שלשה...

(לזכרם של שלשת מניחי היסודות לגימנסיה העברית הראשונה, "הרצליה")

(כתל-אביב)

מאת א. יצחקי

כשישבתי בשלהי חודש תשרי האחרון בלגני התערוסה" בתל-אביב, בעת העצרת החגיגית, שנערכה שם לציון מלאות שבעים שנה לקיום הגימנסיה "הרצליה" והקשבתי לנאומים הרבים, שהושמעו בה, מהם של ראש הממשלה, מר יצחק רבין, שר החינוך והתרבות, מר אהרן ירמיהו יהושע ראש בפרעל של ההנהלה הציבורית, מר אריה ל. דולצין, עלו לבגד עיני המיוחדים של אותם שלשת האישים הדגולים, שהניחו את היסוד לגימנסיה, ניהלו את עניניה והקנו לה את הצביון הלאומי התרבותי והרוחני. היו אלה ד"ר יהודה לייב מטמון-כהן, ד"ר חיים בוגרצ'וב (שהחליף אחר כך את שם משפחתו לבוגר) וד"ר בן-ציון מוסינזון וזכרונם לברכה. ד"ר בוגרצ'וב, שהגיע לשיבה טובה, עוד זכה להשתתף בטכסי-היובל של הגימנסיה לפני עשרים שנה, אך השניים האחרים הלכו לעולמם עוד לפני רבות בשנים. ד"ר מטמון-כהן נפטר באותה השנה בה פרצה מלחמת העולם השנייה ד"ר מוסינזון — כעבור ארבע שנים. את כל השלשה הכרתי

י. דינסטאג); התקופה האנטי-יהודית אצל אדם מיצקיביץ (אברהם ג. דוקר); השפעת הכותרים על הספרות הרוסית הקדומה (ד. מ. דונלפ); הרקע התיסטורי של מסורת (ר. אידלמאן); רעיונות אפלטוניים בקוסמולוגיה של הרלב'ג (סימור פלדמאן); מקורות חדשים על תקופת הגאונות בא"י (שלמה דב גויטיץ); האפי- פיור אלכסנדר השלישי היהודים (שלמה גרינל); עמדת הקראים הראשונים ביחס לנצרות (ליאון נימ'י); הרמאן סגן וצבי גרץ (ארווין י. רוזנטל); עברית כלשהו יומיומית של יהודי מדינת ישראל (א. שמלץ ור. באקי); תעודה פראנקיסטית מפראג (ג. שלום); תחית העברית אצל יהודי אירופה בימי-הביניים הקדומים (שלמה סימוןסון); בני ישראל היהודים (שפרה סטריזובר); עמלים יהודים ממזרח-אירופה בגרמניה במשך מלחמת-העולם הראשונה (זושא שייקובסקי); הערכות שניות בתולדות היהודים (ברנארד ד. וויינריב); המוסיקה של שני מיני פולחן (אריך וורנר); סעדיה הנביית התוארים בהיבט סמנטי (צבי א. וולפסון); יהודים בספרד ופורטוגאל לאחר הגירוש (יוסף חיים ירושלמי); הזמר החדש על יחס היהודים של המאה הט"ז לשלטון המרכזי (ארתור י. צוקרמאן); ועוד. כמה מאמרים הולעיל נכנסו לשני הכרכים הראשונים של ספר היובל לא באנגלית, אלא בצרפתית, גרמנית, או ספרדית. באחת: לפנינו כאן אוסף חדש ומגוון של דברי חכמה ומדע יהודי מאת חוקרי דורנו בארץ ובתפוצות. נוסף על המאמרים העבריים המנויים לעיל נכנסו לכרך השלישי מחקרים עבריים מאת חיים ביינארט (הליכתם של יהודים ממארוקו לספרד בראשית המאה הי"ז); מאיר בניהו (מעמדה של התנועה השבתאית בירושלים); משה דייוויס (אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם); אריה טרטקובר (מקומה של ישראל בחקר התנ"ך בימינו); בניצין נתניהו (לבירור זמן חיבורם של ספרי "הקנה" ו"הפליאה"); יהושע פינקל (האגדה על תחית הפגרים בברית בין הבתרים); אליעזר אריה פינקלשטיין (שיטות עתיקות בהלכות עדים וזממים); ליאון אריה פלדמן (אוצר הכבוד השלם למסכת סנהדרין לרבנו טהודוס הלוי אבהו-עפיא מטוליטולה); משה צוקר (לבעית המחלוקת במסורת הרמב"ם נגד ר' יעקב בן אפרים מארץ ישראל); אברהם שליט (נבואותיהם של יוסף בן מתתיהו ורבן יוחנן בן זכאי על עליית אספסינוס לשלטון); שלום שפיגל (רשימה על ספרי עבודה קדומים).

אישית ולא פעם נדמנן לי משך השנים לא רק לעקוב אחרי פעולתם החינוכית והציבורית, אלא גם לבוא בד' אמותיהם ולשוחח אתם.

הוגי רעיון הקמת בית ספר תיכון על טהרת הלשון העברית היו בתחילה המאה ד"ר חיים ויצמן ומנחם מנדל אוטישקין ואילו השופט יעקב חוור מאנגליה הוא שתרם בקונגרס הציוני השמיני בהאג את הכסף הדרוש להקמת בנין הגמנסיה בתנאי שזו תשא את שמו של בנימין זאב הרצל, אך בלעדי שלשת המורים והמנהגים, שאות שמותיהם הזכרתי לעיל אשר קשרו את גורלם לנצח עם הארץ ועם הגימנסיה יתכן שהתכנית היפה היתה בשארת "על הנייר" בלבד, כפי שקרה אצלנו עם הרבה תכניות יפות ונוצעות אחרות. הם היו בנידון כעין "החלוץ העובר לפני המצנה", חיו את חיי הגימנסיה 24 שעות ביממה וכל מאוייהם היו נתונים לה.

כיום הגימנסיה "הרצליה" הנה רק אחד המוסדות החינוכיים בישראל ונתברכנו לא רק בבתי ספר תיכוניים רבים, פרטיים ועירוניים, אלא גם בשש מכללות (כולל הטכניון בחיפה) וב"מכון ויצמן" בו מבוצעות עבודות מחקר חשובות, אך "בימים ההם" היתה "הרצליה" בית הספר התיכון העברי היחיד בארצנו ובעולם כולו. ואילו היה הנסיון שנעשה נכשל, יתכן והדבר היה מונע הקמת מוסדות דומים נוספים משך תקופה ארוכה.

* * *

ד"ר י. ל. מטמון-כהן הגיע לארץ בסוף שנת 1904 לאחר שסיים את חוק לימודיו בברן, קצת מוקדם יותר משני חבריו האחרים. תחילה שימש כאן כמורה בביה"ס העברי בראשון לציון ואחר כך נגש בעזרת רעייתו פניה (שהנה כיום בת 104) להקמת "בית ספר תיכון ביפו" (זה היה שמה של "הרצליה" באביב ימיה). מוסד זה פתח את שעריו בשלהי שנת 1905 (תשרי שנת תרס"ו) באחת מסמטאותיה של יפו, כשמספר תלמידיו היו 18 בסך הכל, שחולקו לארבע כתות בתוך שני חדרים צרים. כעבור שנה עברה הגימנסיה לבעלות ציבורית וי. ל. מטמון-כהן יחד עם ד"ר חיים בוגרצ'וב ומנחם שיינקין יסדו את "אגודת הגימנסיה העברית בארץ-ישראל".

כשהגעתי לארץ-ישראל באמצע שנות השלושים נמנה עדיין ד"ר מטמון-כהן עם צוות מורי הגימנסיה, אך הניהול המעשי היה כבר מונח בידיהם של ד"ר מוסינזון, שנשא בתואר המנהל הד"ר בוגרצ'וב, שנשא בתואר המפקח. ד"ר מטמון-כהן היה בשנות העשרים גם ממיסדי רמת-גן ואילו בתקופה הזכורה לי הוא יסד והיה עורכו הראשי של כתבי-עת עברי מנוקד בשם "העברי". היה זה השכרוען העברי המנוקד הראשון בארצנו, שריכו סביבו אנשי-עט צעירים, שהפכו במרוצת השנים לסופרים ועתונאים ידועי שם.

כשהייתי סר למערכת "העברי" ברחוב יבנה, בקרבת פנת יהודה הלוי בתל-אביב הייתי מוצא תמיד את ד"ר י. ל. מטמון-כהן רכון על כתבי-יד. כולו היה אומר רצינות וכובד ראש ורק לעתים רחוקות שוחח עם היושבים לידו. עצבות היתה מרחפת על פניו והילוכו איטי היה. בחייו הציבוריים לא היה לו מזל ומפעלים רבים, שהוקמו וטופחו על ידו נזקפו על חשבון אחרים, תלונות על כך אף שמעתי לא פעם מפי בנו, הרופא ד"ר אב. מטמון-כהן ורעייתו עוה"ד תהלה מטמון-כהן, שהלכו לעולמם לא מכבר, משך שנה אחת, בתל-אביב. אכן היה יסוד לטענות אלה ואופיני הוא הדבר, שרק עכשיו, לאחר שנים כה רבות החליטה עירית תל-אביב להנציח את שמו של מיסד "הרצליה" ע"י קריאת רחוב על שמו.

* * *

דמות אחרת לחלוטין היה ד"ר בן-ציון מוסינזון, שהיה בשעתו יחד עם חברו ד"ר חיים בוגרצ'וב (בוגר) אחד האישים הידועים ביותר, מראשי הציונים הכלליים ומנציגיהם הבולטים בקונגרסים ובמושבני הועד הפועל הציוני. ד"ר מוסינזון היה גבר גבה, יפה תואר ובעל זקן היורד על מדותיו. הוא היה נואם מחונן ומלהיב ועל כן הרבתה הלישכה הראשית של "קן היסוד" בירושלים לשגר אתו לארצות שונות של התפוצה היהודית.

זכור לי הופעותיו של ד"ר מוסינזון מעל במות ציבוריות רבות, אך זכורה לי בעיקר אספת עם, שנערכה באחת השבתות של שנת 1936 באולם הקולנוע

„אופיר“ בתגובה על הערכת חבל הסאר מידי צרפת לגרמניה הנאצית. האספה הוקדשה, כמובן, לבעיית יהודי חבל זה לאור השינוי הפוליטי שחל בו. הנאמנים באספה היו ראש עיריית תל-אביב דאז, מאיר דיזנגוף וד"ר בן-ציון מוסינזון ז"ל, ז"ר נחום גולדמן (שהיה אז נציג הסוכנות היהודית ליד חבר הלאומים בז'נבה) והמומחה לחוק הבינלאומי, ד"ר נתן פיינברג יבדלו לחיים. הנאום המרשים ביותר היה אז של ד"ר מוסינזון וקטעים ממנו זכורים לי עד היום למרות שמני אז כבר הלפו כארבע עשרות שנים. זוכר אני גם את דברי ההספד, שד"ר בן-ציון מוסינזון נשא בקול חנוק מדמעות בהלוויית בנו, ד"ר דוד מוסינזון, שנרצח ע"י ערבים במאורעות הדמים של שנות השלשים.

ד"ר מוסינזון היה מורה לתנ"ך ומנהל הגימנסיה משך שנים, אך שעות רבות מיומו הקדיש לעסקנות ציבורית ושאיפתו היתה להתחבר להנהלת הסוכנות או להנהלת הוועד הלאומי. שנים מספר לפני מותו — והוא עדיין אז במלוא כחו — הוא נתמנהל כמנהל מערכת החינוך של הוועד הלאומי, אך טרם שהיה סיפק בידו לבצע את התכניות הרבות, שהיו לו בתחום זה, הוא הלך לעולמו. המוסד החינוכי המקצועי, שהקים ע"י הציונים הכלליים במחשבה מגדיאל בשרון, נקרא על שמו.

* * *

ד"ר חיים בוגרצ'וב (בוגר) השלישי בשלישיה של מיסדי הגימנסיה „הרצליה“ לא הצטיין במיוחד כנאום, אם כי גם הוא רגיל היה להופיע בפני הציבור. הוא היה מורה לגיאוגרפיה ולידיעת הארץ, וכחו היה בעיקר בעבודה בתחום העשייה היומיומית. לאחר פרעות יפו מהשנים 1920 ו-1921, כשהיה רבנים מבין אלה, שגרו בגבול שבין יפו ותל-אביב ואף בתדמי יפו עצמה, נשארו ללא קורת גג, דאג ד"ר בוגרצ'וב לארגנם ואף השיג בשבילם קרקע להקמת צריפים וכך הוקמה אז השכונה, שהיתה ידועה ברבים בשם „שכונת מחוסרי דירות“. האנשים שילמו לשיעורין סכומים קטנים תמורת הקרקע והקימו עליה אחר כך בתים משלהם. לאות תודה על כך קראו תושבי השכונה את מקום מגוריהם על שמו של ד"ר בוגרצ'וב והדבר אושר ע"י העירייה. רחוב בוגרצ'וב המשתרע במרכז תל-אביב, בקרבת הרחובות המלך ג'ורג', פינסקר ודיזנגוף, הנו עד היום אחד הרחובות הידועים ביותר בתל-אביב. ד"ר בוגרצ'וב אף היה מבין מארגני „ההגנה“ היהודית וסייע לה בכל האמצעים, שעמדו לרשותו והודות לו הפכה הגימנסיה לשמש כמבצר עזו ל„הגנה“ היהודית.

ד"ר חיים בוגרצ'וב היה ממקורביהם של ראשי העיריות של תל-אביב מאיר דיזנגוף וישראל רוקח ומשך כמה שנים היה חבר מועצת העירייה. הוא אף נבחר לכנסת השנייה (שכיהנה בשנים 55—1951) ומפאת היותו הזקן שבחבורה הוא פתח את ישיבתה הראשונה. ביתו שברחוב מונטיפיורי היה במרחק פסיעות מעטות מהגימנסיה. לפעמים הייתי סר אליו בענינים ציבוריים שונים ואף פעלתי במחיצתו במוסדות הארציים והתל-אביביים של המפלגה הציונית הכללית. לאחר שד"ר מוסינזון עבר לשורות הוועד הלאומי נתמנה ד"ר בוגרצ'וב ע"י הוועד המפקח כמנהל הגימנסיה וד"ר ברוך בן-יהודה נתמנה כסגנו. ד"ר בוגרצ'וב נפטר שבע ימים ומעשים בשנת 1963.

שלשת האישים האלה היו הנחשונים במפעל הקמת הגימנסיה „הרצליה“ ועיצוב דמותה. ועתה, כשמוסד חינוכי נכבד זה זכה להגיע לשנתו השבעים, יזכרו גא שמותיהם ופעלם, כי הרי בינתים גדל בתוכנו דור, „שלא ידע את יוסף“ וההיסטוריה של הגימנסיה אינה ידועה לו. בלעדי מאמציהם של שלשת אישים אלו ופעולת אלה, שבאו אחריהם, לא היתה הגימנסיה „הרצליה“ מגיעה עד היום.

בעבור נעליים...

(ר ש י מ ה)

מאת יוסף נרבה

מקובלנו מחז"ל: "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו" והלל הזקן היה אומר: "במקום שלבי אהוב שם רגלי מוליכות אותי". אתמול: האמנם ברגלים מדובר, או שמא בנעליים? כל זוג נעליים וסוּחַן הכמוס, נושאות גורל אנוש. אם ראית אדם מהלך בלא נעליים, אי אתה יודע מה טבעו, כמותו כאדם שגולד בלי כוכב, או כאדם שניטל ממנו צילו. מן הדין איפוא שנוסיף על מצוות עשה מן התורה: — לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו ויקנה מנעלים לרגליו! פעמים יש בחליצת נעל משום אות לקדושה. כאשר קרב משה רבנו אל הר האלהים בחורב קרא אליו הקב"ה: "של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא". כדבר הזה ממש קרה גם ליהושע בהיותו ביריחו, שכן גם הוא נצטווה על ידי "שר צבא ה'" — "של נעלך מעל רגליך". וכן למדנו במדרש, כי "היה שבטו של לוי מעולה מישראל, שישאל היו מהלכין לכושיים סנדלים, אבל שבטו של לוי, שהיו טוענין בכלי המשכן, היו מהלכין יחפים".

ברם, שונה דין קדושה בירושלים מדין קדושה באתונה, וסוקרטס, אבי־אבות היהפנים, שהילך בחוצות עירו בלא מנעלים, יצא דינו ליהרג. מי שביקש להציל את הגבוענים נתן חכמה בלבם והם באו לפני יהושע ונעלות בלות ומטולאות ברגליהם" חזיתה להם נפשם לשלל. הגדה, שלא יצא אדם בסנדל המסומר בשבת, עניינה לסאן, שכן היא קשורה במעשה היסטורי: לוחמי ישראל היו נזבאים במערה ואמרו, הנכנס יכנס והיוצא אל יצא. נהפך סנדלו של אחד מהם, כסבורים היו שאחד מהם יצא וראתו אייבים ועכשו באים עליהם, דחקו זה בזה והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו בהם אייבים.

ועוד פרשה היסטורית עולה לנו מגילוי נעליהם של קנאי ישראל בין השרידים במצדה. כביכול ביקשו לוחמי ישראל להעיד לדורות, כי אין בריחה משום מקום בארץ ישראל, לעומתם נהגו חיילי מצרים בכל מערכותיהם נגד ישראל בדור האחרון לחלוץ את נעליהם ולברוח; "פגרי" נעליים היו לשבילי־התבוסה של חילות־מצרים בסיני — ציוני־דרך האותות לוותר על בעלות הקרקע!

מספרים עליו על "החפץ חיים" שלא קשר את שרוכי נעליו מעולם, ואין תימה בדבר: כל ימיו אצה לו הדרך לציון; הוא ביקש לחזוק את הקץ ועל כן חשש שמא יתא טרוד בקשירת שרוכיו ויתעכב חלילה מלצאת ולקבל את פני משיח צדקנו.

הרצל, שהיה עסוק אף הוא בתחשת הגאולה, לא היה פטור גם הוא מפרשת נעליים. היה זה בשנים שבהן התדפק על דלתות השולטאן וביקש לקנות ממנו את ארץ־ישראל בכסף וכוזהב. ערב אחת מנסיעותיו לקושטא היה טרוד באריות מוזרות. המשלחת הציונית, שנתלוותה אליו, עשתה בביתו ושקדה על התכנות האחרונות. רחמי של הרצל היתה נכאה עליו. עיף היה ממשאו ומטרחו של העם, היציאה לתורכיה היתה כרוכה בסכנת דרכים, במתן שלמונים ובהסתור־פפת באוירת ריגול ומזימות־חצר. לפני צאתו לדרך ביקשה ממנו אשתו, יוליה, כי יקנה לה בביתה התורכית נעלי־בית עשויות קטיפה ומשובצות בזהב...

ענייני נעליים קרובים היו ללבו גם של המנהיג הציוני נורדאו. אהבת נפש אהב את בלתי היחידה, מאכסה, ונתג היה — הוא עצמו — לקנות לה נעליים; במגירת שולחנו אחרי מותו נמצאו שבעה־עשר זוגות נעליים שקנה לה בילדותה. החסר היה נעליים בילדותו שלו, או שמא דימה את בני־עמו החיים במצוקת הגולה ומחזרים על הפתחים כעניים בלא נעליים? ...

בימי האימזנים בגוד העברי וכן גם בתקופת השירות נהג ז'בוטינסקי לצחצח את נעליו ברוב תשוקה. האם משום שאיש־סדר־למופת היה, או שמא ביקש לעקור מעמו את מסורת הנעל המרופפת של בני־הגולה וראה בנעליים מצוחצחות סמל של בעלות ואדנות על המולדת מכח הודיל היהודי. חלוצי ישראל בדור אחרון הילכו במולדת המתחדשת יחפים. בעמל־

עוד משהו על „ישיבת אודיסה“

(בשולי מאמרו של ד"ר ד. מרגליות ב„בצרון“ מאייר תשל"ה)

בן באותם הימים, ולא, בהגזמה מופרזת: „בית-ספר גבוה ללימודי היהדות, כדי להגן דור של רבנים, שמילאו כרסם בש"ס 1910-ים והכמת היהדות מזה, והשכלה ברמה אוניברסיטאית מזה“.

ב. מרב-מטעם ברוסיה הצארית נדרשה השכלה של 7 שנות תיכון ולא „דיפלומה של השכלה גבוהה“.

דידי ד"ר ד. מרגליות שוב לא דייק בכתבו על „ישיבת אודיסה“, וכבר העירותי על כך על דבריו ב„צופה“.

א. „הישיבה“ היתה „תיכון“ — גימנסיה, עם שעות קבועות לעברית, למקצועות-יהודית דת ולתלמוד (כשתי-שעות ליום), בדומה לתיכון דתי בארץ ו„ישיבה כליומית“ באמי ריקה, כמקצועות הכלליים — ברוסית, כמור

כפיים ובמסירות-נפש הכניעו את הארץ שועמדה בשממונה מאות בשנים. משוררי ישראל, אברהם שלונסקי, יצחק למדן וא. צ. גרינברג, פייטו לכבודם הימנונים, אולי משום שראו בחלוצים בלא-נעלים בני לוי חדשים שנפשם יוצאת לחוש את קדושת הארץ בלא חציצה...

זכר למעשה חלוצים אנו מוצאים בסיפורו של מזכירו של הנשיא השני למדינת ישראל, יצחק בר-צבי: „לנשיא זוג נעליים אחד, רחמנא ליצלן, — קרועות וישנות, נאמר לי שבשום פנים אין הוא מסכים שיקנו בשבילו זוג חדש ולשוא תהא טרחתי לשכנע אותו שישנה דעתו. הוא טוען שאנחנו עם עניי חייבים לנהוג בצנע ועל כן רוצה הוא לנהוג בצנע בלבד... כעבור ימים מספר התלטתי בכל זאת לדבר על לבו שישכים לזוג שני של נעליים, כי הרי בזוג השני תלוי גם כבוד המדינה.“

ומעשה בשמאאל יוסף עגנון שנקלע לשטוקהולם, שוודיה, בשנת 1951 וקנה לו שם נעליים, שהלמו את מידותיו להפליא והנעימו עליו את ההליכה. כל אימת שנוזק לנעליים חדשות בירושלים, לא מצא זוג שיניחו את דעתו, ומדי שנה היה חוזר ואומר, שחזקה עליו שיחזור לשטוקהולם ויקנה לו שם זוג חדש. כעבור חמש-עשרה שנה אמנם בא לבירת שוודיה בנעליים מרופטות ושם קנה לא רק נעליים, אלא זכה גם בפרס נובל לספרות...

נראה, כי מה שאמור במסכת נעליים לגבי ישראל אמור, להבדיל, גם לגבי שאר אומות העולם. בספר „חיי“ מספר טרוצקי, כי „בפאריס קנה לו לנין זוג נעליים, אך הן היו צרות. בדרך מקרה זקוק הייתי גם אני לזוג נעליים חדשות באותה שעה ממש. קיבלתי אותן מידי לנין וסבור הייתי בתחילה שהן מתאימות למידותי להפליא. הדרך לאופרה עלתה יפה, אך בבית-האופרה התחלתי לחוש בכאב. בדרך הביתה סבלתי נוראות, בעוד שלנין מקניטני בלא רחמים משום שהרא עצמו נתנסה באותו נסיון שעות אחדות באותן נעליים ממש“.

לכאורה אומרת אריכותו של סיפור פעוט זה דרשני, והולם אם תעמיק חקור תעמדי מיד על משמעותו הסמויה. בכל שנות מאבקו של טרוצקי עם סטאלין על השלטון בברית המועצות ביקש טרוצקי להוכיח, כי צמד-מנהיגים חוללו את המהפכה: לנין והוא. יש לה, כביכול, להיסטוריה דרכים משלה להצביע על יורש השלטון, ופעמים היא עושה זאת באורח סמלי: זוג-נעליים אחד עובר בשלשלת-מלכות-ושלטון. והולם כאן נשתבש חשבוננו של טרוצקי, אולי משום שלא העריך נכונה את יריבו, סטאלין, שהיה בנו של רצען.

בשנים שלפני מלחמת-העולם השנייה היתה אוסטריה בודינת שלב בדרך עליותו של היטלר, ורדתו של הארץ, דולפוס, היה אמור לגדוד בעד התפרצותה של המפלגת הנאצית, אלא שקטן-קומה היה, תרתי משמע, האפילו התקין לו במיוחד נעליים גבוהות לא שיחקה לו השעה והוא נרצח. מני אז החלה, למעשה, היידרדרותה של אירופה אלי חורבן.

מי יתחקה על יסוד הקסם הגלום בנעליים? אפשר שהן תשתיתו של עולם. יש בהן מן החולין ומן הקדושה. העתידות הן להוליך את האנושות לתוף-מבטחים או לתהומות-שואה?

ביוגראפיה של ק. עצמו. וראה פולמוסי עם ק., מורי לספרות העברית באוני' העברית, על טלופו את חברי הרמב"ם על ישו (בשולי דברי על „נצרותו של שלום אש“ לחיים ליברמן ז"ל במהדורת העברית של ספר זה). וראה „רב צעיר“ על ק. בעניין ישו בקובץ „מחצ ואמונה“ בעריסתי.

ו. תלמידי „ישיבת אודיסה“ לא יכלו לקבל „סמיכה לרבנות“, כמובן.

ז. הרב יעקב ברמן ז"ל, העיד לפני סמוך לפטירתו, כי עזב את הנהלת „ישיבת אודיסה“ בגין רמת־הלימודים הנמוכה בתלמוד בה ודחיות הבלתי מספיקה בה. הוא עבר לברדיצב להיות כה רב מטעם ובהיותו חניך ישיבת טלז ומוסמך לרבנות, היה לו מעמד בין הרבנים בברדיצב, שלא כלשאר ה„רבנים מטעם“.

הרב ד"ר צבי הרבני

ג. ידוע יחס רבני רוסייה להשכלה, וביחוד להכנסת השכלה רוסיית לכתלי הישיבות. הרבני נתן תקיפת־כף לר' יצחק אלחנן זצ"ל, ישיבת וולוז'ין נסגרה בגין כך. ד"ר א. א. שלא לתת יד לשום נסיון להקים בית־מדרש לרבנים ברוסייה, כעדות זו. שור ז"ל ויברל"א פרוץ ש"ו צייטלין. ואיך תתכן ברכתו להקמת „ישיבת־אודיסה“?

ד. בשום מקרה, לרבנות אצל קלוזנר בעצמו, לא נזכר, „כי כל התלמידים הותי קים, שנהו אחרי קלוזנר, עזבו את „הישיבה“ עם הרחקתו.

ה. ועניין הרחקתו, ע"י הרב חיים טשרנובין „רב צעיר“ וח"צ ביאליק, לא היה בגלל „מחלוקת על מתודיקה בלימוד התנ"ך“, כל שון ד"ר ד. מ., אלא תגובה על הכנסת „ביקורת המקרא“ ל„ישיבה“, למרות ההבטחה שלא לעשות כן. וראה ברפוטרוט באוטי

ידיעות

עצרת כבוד לא. ר. מלאכי

בר כסלו התקיימה מטעם בית המדרש לרבנים באמריקה עצרת־כבוד לסופר, החוקר והבילויגרף יהודי, א. ר. מלאכי להגיעו לגבורות. לעצרת בא קהל של חכמים, מתנבים ועברים ותיקים וצעירים ממוקירי וידידיו של בעל היובל. ישב בראש ד"ר גרשון ד. כהן, נגיד בית המדרש, שציין את תרומתו התשובה של מר מלאכי לחוקר הספרות העברית ולמחצ העברי. פרוץ יעקב קבוק, ראש המדור העברי במכללת ליהמן בנ. י. הירצה על „צורר תעודות לתולדות יהודי אמריקה“. מר מלאכי ענה כנגד מבר כי ונשא דברים מאלפים בענייני מתקר הספרות ותולדות הישוב היהודי בא"י.

„כרמלית“ — לכבוד ש. שלום

זה עתה הופיע הקובץ „כרמלית“, שנתון אודות הסופרים העברים, סניף חיפה, כרך י"ט"כ. הקובץ נערך על־ידי יצחק עקביהו וגח פניאל ובו מדור על המשורר ש. שלום בהגיעו לשבעים. במדור הערכות על המשורר רר ויצירתו מאת שלום קרמר וחיים תורן.

בין משתתפי הקובץ: ש. שלום, אברהם קריב, טוביה ריבנר, נתן ושחם, ד"ר יוסף שכטר והמבקר המנחה, גיטה אבינור ז"ל. בסוף הקובץ מפתח מפורט לחוכן העניינים של כ" כרכי „כרמלית“. הקובץ הופיע בהוצאת „פינת הספר“ ובו 300 עמ.

ד"ר משה סייג' —

נשיא הקרן הקיימת לישראל

ד"ר משה סייג', ששימש כנשיא המזרחי הפועל־המזרחי באמריקה, איש מדע ועסקן ציבורי ידוע, נבחר בישיבה הדו־שנתית של הקרן הקיימת לישראל בארה"ב כנשיאה. ד"ר סייג' הוא כימאי מפורסם וסגן־נשיא המחלקה האמריקנית של הקונגרס היהודי העולמי וחבר ועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית וחבר הנהלת אוניברסיטת בראילן.

באותה ישיבה מסר אברהם סולומון, סגן־נשיא ומנהל הקרן הקיימת דין־זחשבוין על פעולותיה והישגיה. בשנתים האחרונות אספה הקרן 11 מיליון דולר לגאולת האדמה בא"י, פיתוחה והתישבותה.

זות שהוצגו בברודביי, וכן גם רחל יוספון מישראל.

"יינטל" בתיאטרון "יוג'ין אוניל"
המחזה של יצחק באשביס-סינגר, מקבל את "תיקונו" המתירני, בהצגה ששומרת על אופייה הפולקלורי ומצליחה להעלות על הבמה דמויות "אותנטיות", אולם הגרוטסקיות מבצצת מכל "ניע וזינע" של "הנפשות הפועלות". — טובה פלדשוה בדמות של "יינטל", בתור הישיבה, משחקת בטבעיות את תפקידה "המזור".

"הכפר ספריט" בתיאטרון "פלאזא"

נוסטאלגי המבוסס על סיפורו של אברהם ("אייב") כהן, עורכו של ה"פורברטס", שכתב בראשית שנות התשעים למאה שעברה על חיי המהגרים היהודים בניו-יורק. כאן מופיע "דוויק" שרוצה באנגלית הגלעגת שלו להר עשות ל"יאנקי" גמור, ומתבייש באשתו התמימה ו"הירוקה" שהביאה מאירופה הנאמנה לאורחיה חיים שב"מעבר לים". — הסרט מחייה את ההווי" של ה"איסט סייד" בתקרפת ההגירה הגדולה.

בתיאטרון

"א', אדם והשטן" ליעקב גורדין

ההצגה המחודשת של "הפולקסבינה" באר"ל, "סנטראל סינאטורג" 123 רחוב 55 מורחה בבנימו של ישראל בקר, במאי "הבימה" של אחד המחזות המפורסמים, שיצר "מסורת" בתיאטרון האידי, היא חווייה מיוחדת במינה, בפרט בשביל צופים שרואים את ההצגה בפעם הראשונה. בקר שמר על רוח המחזה המקורי, אך גם כיוון את המשחק לטעם ומנגנון, שרצינות ובידוח משמשים בו בערובייה. במחזה מצטיינים ביותר השטן (ליאון ליבגולד; לייזר ברוך (יהושע ולדיס) והרשלה דוברובנר (דוד עלין).

"הסיוון החמישי" בתיאטרון "אידן"

ההצגה הזכורה מימי מנשה סקולניק, היא מעניקה עתה הזדמנות מצויינת ליוסף בולוב לגלות שוב את כשרונו הקומי בכל תוקפו. ואמנם בולוב אינו מאכזב ומסייעים על ידו שחקנים ותזמורת כמרים קרסין ויעקב רכטי ציטט ושחקנים צעירים יותר, שהשתתפו במח

ISRAEL

Burials and American Disinterments

שלמה שאולזאהן

announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed funeral director in the U.S. able to effect

Transfer to Israel within the same day

Har Hazeitim

Har Hamenuchot

And all Cemeteries in Israel

RIVERSIDE also is available as the

Sole agent for Sanhadrea Cemetery

RIVERSIDE only can offer this service:

Enroute to Israel within the same day

- Strict adherence to Halacha and Minhagim.
- Arrangements made during lifetime with no obligation.
- Chapel secured in any community.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.

Solomon Shoulson/Andrew Fier

אנחנו מתאבלים על מותו של

ידידנו יקר-הנפש, החוקר וחובב

הספר העברי

ד"ר יצחק סיון

ומשתתפים ביגון המשפחה

בעבודתו הנאמנה למען עם ישראל

וספרותו ינוחמו

מערכת "בצרון"

GREETINGS FROM
STEINBERG & DUBIN
MONUMENTS

א ב י ד ו ת

ד. ב. איזיקס ז"ל

ביטרויט נפטר בגיל צ"א המתנג והמספר
דוביב (ברגארד) איזיקס.

המנוח היה ליד העיריה פלחישקי, ליטא.
הוא קיבל חינוך מסורתי יסודי, אך גם
השתלם בלימודי חול. בשנת תרס"ה בא
לאמריקה. הוא המשיך בלימודיו בהנדסה
אורחית, אך לא עסק במקצוע הזה, כראם
התגור בחינוך העברי, והיה אחד המהנכים
המצויינים ביותר שלנו בארצות-הברית.

ד. ב. איזיקס ז"ל פירסם את סיפוריו
החל מתרס"ט בעתונות העברית באמריקה.
סיפורו הראשון הוא אור ב"שבלים", שבו
עון שיצא בניירורק בעריכת מ. בן-אליעזר,
בשנת תרס"ט. קבצי סיפוריו הם: "בין שני
עולמות", "עמוס מוכר תפוחים" ו"חוסר
מנוע".

בסיפורי מחיי אמריקה גילה מצד אחד את
הניתוק ומצד שני את הכמיהה של כמה
מן המהגרים וצאצאיהם לחיים יהודיים של
מים ונאמנים.

ד. ב. איזיקס הוציא גם ספרי לימוד וערך

את הקובץ מ"קרבן זחית" (דיטרויט, תרפ"ו)
ואת "הד הקבוצה" שמופיע מדי פעם בפעם
ע"י העברים בדיטרויט.

בהלווייתו הספיקו את הסופר והמתנג הר"ר
בנים מיכאל ויין, מ. ארם ובנימין גורליק.
ד. ב. איזיקס הגיח אתרו בת, אטל דבורין,
ושלשה בנים: יצחק-רפאל, עמנואל-מנחם
וראובן הילל ואח — המתנג הידוע דוד לייב
איזיקס.

ד"ר יצחק קיוב ז"ל

בניירורק נפטר לפתע ספרן ספריית ה"ר
"מכון לדת" על שם ס. וויין, ד"ר יצחק
קיוב. — המנוח היה נשיא ועד הנאמנים
של "קרן ישראל מז" — המנוח הצטיין
במידותיו הנעלות. הוא היה מקבל כל אדם
בסבר פנים יפות ויש להחיש עזרה לאלה
שפנו אליו. ד"ר קיוב שימש גם בתור רב
ומטיף בבית-הכנסת "הבונים". לבו היה לב
יהודי חם. והיה מסור בכל לבו ונפשו לתת
יית עמו בארץ אבות (בתו הנשואה עשתה
את ביתה במדינת ישראל). — בהלווייתו
השתתף קהל רב מכל הזרמים של היהדות
והמספידים הרימו על נס את יקר-רותו,
צדקתו וטוב לב ואהבתו לא"י. שלום לעפרו!

בגלל סיבות טכניות בבית הדפוס התאחרה הופעתה של החוברת הזאת של
"בצרון" ועם קוראינו הסליחה. מעתה יופיע ירחוננו כסדרו.

ההסתדרות הציונית של דיטרויט, מישיגן

מצרפת את ברכותיה

ל מ ד י נ ת י ש ר א ל

לשנת העשרים ושבע לקיומה

היו הימים הבאים ימי שלום ושלחה, אושר ובנין!

ד"ר תיאודור מאנדעל, נשיא אריה פאנוש, נשיא לשעבר

GREETINGS & BEST WISHES

SECOND AVENUE DELICATESSEN

156 — Second Avenue, New York Tel.: 677 - 0606

From: ABE LEBEWOHL

"FINEST IN KOSHER MEALS AND CATERING"

Published Monthly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), 1141 Broadway, New York, N.Y. 10001 (except January-February, April-May, October-November, when published Bi-Monthly, and March, July and August when not published), Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Editor; Dr. Gabriel Preil, Special Editor. Subscription, payable in advance, \$9.00 per year; foreign \$10.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

Buy a ticket to Tel Aviv and get Europe free.

Israel is a long way off.

So it makes sense to make a stop on
your way to Tel Aviv.

And there's no better place to stop than
the heart of Europe. Germany. You can
rest, relax, shop, sight-see, even do a
little business in Cologne, Munich, or
Frankfurt. All for the price of a Lufthansa
ticket to Tel Aviv.

All of our flights serve fine kosher foods.
Just place your special order when you
make reservations.

If you'd like further information on our
Tel Aviv flights, call your travel agent or
Lufthansa.

Lufthansa
German Airlines

680 Fifth Avenue, 52 Broadway,

New York, N.Y. 10019—Tel.: (212) 357-8400

BITZARON, Oct.-Nov. 1975

you are invited to
Share A Simcha
 with **SABRA EAST**

- ★ first class ISRAELI revue ★
- ★ featuring Israel's top names ★
- ★ And succulent middle eastern cuisine ★

All You Have To Do Is Give Us A Reason

Whether it be a Bar Mitzvah, Wedding, Anniversary, Synagogue or Temple affair, lodge gathering, engagement party, farewell party, hello party, graduation, birthday, Sweet Sixteen ...

And We Cater Glatt Kosher in all Major New York Hotels.

SABRA EAST אדאן נשך

232 East 43rd St. New York City 661-1450

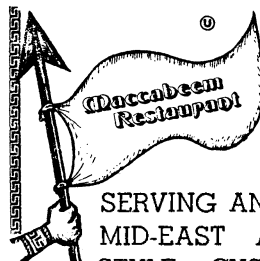
**ON THE 25th ANNIVERSARY OF
 ISRAEL BONDS MAKE A MAXIMUM
 BOND PURCHASE TO STRENGTHEN**

ISRAEL'S ECONOMY

You can buy Israel
 Bonds and get a
 prospectus at
**STATE OF
 ISRAEL BONDS**

215 Park Ave. South
 New York, N. Y. 10003
 Tel.: OR 7-9650

SERVING AND CATERING
 MID-EAST AND JEWISH
 STYLE CUISINE

— גלצט כשר —
 תחת השגחת הר"ר / יצחק פופקא

HOURS

SUNDAY thru THURSDAY 9 a.m. to 11 p.m.
 FRIDAY ..... 9 a.m. to 3 p.m.

Under Strict Kashruth Supervision of
 RABBI YITZCHOK POUPKO and
 MASHGICH TMIDY
 On The Premises.

CATERING FOR ALL OCCASIONS

**MACCABEEM
 RESTAURANT**

147 WEST 47 STREET, N.Y.C.

FOR RESERVATIONS

CALL 575 - 0226

ועד הנאמנים של קרן ישראל מן

מרכין ראש

לפני ארונו של חבר דגול

ד"ר יצחק קיזב

יו"ר ועד הנאמנים

איש לבב ואיש תבונות,

צנא דמלי ספרי,

ציוני נאמן ועברי ותיק

חבל על דאבדון

תנצב"ה

פרופ' מיכאל ארפא

פרופ' יצחק ברזילי

פרופ' גרשון חורגין

פרופ' אברהם הלקין

פרופ' שלום שפיגל

זה עתה הופיע

ספר הלימוד העברי המקורי ביותר!

HEBREW WITH KISHON

מ א ת

אפרים קישון וליאורה בארון

אחרי כל שעור באורי מלים ותרגילים

\$ 5.00 ממוכריהם פרים שלך או אצל:

Hebrew Publishing Company | בית
הוצאה העברי

79 Delancey Street, New York, N.Y. 10002

(212) 925 - 3700

SIROCCO

Supper Club

Between Madison and Park Avenues
29 East 29th Street, New York, N. Y. 10016
Tel. 212 683-9409 or 684-9013
American Express Accepted
Cocktail Hour 4:30-7:00 — Dinner 7:00 until closing

FEATURING INTERNATIONALLY FAMOUS

ARIS SAN and His Group

Also DANNY PITSHON & THE METRONOMES

FLOOR SHOW FROM ISRAEL AND GREECE

2 Shows Every Night Except Monday — Starting 8 P.M. until 3 A.M.
Every Sunday from 5 to 7 P.M. — *Superb Food — Moderate Prices*

MAKE YOUR RESERVATIONS FOR ALL YOUR

SIMCHES • WEDDINGS • ENGAGEMENTS • BAR-MITZVAS
SWEET SIXTEENS • THANKSGIVING • AS WELL AS ALL FESTIVITIES
AND ORGANIZATION FUNCTIONS

